

dpl

OSNOVNA PSIHOLOGIJA

N A P I S A L

DR. K. OZVALD

PROFESOR PEDAGOGIKE
NA UNIVERZI V LJUBLJANI

1932

* LJUBLJANA *

SLOVENSKA ŠOLSKA MATICA

159.9

K. OZVALD / OSNOVNA PSIHOLOGIJA

M. Ozvald

PRIROČNA PEDAGOŠKA KNJIŽNICA

VII

OSNOVNA PSIHOLOGIJA

1 9 3 2

LJUBLJANA / SLOVENSKA ŠOLSKA MATICA

OSNOVNA PSIHOLOGIJA

SPOZNAVANJE DRUGIH IN SAMEGA SEBE

NAPISAL

DR. K. OZVALD

PROFESOR PEDAGOGIKE NA UNIVERZI V LJUBLJANI

1 9 3 2

LJUBLJANA / SLOVENSKA ŠOLSKA MATICA

14558-7

Isqud-D

14.9.1960

NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI
ZANJO ODGOVARJA FRANCÉ ŠTRUKELJ

Za rešitev iz »gluhe loze«, v katero je zablodilo sedanje človeštvo, bi trebalo — v človeku spoštovati človeka. A v to svrho ga je najprej treba spoznati v drugih in v samem sebi. To je »humanitas«, kakor jo zahteva sodobnost.

Predgovor.

V medsebojnem življenju, vsakdanjem in kulturnem, je človek vezan na človeka (otrok na odrasle, proizvajalec na odjemalca, umetnik na občinstvo... in obratno). Zato je nujno potreben živ, neposreden notranji ali duševni stik med poedincem in drugimi ljudmi. In prikazati pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, ako se naj uspešno snuje medsebojni stik od duše do duše, kakor ga zahtevata od nas vseh današnja civilizacija in kultura — to je največ smoter pričujoči Psihologiji.

Eduard Spranger pravilno uči, da življenja v vseh njegovih vitrah ne doseza noben učbenik, zato se življenju ne bližaj z učbenikom v roki, temveč z odprtim razumevajočim pogledom ali pa še boljše tako, da doumeješ tudi kaj povsem nepričakovanega in novega. Zavoljo tega ta oris psihološke vede prinaša v glavnem to, kar se danes, ko je tudi psihologija v neke vrste »krizi«,¹ da reči s precejšnjo mero znanstvene zanesljivosti in kar naj bi bralcu bilo nekakšen kažipot za samostojno gledanje pa presojanje duševnih pojavov, tujih in svojih.

A več voditelj po poljanah psihološke provincije je pisatelju bil Max Scheler (1872—1928), ta nedosegljivi mojster zlasti »razumevajoče« psihologije in eden izmed najbolj tenkočutnih psihologov sedanje dobe.

Jezikovna plat dane naloge ni pisatelja nič manj mikala nego vsebinska: trudil se je, da bi vse povedal čim bolj po naše, to je kar najprozorneje in pa v duhu našega jezika. In, iz srca bo vesel, če mu čitatelji priznajo, da se je s pridom trudil.

Ljubljana, v počitnicah 1932.

K. Ozvald.

Uvodna poglavja.

Duševni del našega bitja.

Nemara najznačilnejše svojstvo človeka je to, da je vanj položeno hrepenenje po resnici, to je po spoznanju tega, kar tu ali tam doznavaš. Saj se čisto nehote rad vprašuješ, kako neki je v jedru s tem in onim, kar opažaš ali kar ti ob svojem trenutku prihaja na misel. Še petletni deček, ki se mu je sanjalo, da — je mačka govorila, se zjutraj čudi in dvomi, da bi to bilo mogoče.

Naše znatiželjnosti pa ne mika samo vsa stvarna istinitost, ki nas obdaja krog in krog, ki je pod nami ter sega tudi tja gor do rimske ceste nad zenitom pa še dalje in za katero se zanimajo razne prirodoslovne vede (fizika, kemija, astronomija, geologija...). I nešteto drugih »ugank« si prizadevaš dan za dnevom razvozlati zato, ker si pač — živo bitje. Kajti življenje zahteva na pr.: da se sredi vsega tega, kar je okoli tebe, razpoznaš in orijentiraš; da prirodo, ljudi in njihove tvorbe ocenjuješ, to je jim iščeš pravega pomena; da skušaš s svojim hotenjem in dejanjem tako ali tako učinkovati na eno ali drugo (da to ali ono urejaš, pretvarjaš, izboljšuješ, uničuješ...), itd.

Tudi recimo spoznatek, da je goba, ki si jo v gozdu kanil utrgati, strupena, ali ugiбанje, katera pot utegne biti prava, ali svarilo pred prenaplo vožnjo, ali vzhičenost nad lepo pokrajino ali prizadevanje, da bi uresničil svoj načrt — i vse to je prava pravcata istinitost, ki nastopi, traja, se izpreminja in zopet preneha, kakor i sleherni pojav v prirodi.

Spoznavanje, vrednotenje, hotenje, najrazličnejša »doživetja« in vse, kar je temu sorodnega, imenujemo duševne ali psihične pojave. In takih pojavov je lahko bi

rekli brez konca in kraja: občutiti glad ali izpočitost, se spomniti na preteklo doživetje, svojo pažnjo zbrati na to in to, razsojati o tem ali onem, doživljati utripe veselja, zadovoljnosti, sovraštva, ljubezni..., preboleti udarec usode, čutiti s kom, stremeti za čim, imeti sposobnost za to ali ono, biti inteligenčen, značajan, tako in tako usmerjen, se udeleževati kulturnega življenja (v gospodarstvu, politiki, znanstvu, umetnosti, verstvu...), vse to je — duševna istinitost.

Pesniški genij, ki mu je dano, da s tvorno silo svoje besede tudi živo izrazi, kar je gledal z očesom svojega duha, to bogastvo slika takole:

Vsak hram v velikem domovanju človeškega srca (— duše) ima skrite duri v drugi hram... in ta v tretji... in še nadalje, nadalje, brez konca, iz kapelice v kapelico, iz ječe v ječo, iz skrivnosti v skrivnost; vsake stopnice, še tako temne in strme, vodijo le do drugih stopnic, temnejših in strmejših, iz globočine v globočino, iz mraka v mrak. Mnogokdaj se zgodi človeku, da je že odprl duri v zadnji hram, da stoji že vrhu zadnjih stopnic in gleda v samo dno, ki še nikomur ni bilo očito; predrzna je ta misel in malodušna obenem, znamenje utrujenosti, senca tiste mrzle bele roke, ki ga nekoč usmiljeno poboža po licih ter ga odreši. Trenotki so, morda komaj zavedni, ko si malodušen zaželi te, usmiljene roke. »Tukaj je konec, odpočijem si!«, pravi — in glej, še so tam stopnice, še so tam duri, še v skrivnost... vzdigni se, pojdi, ne odlašaj! »Tukaj je dno!«, praviš, »zdaj bo vse razodeto!« — pa glej tam, glej stopnice, vstani, spusti se v globočino, v noč! Iz dna, prav iz dna bi se rad izpovedal, iz dna zaklical naglas vsem ljudem, da bi slišali na svoja ušesa in videli na svoje oči — ali poslednjega dna ni, zadnje, za vselej odrešilne besede ni, še nihče je ni slišal, ne izpregovoril; vse je zgolj blodnja in pot, je brezkončno romanje po tihih katakombah srca. (Ivan Cankar, Podobe iz sanj.)

Kolikost in tudi kakovost duševne imovine, ki jo premore poedinec, zavisi od različnih stvari: od starosti, spola, zlasti pa od okolščin, oziroma dobe, v kateri kdo živi. O t r o k je v marsičem še »duševno slep« (nerazvit), m l a d i n a »s svojo zaupnostjo in vero v poštenje« (Galsworthy) ima drugače ustrojeno (strukturirano) dušo kakor pa »zrel« mož, in ž e n s k a rada na pr. vse presoja »s srcem«. V du-

ševnosti mestnega izobraženca, ki izvršuje kak bolj duhovni poklic, se udeležuje javnega življenja ter čita knjige in časopise, zahaja v gledališče, h koncertom, na politična in strokovna zborovanja — se oglašajo pač povsem drugačne in tudi mnogo številnejše strune, kakor pa v duši hribovskega pastirja, ki ne zna brati in pisati ter živi le bolj po zahtevkih telesnih potreb, češ, »ne bom sit« od tega, da grem v gledališče. Zapadnoevropski človek s svojo k delu, pridobivanju, tveganju in obvladovanju prirode usmerjeno dušo je pač nekaj čisto drugega kakor pa orientalski nirvanec, ki smatra za summum bonum, da ti ugasne ogenj trojne strasti: pohlep, sovraštvo, zaslepljenost. Skratka: človek ne more »iz kože skočiti«.

Tudi duševna istinitost se da proučevati strogo po znanstvenih načelih. Goethe je celo dejal, da je pravi študij človeku — človek, se pravi, njegova duševnost, češ, človek ti je najmikavnejše ter bi te vobče naj samo človek zanimal. A vse drugo, kar nas obdaja, da je ali le okolje, v katerem živimo, ali pa orodje, ki se ga poslužujemo.

In znamenja govore, da po »tehnični in svetovnogospodarski dobi« res prihaja — »doba človeka«, saj se na pr. počasi že zanimamo celo »za rod, ki še rojen ni« (Duma). To izpričuje kraj drugega i prekrasna knjiga o vzgoji pred rojstvom,¹ ki jo je nedavno napisala Paula Messer. A v sklepnem poglavju čitamo tole:

Stoletju tehniških odkritij bo sledilo stoletje duševnih odkritij, tisto, ko bodo res odkrili človeka, ki je edini dosegljivi material, da najde uteho silno hrepenenje po dovršenosti, ki je položeno v človeka. Še nikdar človek ni bil toliko samemu sebi problem, sredotočje in poizkus kakor danes. Po malem se iščoči človeški duh obrača od dalnjega k bližjemu. Bolj in bolj postaja iz pohajaja iskatelj, ko na pr. nad zanimanje za svetovno naziranje stavi zanimanje za naziranje o življenju; ko teži proč od vprašanj, ki zadevajo onostranski svet, izvor in preteklost — tjekaj k problemom tostranskega bitja in žitja, k problemom sedanjosti in pa bodočnosti, ki jo sedanjost določuje v naprej. Za merilo svojemu ocenjevanju človek ne jemlje več toliko vprašanja: »Odkod prihaja to in ono?«, temveč čedalje bolj vprašanje: »Kaj je to in ono samo na sebi?«

Kaj proučuje psihologija in čemu?

Kakor vsaka druga izmed dolge vrste ved, ima tudi psihologija svoj predmet, ki si ga prizadeva čim točneje spoznati. Psihologiji je v znanstveni pretres dana duševna istinitost: kaj vse da obsega ta istinitost, kakšna svojstva imajo duševni pojavi (fantazija, vrednotenje, hotenje, inteligentnost...), pod katerimi pogoji nastopajo (spominjanje, uspešno mišljenje, čut odgovornosti, glas vesti...), kaj zmorejo v vsakdanjem življenju in po kulturnih popriščih?

Kdo bi dvomil, da so vse to in podobno vprašanja, ki zadevajo kar jedro človeškega bitja in žitja! Ob pravih odgovorih na nje spoznaš človeka. Psihologija ti torej lahko pomaga k spoznanju človekove duševnosti v obče (ne glede na starost, spol, poklic...), dalje k spoznanju po edinih ljudi in tudi k spoznanju samega sebe. Taka je njena sicer dokaj težka, a kulturno velepomembna naloga.

Je res, da tudi druge vede proučujejo človeka, vsaka s svojega enostranskega stališča. Toda kdor človeka motri na pr. edinole telesno, kakor najčešče medicina, temu se ne odkrije bistvo človeka, ker tak motrilec ne uvaža duševnih sestavin, ki so kraj telesnih vendar bistven del človeka (na pr. njegova sposobnost, oz. nesposobnost za prilagojanje na drugačno hrano. — Pa tudi tisti ne bo človeka povsem spoznal, ki ga motri samo s psihične strani, že zato ne, ker je duševni organizem tesno spojen s telesno konstitucijo njegovo (pohabljenec, bolnik, otrok, starec...)). A tudi zavoljo tega ne, ker zgolj psihično motrenje pušča v nemar to, da duševna imovina kake osebe zavisi glede na obsežnost, kakovost in dovršenost funkcioniranja od občne kulture pa civilizacije tistega časa, v katerem kdo živi (sodobni otrok in zlasti mladostnik se zanima za precej drugačne reči kakor pa njun dedek in babica). — In prav tako ne pride človekovemu bistvu do dna oni, ki mu je v mislih samo duhovni svet, kar rada dela na pr. literarna ali kulturna zgodovina. Kaj da temu ali onemu človeku pome-

nijo »zakladi duha« (kulturene pridobitve v znanstvu, umetnosti, politiki, verstvu...), to se nam razkrije le tedaj, če dovolj jemljemo v račun tudi njegovo individualno duševnost: koliko mu telesna konstitucija (zdravje, kratkovidnost...) pospešuje ali ovira poslovanje duševnih sil, kakšne so njegove psihične dispozicije (mržnja do uka), kaj ga samoraslo zanima, itd.²

Spoznavati, zanesljivo spoznavati samega sebe in druge je po takem možno le na ta način, da se porabijo vsi dohodi, ki držijo do tega velikega smotra.

Kakor vsaka veda, je tudi psihologija v prvi vrsti teoretska veda. To se pravi, da ji je najvišja zapoved: spoznavaj svoj predmet — brez ozira na to, ali se spoznatki, katere ugotoviš, dado v življenju praktično porabiti in pa ali so komu všeč ali ne.

Psihologija je precej mlada veda; nje samostojni razvoj sega komaj pol stoletja v preteklost. A kljub temu je sodobni človek ž njo dobil močnega zaveznika v boju življenja. Psihologija postaja čedalje važnejši činitelj v kulturi in civilizaciji, skoraj bi dejal da že nekakšen orakelj zlasti za vzgojstvo, zdravilstvo, pravosodstvo, gospodarstvo. Kajti predmet sedanji psihologiji je kar vse, v čemer se javlja človeški duh, nič človeškega ji ni tuje.

Marsikdaj, ko na pr. obtožujemo slabe »živce« ali pa težko bolezen tolmačimo z usodnim delovanjem »bakterij«, bi umestneje bilo — izpraševanje vesti! In koliko »neumnosti«, nesreče ali zaletelosti bi ne bilo, ko bi človek v življenju dovolj uvaževal i duševna dejstva, zakonitosti pa svojstva, kadar si na pr. izbira: poklic, ženo, tovarišijo...

Zato pa je psihologija zaslovela šele v zadnjih 25 letih — odkar se njeni izsledki na precej sistematski način porabljajo v praktične svrhe: v psihotehniki, po »svetovalnicah« za izbiranje poklica in druge zadeve življenja, v presojanju inteligentnosti kakega človeka itd. Nje znanstveni ali teoretski sloves kajpa s tem ni prav nič ogrožen. Znameniti psiholog Teodor Lipps († 1915) sodi takole: »Svoje koristnosti se znanstvu ni treba sramovati; bodi pomen te ali one vede tak ali tak, vedno ji gre večja cena, če hkratu služi

življenju. In vse znanstvo bi prav za prav imelo življenju služiti, življenju — se pravi celemu človeku in vsemu življenju«.

Duševni subjekt, jaz — nositelja duševnih pojavov.

Kjerkoli je dan kak duševni pojav, vsikdar ga nekdo doživlja: ta in ta človek je, ki — dvomi, uvideva, veruje, obupava, se veseli, hoče, noče, si kaj predstavlja, dela načrte, je inteligenčen, k hudemu nagnjen, pravičen... A doživljati tak duševni pojav se ne pravi hkratu — zanj vedeti, ampak samo — biti njega nosilec: marsikdo na pr. le bolj slučajno, ob praktičnem delovanju izve (ali pa ga kdo opozori), da je nadarjen za to ali ono; in vendar ta nadarjenost tedaj, ko še ni vedel za njo, ni »visela v zraku«, ampak je bila njegova nadarjenost. In če dalje predem misel, ki sem jo čitajoč kje pobral, se lahko da niti ne zavedam, da to ni moja misel; ali pa če sem se dobre volje samo nalezal od koga.

Nosilec duševnega pojava se imenuje duševni subjekt. Ni ga takega pojava brez subjekta. To je bistveno svojstvo vseh duševnih pojavov. Subjekt je nedvomno dan celo v patoloških primerih »de-personalizacije«, ko ta ali oni zatrjuje, da se mu doživljanje duševnih pojavov odigrava čisto »avtomatski«, češ: dozdeva se mi, da »me ni«, da nisem jaz tisti, ki to ali ono čuti, razmišlja, hoče, ne more spati...

Istemu duševnemu pojavu pa lahko odgovarja več subjektov: oče in mati lahko čutita isto bol ob mrtvaškem odru svojega otroka, več poedincev lahko na »seji« pretresa isto vprašanje, tudi »ves narod« kdaj pa kdaj hoče isto. Drugače pa je to takrat, ko je nositelj duševnega pojava ta in ta samo enkratni, »individualni« subjekt, ki ga ni mogoče zamenjati s kakim drugim. Tedaj pravimo duševnemu subjektu — »jaz«. Tako na pr., če rečem: jaz se spominjam tega in tega dogodka, ti nisi za ta in ta poklic, Prešeren je doživel razočaranje...

Duševni pojavi, ki jih doživljaš brez prestanka in ki jim ni števila, pa ne bingljajo vsaksebi eden od drugega, kakor na pr. perilo na vrvi. Vso duševno raznoterost marveč »jaz« strinja v svojevrstno enoto, ki ni ne prostorna in ne ča-

sovna ter se sploh ne da označiti z besedo; a kljub temu ti je ta enota nazorno dana, ko obrneš pogled »navznotraj«. Jaz je kakor pajek sredi svojega omrežja po čisto samosvojih nitkah spojen v eno z vsakim poedinim doživljanjem in z vsemi skupaj. Ta enotnost ne razpade niti v trdnem spanju brez sanj, niti takrat, ko preneha zavest (narkoza!); in tudi tedaj ne, ko pozabljanje vseka vrzel v tvoji duševnosti.

Jaz je skupen subjekt vsem duševnim pojavom, ki jih obsega duševnost kakega človeka. Isti jaz doživlja nepretrgano verigo duševnih pojavov, to se pravi: ostaja sredi vseh izprememb in razvojnih stopenj poedinca identičen ali istoveten s samim seboj ter osobito združuje vse obilje preteklih doživetij. In ker se vse tisto, kar doživljamo, drži samo enega jaza, prav zato je jaz enotna celota, enotno »življenje«. Jaz, tako uči W. Stern, ni ne doživetje ne duševni akt ne dispozicija, temveč tisti princip (počelo), ki živo vzporednost in zaporednost sleherne duševnosti enotno vodi do njenih smotrov. Jaz da je enota v mnogoterosti (unitas multiplex). Saj niti takrat ne preneham biti »jaz«, to je povsem določena oseba s takim in takim značajem pa s tako in tako preteklostjo, ko življenjski položaj, v katerem se nahajam, zahteva, da se dam docela v o d i t i od strokovnjaškega svetovalca, kakor je na pr.: odvetnik, zdravnik, gospodarski veččak, duhovnik ...³

A jaz ni le subjekt izrazito psihičnih, ampak tudi telesnih življenjskih pojavov. Kakor pravim: jaz mislim, sočustvujem, obupavam ..., prav tako tudi: jaz jem, hodim, telesno hiram ... (pojavi, ki poleg duševne izkazujejo še neko mehansko, od stvarnih pogojev zavisno plat). Vendar pa zato še ne smemo reči, da bi »jaz« bil isto, kar ta ali oni »psihofizični« individuum (človek). Bolni pojavi »dvojnega« ali »razklanega« jaza namreč uče, da isti človek lahko vsebuje po dvoje ali še več jazov (v nekem primeru se jih omenja kar 15!). Take osebe pravijo, da jim je tako, »kakor da bi njihov jaz bil razdeljen, razklan ali pa celo podvojen«. Vsak izmed teh jazov je lahko za subjekt strnjeni enoti doživetij; toda obe enoti (ali več) nimata ničesar skupnega, ampak bivata vzporedno pod duševno streho iste osebe, ena

drugi čisto tuja. Tako na pr. izjavlja francoski »obsedenec« Surin (17. stol.), da mu je, kakor da ima hkratu dve duši: »Ako hočem na ukaz ene duše napraviti znamenje križa na ustih, pa druga kar z največjo naglico to prepreči ter mi potisne prste med zobe, da jih besno grizem«. Deloma spadajo semkaj tudi taki pojavi, ko se ta ali oni človek (gledališčni igralec, pisatelj, otrok v igri) čim bolj »vživi« v tujo dušo. Turgenjev je na pr. pripovedoval o sebi, da se tako vživi v vlogo svojih junakov, da nekaj časa misli, hodi, govori povsem tako kakor oni; ko je pisal »Otce in sinove«, da je dolgo še celo govoril tako kakor Bazarov.

Prirodoslovno - psihološki vidik.⁴

Mišljenje, hotenje, pričakovanje... so duševni ali psihični pojavi. Izkustvo uči, da se i duševni pojavi dajo, podobno prirodoslovnim, na točen ali eksakten način proučevati. Tudi o mišljenju, hotenju, pričakovanju... recimo normalnega odrasleca ti je mogoče ugotoviti z občeveljavno sodbo, da očituje ta in ta svojstva, da se pričinja, vrši ter končuje po teh in teh zakonitostih — torej vse prav tako, kakor na pr. fizika proučuje padanje tvarnih predmetov. In psihologija si vsaj deloma danes prizadeva duševnost spoznavati po prirodoslovnih (»eksaktnih«) metodah. Kolikor se goji na laboratorijski način, to je s pomočjo psihološkega eksperimenta, ji pritiče ime »eksperimentalna« psihologija.

Toda najbolj značilna plat prirodoslovno usmerjene psihologije ni raba eksaktnih metod, marveč to, da njen predmet niso nemara živi utripi človeške duše (ko ta in ta človek kaj razmišlja, hoče, pričakuje...), ampak le prirodoslovnim metodam dostopnejše — pojmovne abstrakcije. Mišljenje, hotenje, pričakovanje... kakor ga jemlje v pretres prirodoslovno postopajoča psihologija, je v istini — riba na pesku. Kajti ta psihološka smer proučuje samo »prazne« duševne forme ali funkcije (gledanje, spominjanje, mišljenje, spoštovanje, hotenje...) ter se ne ozira na njihovo vsebino pa na njihove predmete (na to — kaj gledaš, česa se spominjaš, kaj misliš ali hočeš, koga spoštuješ...).

In prav tako ji nič ni mari vprašanja, kakšen ži vlje njski položaj neki zahteva, da kdo pravkar izvršuje to ali ono duševno funkcijo (ker si v gozdu zablodil, gledaš okrog sebe, da bi našel pot iz goščave; znanstvenik razmišlja o danem problemu iz teoretskega zanimanja).

Odmišljen, neuvaževan, kakor bi ga ne bilo, je tudi fakt, da poslovanju duševnih sil ustrezajo fiziološki procesi v perifernih in centralnih organih človeškega telesa. Prirodoslovno usmerjena ali empirično eksaktna psihologija namreč duševne funkcije motri tako, kakor da niso v zvezi s čutili in z živčevjem, ampak kakor bi vsaka izmed njih bila nekakšen »actus purus« (čisto duševen akt).

In še ena abstrakcija se mora tukaj omeniti. V istini je namreč tako, da duševno življenje človeka po kolikosti in kakovosti silno zavisi od socialnih pa kulturnih prilik, v katerih kdo živi. Prekrasna ilustracija te zakonitosti je Prešernova »Nova Pisarija«, na pr. mesto: »Al žlahtne kranjske tam cveto besede, kjer govoriti dosti več ne znajo pa stirji samski, ko imena čede?« A prirodoslovno usmerjeni psihologiji je modus procedendi tak, kakor da se duševno življenje odigrava času in prilikam odmaknjeno ter nima nič stikov z gospodarstvom, umetnostjo, religijo, državno obliko ... naroda. To psihologijo zanima na pr. samo vprašanje, ali se duševne funkcije, to je »prazne« psihične forme človeka iz primitivne pa človeka iz visoko razvite kulture med seboj razlikujejo ali ne, in kar je podobnih vprašanj.

Empirično eksaktna psihologija proučuje, kakor vidimo, duševni skelet človeka: oblike gledanja, predstavljanja, spominjanja, mišljenja, verovanja, hotenja ... Njej je do tega, da dožene na pr. število teh oblik, oziroma njihovih vrst, da ugotovi način njihovega funkcioniranja, da določi, kaj pospešuje in kaj ovira pravilno poslovanje duševnih sil. Prirodoslovno orijentirana psihologija je torej neke vrste fizika duševnega življenja ali še točneje rečeno — psihološki prirodopis človeka, ker skuša, opirajoč se na opazovanje, opis in razlago, pojasnjevati »mehanizem« duševnega dogajanja. V takem razmišljanju je moč, a tudi — šibkost prirodoslovno psihološkega vidika.

Empirično eksaktna ali eksperimentalna psihologija se imenuje tudi funkcijska psihologija, ker je ne zanima čisto konkretna »vsebina« (gl. str. 17), ki jo doživljaš, kadar na pr. poslušáš ter slišiš to in to melodijo, ampak samo obča oblika, v kateri funkcionira naša duševnost (v taki zvezi da je vobče na pr. poslušanje pa slišanje, fantaziranje pa produkt fantazije itd.).

Prirodoslovno usmerjena psihologija je najstarejša smer znanstvene psihologije ter ima danes kakih 50 let prav uspešnega razvoja za seboj. Ne smemo pa prezreti, da je to le ena izmed načelnih možnosti, kako se da psihologija znanstveno gojiti. V teku razvoja so se ji pridružile še druge. In ker si je ona izmed vseh najprej priborila vstop na visoke šole ter se je tam prva »oficijelno« gojila, zato ji nekako pritiče pravica do imena klasična (merodajna) »šola« v sodobni psihologiji.

Izprva je empirično eksaktna psihologija postopala tako, kakor bi v duševnem svetu ne bilo tiste svojevrstne enote, ki ji pravimo »duša«. Gojila je torej dušeslovje — brez duše ter učila, da so pravi in edini predmet psihološkega spoznavanja izolirano nastopajoči duševni pojavi, ki jih človek toliko doživlja. Polagoma pa se je morala umakniti naziranjju, da je človeška duševnost organski sistem različnih plasti ali viter, ki na izredno zamotan način posegajo ena v drugo. A deloma jo sedaj krepko izpodriva psihologija raznih struktur, ki jih izkazujejo pojavi duševnega organizma.

Prirodoslovno usmerjena psihologija je precej časa duševnost istovetila z »zavestjo«, to je z doživljanjem takih duševnih pojavov, ki se dado (notranje) zaznavati. Zato pa je podzavestni del duševnosti (»psihologija globine«), o katerem danes vemo, da je gonilno kolesje v poslovanju naše duše, za klasično psihološko smer bil — nemogoč pojem, »leseno železo«.

V najnovejši dobi je iz empirično eksaktne smeri vzkliklo teh dvoje panog duševnega izsledovanja: a) diferencialna psihologija, ki se opira na to, da noben človek v načinu predstavljanja, pamtenja, hotenja, dejstvovanja...

ni drugim ljudem docela enak, in katera se goji sedaj kot psihologija spolov, stanov, starostnih dob, nadarjenosti itd.; b) **genetska** ali razvojna psihologija, ki proučuje duševnost s te strani, da je vsak psihični pojav podvržen zakonu razvoja. Genetska psihologija je po takem neke vrste zgodovina človeške duše.

Opis in analiza duševnih pojavov.

Prirodoslovno usmerjena psihologija si prizadeva najprej ugotoviti, kaj vse doživlja človek v svoji duši in kako so ta doživetja sestavljena (»strukturirana«).

1. **Psihološki opis.** — Prvo vprašanje, ko vzameš karkoli v znanstven pretres, na pr. »državo«, se nima glasiti, kaj pomeni beseda za ta predmet (poedini državoslovci definirajo »državo« na prav različen način!), temveč: kaj je to, kar jemlje ta in ta beseda v misel.

Dati jasnega in čim popolnejšega odgovora na to vprašanje, pa se pravi dani predmet opisati. Opis je izredno važna naloga v znanstvenem prizadevanju. Kajti opis bodi izhodišče nadaljnemu raziskovanju; šele po točnem opisu se dado s pridom staviti razna vprašanja, ki zadevajo predmet. Kajti opis je — »urejeno naštevanje značilnih lastnosti kakega predmeta, ki zadošča, da si predmet jasno predstavljaš ter ga razlikuješ od drugih« (A. Fischer). Vede o prirodi (zemlje-pis, prirodo-pis) se že stoletja z velikim uspehom poslužujejo opisa.

Tudi v psihologiji je opis zelo plodovita, čeprav včasih ne kaj lahka naloga. Opis ima namreč točno ugotoviti »obraz«, to je vse podrobnosti duševnega pojava, ki ga proučujem. Če si na pr. v svoji sobi v psihološke svrhe pravkar predstavljam ljubljanski grad, tedaj tukaj psihološki opis zahteva, da za trdno doženem, kako mi je to doživetje dano: ali stopa grad tako pred me, kakor sem ga kdaj videl (iz mesta, z bližnjega hriba, od daleč, na razglednici, zjutraj, po zimi, v lahki megli...); ali pa na podlagi tega, kar sem nekoč o njem slišal, bral, na njem doživel; ali mi stoji njegova podoba dolgo pred očmi duha ali pa se polagoma razblinja, morda celo na mah izgine; ali ta podoba »visi v

zraku« ali pa stoji na trdnih tleh pred menoj; kako se je pojavila; če je zginila, kakšno doživetje stopa na njeno mesto, itd.

Teškoče, ki jih osobito začetniku povzročajo opisovanje psihičnih pojavov, so rade vir vsakojakim pogreškom. Zato uvažuj zlasti tole: a) Nikoli ne smeš reči, da to ali ono doživetje ne izkazuje teh in teh svojstev, temveč le, da tega in tega na njem — nisi opazil. — b) Ne zamenjavaj tega, kar si v istini ugotovil na danem doživetju, s tem, kar tako ali tako veš o tem doživetju!

2. Psihološka analiza. — Duševni pojav, ki ga opisuješ, običajno očituje po več raznolikih plasti, katere se včasih med seboj čudno prepletajo. Zato veščak zahteva od opisovalca, da »razne plasti vzame vsaksebi, ne da bi jih poškodoval pri tem, da sleherni poedinosti, ki jo je ugotovil, odkaže prostor, ki ji pritiče v celoti, da dožene, kako se ta in ta poedinost ima do drugih, da spozna nje živi pomen«. Takemu razbiranju duševnih sestavin pravimo psihološka analiza.* Prvi grižljaji te ali one jedi n. pr. ti nudijo enoten vtis; ali kmalu nato opaziš, da je jed: tečna, slana, mlačna, zabeljena, razkuhana, gosta, kiselasta, zdrava... In tako pač vidiš, da je tisto doživljanje, ki mu pravimo »okušanje« jedi in ki se ti daje kot enoten duševni pojav — v istini sestavje iz daljše vrste sestavin. — Skušaj analizirati to, kar doživljaš v duši, ko si zvedel, da je nekdo proti tebi tako in tako »spletkaril« (intrigiral)!

Take sestavine pa niso duševni »elementi« ali prvine v tistem smislu, kakor na pr. stanice ali vlakenca v kompleksih človeškega in živalskega telesa ali rastline; te sestavine so marveč posamične strani ali svojstva duševnih pojavov, ki jih na enotnem duševnem pojavu najdeš šele ob analizirajočem prizadevanju. Sicer pa tudi recimo anatomija in fiziologija ne sme nad drobci v človeku, živalih

---

* S psihološko analizo v tem pomenu besede pa se nikar ne sme zamenjavati to, kar sedaj na psihološkem poprišču vzbuja mnogo pozornosti pod imenom »psihooanaliza«. V jedru je to odkrivanje »podzavestnega doživljanja«. Započetnik temu prizadevanju je dunajski psihijater Sigmund Freud.

in rastlinah prezreti celote. »Če se tukaj vsaksebi raziskujejo mišice, živci ali stanice, pameten človek pač ne bo mislil, da bi te prvine v istini samostojno bivale.« (August Messer.)

Marsikak duševni pojav, na pr. mišljenje znanstvenika je toli zamotano sestavje, da bi se ti na prvi pogled analiza take celote lahko zazdela — drzen poizkus, ki ne obeta kdovekaj uspeha. A vendar je to edino pravo izhodišče za umevanje duševnih pojavov, zlasti pa za razvozlanje tistih, ki imajo korenine v bolj centralnih plasteh duše, na pr. umetnikovo ustvarjanje ali to, kar izražamo z besedami: kes, odpuščanje, vest, usmiljenost..., ali pa kak akt moralne izprijenosti, ki prihaja iz »temnejših globin« človeške duše.

Glavno načelo pri analiziranju duševnih pojavov ti bodi, da »ne-učeno«, to je nepristranski (sine ira et studio) in brez predsodkov ugotoviš, rekel bi »protokoliraj«, »registriraj« poedinosti duševnega pojava, ki ga motriš, v vsej njegovi neposrednosti. V jezikovnem izražanju tega, kar si opazil, pa se skrbno izogibaj raznih »podob« (na pr.: »na odru« duševnosti se odigrava to in to) ter imej vedno v mislih, da je človeški jezik (govorica) v prvi vrsti ukrojen za naše potrebe iz vnanjega sveta, kateri je povsem drugačen kakor pa duševni svet.

Za neukega take analize niso lahke. Kajti vsako duševno doživetje ima na sebi nekaj razprostranjenega brez jasno začrtanih mej (na pr. melanholija) in je nevarnost, da z izticanjem samo ene strani ali sestavine zabrišeš prvotno (originalno) svojevrstnost celote v danem pojavu. Toda orodje, ki tirja v porabi veliko previdnost, zato še ni da bi moralo biti slabo orodje. Zato pa o psihološki analizi lahko rečemo, da je in ostane velevažen pripomoček za reševanje dušeslovnih vprašanj. Samo z njeno pomočjo se bo dalo prej ali slej dognati število tistih prvin, ki so temelj duševnemu življenju človeka. In kakor v drugih vedah, tako se tudi v psihologiji pot do velikih sintez pričinja z analizo, ki je nekakšen dušeslovni drobnogled.

Uspehi take analize se dado včasih malone naravnost postaviti v službo praktičnih nalog. In koliko velevažnih

pravil za »ekonomijo« pa »higijeno« duševnega dela na pr. bo se kar vsulo pred nas, ko bo nekoč dovolj razbrano bistvo »duševnega dela«, ki je kajpa ogromen, iz najrazličnejših prvin zamotano sestavljen kompleks!

Najhujša ovira uspehom v analiziranju duševnih pojavov je — p o v r š n o s t. Da na pr. današnji človek vse mogoče zahteva od drugih, od samega sebe pa bore malo ali najrajši nič, temu je mnogo kriva — prepovršna analiza lastne duše ali bolje rečeno dinamike njenih sil.

Podzavestna duševnost ali »psihologija duševnih globin«.

Tudi o toku naše duševnosti bi se dalo reči, da je neprestano »prerojevanje, prenavljanje, iz bitja v bitje prenavljanje« (Gregorčič). Saj je menda ni take »pavze«, ko bi človek ničesa ne imel v mislih, ničesa ne čutil, si ničesa ne želel, se ničemu ne upiral, ničesa ne uresničeval... Vsaj čez dan je najbrž ni. Nikar pa ni tako, da bi vsikdar znal hkratu i povedati, kaj ti duša pravkar doživlja. Morda ti na pr. že delj časa kar preži po priložnosti, da bi se temu in temu maščeval za to ali ono — pa sedaj ne misliš na maščevanje, ker si zaposlen z napornim delom.

Kadar to, kar res nastopa v tvoji duši (misel, občutek, fantazija, ocenjevanje, hotenje...), tudi jemlješ na znanje in bi doživetje znal opisati, tedaj takemu doživetju pravimo, da je — z a v e s t n o.

Poleg zavestnih pa obsega duševnost še p o d z a v e s t n a, to je taka doživetja, ki jih je sicer načeloma mogoče doznati, pa jih vendarle največkrat iz tega ali onega razloga ne doznavaš. Novejši izsledki uče, da se nam večji del duševnega življenja odigrava podzavestno, torej tako, da teh doživetij ne jemljemo tudi na znanje. Lahko da na pr. kar hipoma s tihim glasom povzameš ali zažvižgaš ali na goslih brenkaš melodijo, o kateri ne veš, kje in kdaj si jo »mimogrede« pobral. Ali pa na otroku opaziš nevšečno »navado«, katere se je »nalezel« nekje v družbi svojih tovarišev. Indijski modrijan Tagore naglaša, da imajo v vzgoji mladega rodu podzavestni vplivi (»kulturna atmosfera«), ki jih

deček ali deklica nevede in nehotе sprejemata vase, večji pomen kakor pa zavestno in smotrno oblikovanje.

Niti »višje« duševno življenje nima tukaj izjeme. Le čujmo! »Trditve, da v partiji šaha vselej točno vem, kaj hočem, smatram za humbug. Jaz vsaj igram skoro vsikdar podzavestno, po občutku, v neko smer, ki mi jo narekuje ravno občutek. Glede velikih kombinacij, o katerih se navadno misli, da jih mojstri vidijo vnaprej, pa ponavljam, da pri meni nastajajo stopnjema in da so le podzavestno zasledovanje nejasnega smotra. Končni efekt kake kombinacije me često preseneti prav tako, kakor te v znanosti preseneti rezultat, ki ga dobiš, ne da bi ga poznal vnaprej.« (Milan Vidmar). In Sigmund Freud, oče »psihoanalize«, trdi, da vsi »domisleki« pa vse miselne koncepcije prihajajo iz podzavestne plasti naše duše. V našem leposlovju podzavestni tok duševnega življenja rad prikazuje zlasti Ivan Cankar.

Otrok, ki v svoji prostodušnosti (naivnosti), še, lahko bi rekli, ne »ve« za se, živi največ podzavestno, to je pristno, nepokvarjeno življenje — v svojih gonih, prirodnem čutu (instinktu) in odzivih na vtise iz vnanjega sveta. Šele vzgoja, zlasti »moralna«, ga opominja, da se to in ono »ne spodobi«, ter tako opozarja na razliko med podzavestnim pa takim doživljanjem, ki zanj tudi več in ki ti naj čestokrat služi za to ali ono — pretvezo.

Podzavestne psihične pojave moraš imeti strogo vsak-sebi od nezavestnih, to je takih sestavnih delov svojega jaza, ki so le bolj miselne tvorbe za kavzalno razlago duševnega življenja. Semkaj spadajo na pr. psihične dispozicije in psihična vzročnost. Te plati naši duševnosti niso doznatne, njihovo bivanje marveč psihologija zgolj umovno izvaja iz danih činjenic.

Psihološka razlaga.

Opisovanje duševnih pojavov ni ves posel, ki ga izvršuje psihologija. Samo s te strani bi sicer izvedeli, kaj vse premore in pa kako je sestavljen bujnopestri svet naše dušev-

nosti. Ali drugače rečeno, tako bi dognali, kakšen je »prečni« prerez duševnosti. Toda kdor se resno ukvarja s psihologijo, ta bi hotel še poznati i »vzdolžni« prerez duševnega življenja, to je izvedeti, v kakih odnosih so med seboj poedine strani celokupne duševnosti. Zato je psihologiji poleg opisa dana še druga naloga — razlaganje duševnih pojavov.

Obrazložiti kak pojav se pravi, dati odgovora na vprašanje, zakaj je to ali ono prav tako, kakor je, in ne drugače. Zakaj na pr. je vsak začetek težak? Ali pa: pod kakimi pogoji se v podrobnostih spominjaš dogodka, ki si mu bil priča? Jedro vsaki razlagi, tudi psihološki, je torej v tem, da ugotoviš vzrok danemu pojavu ali pa kako inace navedeš razloga svoji trditvi, da se to ali ono ima tako in tako. Zato, pravi psihopatolog Jaspers, ob duševnem doživljanju, svojem in tujem, venomer vprašujemo po vzrokih, učinkih pa pogojih. In spoznavna zavest se nam zadovolji šele tedaj, če se ta in ta duševni pojav da djati pod kako pravilo ali zakon (n. pr.: *variatio delectat*) in pa če se tako da o bodočih pojavih v naši duši kaj »prerokovati« ali kako vplivati na nje. Kaj je psihološki votek recimo pogovoru: »Svako čudo do tri dana«?

Za vzor znanstvene razlage velja prirodoslovna. Fizika in kemija sta tukaj dosegli vrhunec ter jima je danes vsaj deloma že moč, da svojim zakonom dajeta kar obliko matematske enačbe.

A plodovitost kavzalnega mišljenja, na katerem sloni osobito današnje obvladovanje prirodnih sil in s tem vsa tehnična pa gospodarska kultura, prihaja iz strogo razvidne činjenice, da — enakim vzrokom slede enaki učinki. Toda prirodoslovno usmerjena psihologija bi morala upoštevati, da veljavnost vzročnega načela ne sega preko mehanskega področja. Kajti psihična kavzalnost očituje docela samosvojo dinamiko. In predstavljanja, mišljenja, vrednotenja, hotenja... nikar ne smemo »hipostazirati«, to je tako jemati, kakor bi vse to bili tvorni predmeti ali fizikalne sile. Duševnost ni »vsota« samostojno nastopajočih in delujočih prvin!

Res, da ima tudi v duševnem svetu naših misli, ocen, odločitev... vsaka izprememba, vsako novo doživetje tudi svoj vzrok; da pravkar to in to misliš, temu in temu prisojaš kako vrednost, se tega in tega veseliš..., sledi kot nujen, »motiviran« učinek iz tvoje duševnosti, ki je nedeljiva celota. Ali pomisliti moraš, da je najbolj značilno svojstvo naše duševnosti — neprestano dogajanje, doživljanje, premenjavanje. In v toku nepretrganega dogajanja vsak tretonek z vsem tem, kar prinaša, pomeni nekaj novega, česar še ni bilo. Duševna celokupnost človeka se torej venomer izpreminja. Ker pa je tvoja duševnost, ki v celoti (ne pa poedina doživetja v njej!) povzroča, da ob svojem času to in to misliš, tako in tako vrednotiš, se tega in tega nadejaš..., vsak hip drugačna: zato moramo reči, da v duševnem svetu ni enakih vzrokov in tukaj ne velja oni sicer resnični ter v prirodoslovju strogo veljavni princip, da imajo enaki vzroki enake učinke.

A prav zato se glede na duševnost človeka ne da nič tako »v naprej videti« in »proračunati« kakor v tvarnem svetu. Tudi v poedinem psihičnem doživetju ne veš, odkod prihaja in kam gre. Ta in ta duševni vzrok učinkuje samo enkrat, zato je človek v svojem dejanju in nehanju — nepreračunljiv.

Metoda psihološkemu izsledovanju.

Pri izsledovanju tistih pravil in zakonov, ki jim ustreza dogajanje v duševnem svetu, se prirodoslovno usmerjena psihologija poslužuje istih poti kakor empirične vede (fizika, kemija, medicina...). To sta v prvi vrsti opazovanje in pa eksperiment.

1. Opazovanje. — Kaj opazovati, recimo kolesje v žepni uri, ki se mi je ustavila, ni isto, kar samo »gledati«. Kadar kaj opazuješ, takrat premišljeno, po nekem načrtu motriš dani predmet in sicer s tem namenom, da bi ga tako ali tako spoznal. To velja tudi za opazovanje psihičnih pojavov, ko bi na pr. hotel izvedeti, kako se odigrava duševni proces mišljenja.

Bistvo opazovanja zahteva, o tem ni dvoma, da naj stoji predmet, ki ga opazujem, ves čas čim trdneje pred menoj, na pr. prej omenjena ura. Toda ali ustrezajo temu zahtevku tudi duševni pojavi? Ali je mogoče, da to, kar sedaj v duši doživljam, na pr. veselje nad svojim uspehom ali pa potek mišljenja pri reševanju teške naloge istočasno tudi pozorno opazujem? No, izkustvo uči, da tiste psihične pojave, ki zahtevajo bolj telesnost tvoje osebe, recimo svoj glavobol, lahko brez ovir opazuješ prav tedaj, ko jih doživljaš. Ako pa bi se skušal obenem opazovati na pr. takrat, ko napeto slediš dejanju na gledališkem odru, ko zbrano moliš ali ko te je kaj razkačilo — tedaj s takim prizadevanjem povzročiš, da se najznačilnejše lastnosti tega, kar ti duša pravkar neposredno doživlja, zabrišejo ali pa se doživetje čisto razbline. In kar ti še ostane, bi zdaleka ne bila več tista neposrednost, ki bi jo hotel opazovati na duševnem pojavu.

Opazovanje psihičnih pojavov torej nima hoditi vzporedno z doživljanjem teh pojavov; pravi moment za opazovanje duševnega pojava je marveč dan brž po njegovem odstopanju — ko se ga, kajpa le za nekaj hipov, »neposredno« in še vsega živega spominjaš (gl. str. 152).

Opazovati pa se ne da nemara samo lastna duševnost, ampak tudi tuja. Če mi na pr. znanec opisuje duševno bol, ki jo je pretrpel, in mu pazljivo sledim, tedaj stopa njegova duševnost, zlasti še, če mu zrem v obraz, kar neposredno pred me. Podobno razberem iz načina, kako me je ta in ta pozdravil, kaj mu duša čuti za me. Itd. Več o tem, kako se da opazovati in doznavati tuja duševnost, gl. str. 170.

To, da nam je i tujo duševnost mogoče opazovati, je stvarna podlaga psihijatriškim opazovalnicam, kjer bi se naj ob opazovanju dognalo, je li ta in ta še duševno pravilen (normalen) ali ne.

2. Eksperiment. — Če hočeš zanesljivih izsledkov, je treba sleherno opazovanje v istih okolščinah večkrat ponoviti, ker se sicer lahko primeri, da svoje opazbe

prenaglo poobčiš. Kolikokrat moramo v življenju prej ali slej uvideti, da to in ono vendarle ni tako, kakor smo si mislili izprva! Toda kakor morata recimo meteorolog ali astronom čakati na pojave, ki bi jih hotela opazovaje proučevati, prav tako bi tudi psiholog, ki bi hotel motriti samo svoja doživetja, bil vezan na to, kar mu tok njegove duševnosti prinese ob »svojem« trenutku, svoji uri, svojem dnevu, mesecu ali morda celo letu.

Doživetje, kakor se v lastni ali tuji duši javlja samo iz svojih sil, opazuje torej psiholog le tedaj, če je to tak izreden duševni pojav, ki ga ni mogoče poljubno povzročiti ali ponoviti, na pr. te ali one vrste slovesno občutje. Sicer pa si pomaga, podobno prirodoslovcu, z eksperimentom, ki mu je bistvo v tem, da lahko marsikak duševni pojav poljubno povzročim, ponavljam in pogoje njegovemu nastanku preminjam (»variiram«).

Eksperimentalno proučevanje psihičnih pojavov zahteva dvoje oseb: ena, reditelj (Versuchsleiter) nastopa kot subjekt ali inicijator, a druga, poizkusna oseba (Versuchsperson) kot objekt, to je kot doživljavec tistega psihičnega pojava, ki se mu razbirajo svojstva ter iščejo zakonitosti.

Glede na dvojno nalogo psihološkega izsledovanja (opis, razlaga) se v psihologiji porablja dvojevrstni eksperiment: pojasnjevalni in pa kavzalni. Namen pojasnjevalnemu ni nič drugega, nego dobavljanje potrebnega gradiva. S takim eksperimentom se v poizkusni osebi povzroča ta in ta duševni pojav, katerega naj potem vsestranski opiše; variiranje pogojev, od katerih zavisi nastop duševnega pojava, tukaj ne prihaja v poštev. Ob kavzalnem eksperimentu pa se naj dožene, kako ta in ta psihični pojav zavisi od drugih momentov (duševnih, fizioloških, telesnih), na pr. pod kakimi pogoji si človek verneje zapomni to, kar čita.

Z g l e d psihološkega eksperimenta! Poizkusna oseba sedi pri mizi ter dobi od reditelja, ki se nahaja za njenim hrbtom (ter bi hotel proučevati recimo občutljivost sluha) tole »nalogo« in »navodilo« (instrukcijo): »Pazi, prav kmalu,

ob besedi »zdaj«* izpustim stekleno kroglico, ki jo držim v roki, ob vertikalno stoječem merilu v škatlo na tleh; brž nato jo poberem ter zopet izpustim — ugotovi samo po ropotu, kdaj je kroglica padla iz večje višine!« Po teh besedah se eksperiment večkrat izvrši. Odgovore reditelj sproti zabeleži, da drugi proučevalci lahko ob takem »protokolu« izsledke preizkušajo (verificirajo). Poizkusna oseba mora kajpa biti izvežbana v opazovanju lastnih duševnih pojavov! Kajti eksperimentalna psihološka metoda se v jedru opira, kakor je razvidno iz pričujočega primera, na opazovanje — samega sebe.

Kako daleč da se raztezaj področje psihološkega eksperimenta, v tem si dušeslovci še niso edini. Wilhelm Wundt, »oče moderne psihologije«, na pr. trdi, da je »eksperimentalna« psihologija v bistvu isto, kar »fiziološka«, ki ima raziskovati, koliko naša duševnost zavisi od telesnih faktorjev, zlasti od možganov. Po tem naziranju je dušeslovni eksperiment umetno povzročanje psihofizičnega dogajanja s pomočjo raznih aparatov, ki imajo večinoma le namen, izpopolniti naša čutila.** Drugi psihologi pa pojmujejo eksperiment širje ter ga rabijo tudi za proučevanje »višjih« duševnih pojavov, zlasti mišljenja, pa tudi vrednotenja in hotenja — brez ozira na fiziološko plat človeškega bitja in žitja.

Tudi o metodi psihološkega izsledovanja bi lahko rekli, da se izpopolnjuje od dne do dne. Ali i na tem poprišču

---

* V takem eksperimentu si razločno sledi troje razdobj: 1. predhodna perijoda, to je čas med znamenjem »zdaj!« in nastopom zadevnega doživetja; 2. glavna perijoda, ko poizkusna oseba doživlja ta in ta duševni pojav ter ga brž nato opisuje; 3. sledeča perijoda, ko poizkusna oseba po izvršenem poizkusu daje na zapisnik, kar je doživela.

** Ob teh aparatih (ergograf, dinamometer, pneumograf, aisthesiometer, plethismograf, tahistoskop, kardiograf...) se naj večinoma točno določi trajanje in jakost učinkujočega dražljaja, trajanje duševnega pojava, ki sledi dražljaju, pa brzina in jakost telesnih pojavov, v katerih se izražajo duševna doživetja, ki jih je poklical na dan dražljaj.

so človeškemu spoznanju začrtane meje. »Duši ne prideš do dna, če bi tudi prehodil sleherno pot, tako je globoka«. To je vedel že starogrški Heraklit.

Duhoslovno-psihološki vidik.

Prirodoslovno usmerjena psihologija (gl. str. 16) postopa v proučevanju duševnosti »atomistično«. Docela nalik je prirodoslovju, ki je najprej dognalo, da so atomi zadnje prvine ali elementi, iz katerih sestoji tvorni svet; potem pa se je kemiji posrečilo še atom dalje razkrojiti — v ione in elektrone. In prav tako si prizadeva prirodoslovno orijentirana psihologija izslediti zadnjih duševnih prvin ter zato uči, da je vsak duševni pojav, ki ga kdo doživlja, na pr. občudovanje cvetočega drevesa, psihična spojina iz večjega ali manjšega števila duševnih prvin (gl. poglavje o psihološkem analiziranju, str. 20).

Toda atomizirajoče načelo, ki dušo drobi v prvine, da najde njenim utripom »zakonitih« razlag, nikar ni zgolj kopija prirodoslovnih vzorov in nazorov. To načelo je v bistvu marveč otrok istega mehanizirajočega duha, iz katerega je rojena vsa strojna miselnost sodobne tehnike: savoir pour prévoir. Preračunavati, predvidevati, obvladovati! Je to miselnost, ki je nazadnje človeka pritirala v tale do skrajnosti mučen položaj:

Za to gre, da bi človek zopet našel sebe. Odkar služi samo še stroju, ne pozna več nikakega smisla. Stroj mu je vzel dušo. In sedaj te duša hoče imeti spet nazaj. Za to gre. Vse, kar doživljamo, je samo ta ogromni boj za človeka, boj duše s strojem. Saj niti ne živimo več, ampak smo samo še drobci v življenju. Nimamo več svobode, ne smemo se več odločevati, ni nas več, človek je brez duše, priroda brez človeka. Pravkar smo se še ponašali, da prirodi ukazujemo in jo obvladavamo — pa nas pogoltne njeno žrelo. Ako se ne zgodi čudo! Za to gre: ali bo ob čudežu razduševljeni, postopljeni, pokopani človek vstal. (Hermann Bahr, v knjigi o ekspressionizmu.)

Ne smemo se torej čuditi, če sedaj, kot reakcija ali odziv na prirodoslovno smer čedalje bolj krepko kali poganja nasprotno usmerjena, hočem reči taka psihologija,

ki ji za izhodišče niso psihične prvine, ampak — celotno doživetje, totalnost duše. Kako neki hočeš, vprašuje ta smer psihologije, na pr. arhitektovo zamisel veličastne zgradbe, ki je enotna celota, psihološko obrazložiti »od spodaj navzgor,« to je tako, da bi to zamisel pojasnjeval z mehanizmom raznih duševnih sil in funkcij (sposobnost, interes, vrednotenje, hotenje, pažnja, fantazija...), ki so bile na delu, ko je umetnik zamišljal svojo tvorbo!

A ker ima v tej psihološki smeri velevažno vlogo človeški odnos do vseh tistih istinitosti, ki jih jemlje v misel beseda »duh« (gospodarsko življenje, država, jezik, pravo, umetnost, znanstvo, religija...), zato se imenuje **d u h o v n a** psihologija.

Predmet duhoslovni psihologiji so čisto drugačne strani naše duševnosti kakor pa prirodoslovni, eksperimentalni. Že v p r e d m e t u torej in ne morda šele v metodi je osnovna razlika med obema smerema. Duhoslovna psihologija ne trdi nemara, da bi se duševne sile in funkcije ne dale tales quales, to je izolirano, odmišljene od ostale duševnosti vsaka zase proučevati. Le to odločno zanika duhoslovna smer, da bi se te sile in funkcije tudi vsaka nekako na svojo pest u d e j s t v o v a l e, kakor to domneva prirodoslovno usmerjena psihologija. »Praznih« duševnih funkcij, to je samega gledanja, navduševanja, odklanjanja... da ne najdeš nikjer; v istinitem življenju je marveč vsikdar in povsod — n e k d o, ki gleda, se navdušuje, odklanja... in pa hkratu n e k a j, kar ta človek gleda, nad čemer se navdušuje, kar odklanja...

Duhoslovna psihologija si ne stavi te naloge (kakor prirodoslovna), da bi spoznavala duševnost vobče ali pa človeka vobče; njo marveč zanima — t a i n t a človek: njegova »oseba,« »značaj« in pa njegovi interesi, naloge, življenjski položaji pa življenjska usoda, storitve... Kolikor ji je za predmet raziskovanja tisti osebni nositelj psiholoških sil in funkcij, ki se vsikdar in povsod udejestvuje kot nedeljiva celota in enota, dobiva ta smer ime **k a r a k t e r o l o g i j a**.

Duhoslovni psihologiji gre, kakor rečeno, pred vsem drugim za spoznavanje poedinca. Toda ne morebiti zgolj iz teoretskih razlogov, to je po načelu »spoznanje zavoljo spoznanja!«, ki mu je samo do resnice in ne do praktičnih pomenljivosti ugotovljene resnice. Zato ji ni mar »psihognozije,« se pravi tega, da bi kakega človeka izčrpno in pa vsestranski duševno premostrila. Rada bi ga marveč spoznala vsaj toliko in pa od takih (dispozicionalnih) strani, da bi ga bilo mogoče smotrno obvladati: se ga čuvati, ga voditi, poboljševati, porabiti za ta ali oni posel, oziroma izrabiti v svoje namene, itd. Ali drugače rečeno, duhoslovni psihologiji je največ za »psihotehniko« (ugotavljanje poedinčeve inteligentnosti, nadarjenosti, značaja ...).

Duhoslovni vidik je odprl vrata povsem novemu pojmovanju psihologije. Ta smer sicer ni tako razsežna kakor klasična šola psihologije, pa je zato tem pomembnejša za urejanje našega dejanja in nehanja. Saj me pač na človeku, ki stoji pred menoj, bolj zanima vprašanje, kakšen je ta človek po svoji »naravi,« kakor pa »mehanizem« njegove duševnosti. Ali povsem konkretno: na tem človeku mi ni toliko za to, da na pr. tedaj, ko je njegov vidni živec primerno razdražen, doživlja občutek te ali one barve (take občeveljavne zakonitosti ugotavlja eksaktna psihologija), marveč — da on recimo tej in tej barvi daje veljavo pred kako drugo, itd.

Duhoslovna psihologija torej skuša tako razumeti človeka, da vpraša: kako se ima ta in ta do duhovnega, kulturnega sveta (kaj mu vzbuja pozornost, kaj ga zanima, katerim vrednotam daje prednost, kakšne smotre bi rad uresničil...)? Opira pa se ta psihološka smer na opažanje, da je vsemu, kar je ustvaril kak človek, bolj ali manj vidno vtisnjen pečat njegove duševne individualnosti. To je pač docela v smislu svetopisemskih besed: »Po njihovih sadovih jih boste spoznali.«

Eksperimentalna in pa duhoslovna smer psihologije si danes stojita malone brez medsebojnega razumevanja, skoraj sovražno nasproti. Kakor da vse psihološko prizadevanje, kar ga je, v istini razpada na dvojje po predmetu, metodi in

smotrih med seboj različnih ved! In vendar obe psihološki panogi proučujeta isto duševnost, samo da z različnih vidikov in zato kajpa tudi po različnih metodah.

A tudi tako naziranje nima stvarnih temeljev, da bi ta in ta človek bil znanstveno proučen, ako ga motriš najprej v smislu prirodoslovne (funkcijske) in potem še z vidika duhoslovne psihologije (karakterologije), oziroma naopak. Človek poedinec se ti marveč da zanesljivo spoznati le pod tem pogojem, da si funkcijska psihologija, ki je sama na sebi enostranska, in pa duhoslovna smer, ki sama na sebi ni nič manj enostranska, med seboj podajata roko v tvojem spoznavanju. Kajti brez dvoma so tiste stvari, ki tega ali onega zanimajo, in pa naloge, ki jih rešuje, hkratu dražljaji in pobude za rast pa razvoj njegovih duševnih sil ali funkcij; in prav tako je z druge strani duhovni svet tistega človeka, čigar duševne sile so večje — širji in pa finejše diferenciran, ko pa duhovni svet človeka z enostavnejšim ustrojem duševnosti.

Podobno prirodoslovni ali eksperimentalni tudi duhoslovna psihologija danes še ni povsem dodelana ali zaključena. Sedaj si ta smer osobito prizadeva, da bi dobila trdnih temeljev za osnovano tolmačenje izrazovnih oblik (v obrazu, pisavi, glasu, kretnji...). Okorišča se zlasti s tem, kar je dognalo dedoslovje (Erbforschung), rodoslovje (Familiengeschichte), primerjalna antropometrija in pa nauk o antropološki konstituciji človeka.

Reči se mora, da vpliv duhoslovne psihologije krepko narašča.

Razumeti koga.

V vsakdanjem življenju čestokrat motrimo ljudi z istega vidika kot prirodoslovno usmerjena psihologija, to je tako, da si skušamo ta ali oni duševni pojav na njih kavzalno »razložiti«. Kolikokrat si do koga drugega tako naravnani, da njegovim besedam, njegovem dejanju in nehanju, izraznim kretnjam, nastopu... iščeš vzroka v psihičnih činiteljih njegove osebe. Tako se na pr navaja za

razlog temu, da kmetska mladina sedaj toliko sili v mesto — novi duh časa, ki da je zajel i njo, dalje misel, da se v mestu udobneje živi, pohlep po veseljačenju itd.

Zlasti pa takrat koga motriš kavzalno, mehanistično, kadar domnevaš, da na pr. to, kar govori, ni povsem tako, kakor bi pričakoval — »smiselno«. V takem položaju ti kar samo prihaja vprašanje: zakaj neki ta človek govori tako — ali bi me rad spravil v zmoto, ali je morda doživel bridko razočaranje ter postal nezaupljiv, ali duševno ni normalen...?

A še večkrat je v življenju tako, da neposredni izraz kake duševnosti brez ovinkov, to je brez kavzalne razlage, kar naravnost razumeš, naj se ti javlja kakorkoli: z besedo, dejanjem, gesto, mimiko na obrazu... Ko ti recimo prijatelj pripoveduje, kaj vse je doživel na potovanju, slediš njegovim besedam ter dojemaš njihov celotno enotni smisel. Ni pa nemara tako, da bi v takem dojemanju vsebinski »pritrjeval« temu, kar na pr. slišiš, kadar koga direktno razumevaš. Stvar se marveč ima tako, da ti ne misliš istega, kar pripovedovalec, ampak da misliš — za njim (»nachurteilen«) ter ga na ta način razumevaš celo takrat, ko on trdi kaj nesmiselnega. Prav tako pa tudi lahko čutiš za kom (es jemandem »nachfühlen«) na pr. njegovo bol v tem ali onem življenjskem položaju ter tako razumevaš njega samega. In nič drugače ni to, če mati umeva sinkovo lahkomiselnost ter mu jo prav zato, ker jo umeva, tudi odpušča (dasi je ne odobraval!). Čitaj s tega vidika Cankarjev biser »Otroci in starci« (v Podobah iz sanj)! Ali pa Prešernove mojstrovine: Nezakonska mati, Pevcu, Izgubljena vera...!

V »razumevajočem« spoznavanju človeka se nam bujno odkriva vzdolžni prerez duševnosti. Torišče takega spoznavanja je obširno tje kaj do nedoglednosti. Je namreč zares tako, kakor uči znameniti psiholog in psihotehnik: »Naš odnošaj od človeka do človeka, kakor ga očituje najpriprostejši pogovor, je najprej tak odnošaj med voljo in voljo, ko eden drugega razume, ko oba soglašata ali pa si nasprotujeta; da bi človek, ki ti stoji nasproti, bil

duševni mehanizem, kjer imajo posamični pojavi svoje vzroke, tako naziranje ti tukaj ne pride na kraj pameti. Šele tedaj, če drugega človeka ne vzameš za subjekt, ampak kot člen v verigi prirodnih pojavov, kot sredstvo, ki ga rabimo in nanj učinkujemo, šele tedaj se pričinja umetno motrenje v smislu kavzalne psihologije, vse eno, ali v popolnoma znanstveni obliki ali pa v okrajšani naivni.« (Münsterberg⁵.)

Na kar veličasten zgled razumevanja (in tudi nerazumevanja) tuje duše opozarja Förster. Kriton, tako piše F., pride v ječo k Sokratu ter mu hlastno pove, da je vse pripravljeno za Sokratov beg. Toda Kriton je docela prezrl, da se Sokrat nikar ne peha za golo življenje. Zato je izprva presenečen, ko ne najde pri Sokratu nič odmeva s svojim načrtom; potem se pa kar hipoma začuti osramočen, kako bore malo je razumel svojega mojstra. Postane mu jasno, da se je v Sokratovi duši razgrnil povsem nov svet motivov, čisto drugačna vrsta življenjske moči in drugačna ideja rešitve, kakor pa jih sicer srečamo v človeškem boju za obstanek. To je že, pravi Förster, nekakšna predigra besedam: »Moje kraljestvo ni od tega sveta.«

Izkustvo uči, da bi se v življenju poedincev, ki so »nerazumljeni« ali pa se imajo za take, strank, narodov, držav... medsebojno obtoževanje pa »mehansko« uravnavanje medsebojnih zadev nešteto krat lahko z najlepšim uspehom umaknilo — smiselnemu umevanju duševnih odnosov in namer. Kajti — tout comprendre c' est tout pardonner (po naše: kdor vse premeri, ne zameri)!

O gledališkem igralcu je sam Goethe rekel tole: »Vsak kaj rad prevzame lepo, častivredno, sijajno vlogo; toda najčešče samoljubno postavi sebe na mesto junaka ter se prav nič ne briga, ali bi ga kdo res imel za junaka. Le malokateremu igralcu pa je dano, da bi živo dojel, kaj si je pisatelj mislil ob svojem delu, ali koliko svoje individualnosti bi igralec moral založiti, da ustreže vlogi; ali kako bi s svojim prepričanjem, da je (na odru) čisto drug človek, zgrabil tudi gledalce; ali kako bi z notranjo resničnostjo, ki je v igralski sili, izpremenil te deske v tempel in te lepenke v gozdove. Notranja moč duha, saj le ona pre-

mami gledalca, ta zlagana resnica, saj učinkuje samo ona, samo ona dosega iluzijo — kdo ima kaj pojma o tem?»

Omenjeno bodi še to, da je »razumevajoča,« duhoslovno zakoreninjena psihologija krepak temelj du h o v e d a m (zgodovini, sociologiji, pravoslovju...). In kulturnih vsebin (v umetnosti, gospodarstvu, politiki, verstvu...) ne moreš biti deležen, ako jih ne razumeš!

Biolško-psihološki vidik.

Prirodoslovni psihologiji se glavno vprašanje glasi, kako je ustrojen in pa kako funkcionira duševni aparat človeka — brez ozira na pogoje, pod katerimi stopa v akcijo in pa na smotre, ki jim lahko služi. In duhoslovna smer v glavnem vpraša, kako se ta in ta človek ima do objektivne kulture, do »duha,« ter se ne briga, kako posluje mehanizem duševnih funkcij, ko se kdo udejstvuje v poklicu, politiki, socialnem življenju, umetnosti, znanstvu, verstvu... Duhoslovni psihologiji pa tudi ni nič mar jako važnega dejstva, da duševna doživetja silno zavise od starosti doživljajočega subjekta (ta ali oni, osobiti »prvi« vtis iz mladosti je čestokrat izredno pomenljiv!). Obe usmerjenosti, prirodoslovna in duhoslovna, sta torej — enostranski abstrakciji iz žive, neposredne duševnosti.

A vse drugače naravnana je tretja psihološka smer, ki duševnost motri z b i o l o š k e g a vidika. »Biolški« psihologiji ni za duševni ustroj in tudi ne za kulturno udejstvovanje človeka. Ta psihološka smer si marveč prizadeva, da bi doumela individualno, samo njemu lastno bistvo kakega človeka, ali drugače rečeno — svojstva njegove telesno-duševne konstitucije. Glavno vprašanje se tukaj glasi: kako se imajo tiste plasti, iz katerih sestoji duševnost (gonski utripi, vrednotenje, čuvstvovanje, usmerjenost do drugih ljudi, mišljenje, hotenje — gl. str. 41) ena do druge pri tem in tem človeku, zlasti pa, katera izmed njih pri njem prevladuje?

Ta, 3. faza v razvoju psihološkega prizadevanja je nekako pod vplivom mlade prirodoslovne vede, ki se imenuje

biologija. Sicer pa nikar ne prezirajmo, da je že prvi, Aristotelov osnutek znanstvene psihologije bil vseskozi »biološko« podzidan!

Izhodišče biološki psihologiji je naziranje, da je v jedru duševno dogajanje (v človeku in v živali) — ž i v l j e n j s k i p r o c e s. Zato pa moraš za pravilno spoznavanje duševnih pojavov nastopiti d v o j n o p o t. Ta ali oni življenjski pojav (nekdo se na pr. brani pred napadalcem) še nikar ni docela pojasnjen, če ga tolmačiš kavzalno; obenem ga je marveč treba še f i n a l n o ali t e l e o l o š k o (smotreno) interpretirati ter na pr. vprašati: č e m u, v k a k š n o s v r h o se je izvršil.

V biološko orijentirani psihologiji gre velevažno mesto p o d z a v e s t n i duševnosti, s katero klasična šola psihologije (gl. str. 18) ne ve kaj početi. Da se biološka psihologija toliko zanima za podzavestne utripe v naši duševnosti, je razumljivo: življenjski pojavi (rast, razvoj, raznovrstno diferenciranje, prepород, propadanje... človeka) izkazujejo namreč to posebnost, da živemu bitju ni treba za nje znati ali pa jih hotoma regulirati. In ker je duševnost bistven del živega človeka, zato se psihični pojavi v jako veliki meri odigravajo podzavestno. Skrajno naziranje (Lipps) celo trdi, da tisti del naše duševnosti, ki zanj tudi vemo, sploh ni nositelj duševne kavzalnosti, temveč le senca, ki jo nevidne marijone (= podzavestni psihični pojavi) mečejo na projekcijsko ploskev naše duševnosti.« In tako je torej z vidika biološke psihologije treba načeloma zavrniti naziranje, da bi v »zavestnih« psihičnih pojavih naša duševnost stopala pred nas povsem taka, kakoršna je v istini.

A d o z a v e s t n i h utripov duševnosti je biološka psihologija docela drugače usmerjena kakor pa klasična šola psihologije. Ta razne pojave iz naše duševnosti opisuje, analizira in razvršča; a biološki psihologiji gre pred vsem drugim za i n t e r p r e t a c i j o ali k r i t i k o zavesti. To se pravi, biološka psihologija bi hotela dognati, kaj p o m e n i v duševnem življenju človeka to ali ono zavestno doživetje, oziroma, kaj mu odgovarja v podzavestnem, toda vzlic temu — živem svetu naše duševnosti. Ako več poedincev doživlja

istovrsten zavestni pojav, na pr. čuvstvo sramu ali zavest trdnega sklepa (prispevati svoj obolus v ta in ta namen) ali efekt strahu (»gori!«) — tedaj za klasično smer psihologije vse osebe doživljajo docela identično duševno istinitost. Nikar pa ne tudi za biološko psihologijo! Za njo je na pr. vsako doživetje »sramu« uganka, in če petero ljudi doživlja čut sramu, je to z vidika biološke psihologije petero različnih ugank. A razvozljati se te uganke dado edinole tako, da doživetje sramu tolmačimo povsem individualno, se pravi, ne po enem kopitu za vse, ki ga doživljajo, ampak za vsakega na drugačen, samo njemu primeren način.

In tako vidimo, da biološka smer psihologije pomenja kar prevratni čin v dušeslovju, osobito proti klasični šoli. Tej šoli je treba priznati, da s pridom uči duševne pojave opisovati ter razmejevati med seboj. A povsem neosnovano je, da to, kar ugotavlja (na pr. zastran spominjanja, vrednotenja...) pri tem in tem poedincu (»preizkuševancu«), potem posplošuje ali generalizira, se pravi, prenaša na — slehernega človeka. Tako postopajoč prirodoslovna smer psihologije ne pospešuje, marveč celo zapira pot do razumevanja tuje in do spoznavanja lastne duše, ker ne opaža, da po taki poti lahko prav korenito slepiš samega sebe.

Posebna brst biološko usmerjene psihologije pa je ameriški »behaviorizem«. Zanj je značilno to, da ti ne naroča opazovati utripov v lastni duševnosti, temveč motriti — vedenje (behavior) ljudi in živali, češ, tudi ta pot lahko vodi do važnih psiholoških spoznatkov. Izhodišče psihologu behavioristu je vprašanje: kako bo ravnal človek ali žival, to je, v kateri obliki se bo smiselno odzival (reagir), če pride v tak in tak položaj (pri iskanju hrane, kadar se treba braniti pred pretečo nevarnostjo, ako se je izpremenil dani miljé...). Behaviorizem torej nič ne vprašuje, ali živo bitje doživlja kaj »psihičnega«, »notranjega«!¹⁶

Duša.

Kaj loči, oziroma približuje med seboj naštetih troje načelnih psiholoških smeri? A. Fischer v prej omenjenem

pregledu o sedanjem stanju psihologije prepričevalno naglašala, da je to največ: pojmovanje — »duše«. Prirodoslovno usmerjena psihologija je postavila dogmo o »dušeslovju brez duše«. Ko je ta smer pokazala temelje znanstveni psihologiji, je postopala tako, kakor da ni »duše«. Prezirala je tisto notranjo enoto v duševni istinitosti, ki so ji dotlej rekli »duša«; in za izključni predmet psihologiji je proglašila posamične duševne pojave, katerih je morda nešteto.

A v sodobni psihologiji se opušča naziranje o dušeslovju brez duše. Sedanja psihologija ne hodi za tem ciljem, da bi spoznala in razumela »duševnost« (das Psychische), temveč da bi spoznala in razumela — dušo (psiho), to je tisto notranjo enotnost pa trajno bistvo psihičnega subjekta, ki se ne izčrpava v teh ali onih duševnih posamičnostih, temveč se v tej obliki le javlja (»manifestira«) ali kdaj pa kdaj celo zakrinkava.

Današnje prizadevanje v psihologiji gre vedno jasneje za tem velikim ciljem, doumeti in pa razrešiti tisto uganko, katera je vsak poedinec samemu sebi in drugim. Danes čedalje bolj uvidevamo, da duša ni nekak mehanizem, ki bi opravljal mnogobrojne funkcije čutnega življenja. Pot si marveč krepko krči resnica, da je duša pred vsem drugim celotno enotni izvor in pa najvišje, »absolutno« merilo vse kulture: nositeljica najpomembnejših vrednot (pravičnost, zvestoba, svetost, modrost...) in idej (nesmrtnost, Bog, égalité — liberté — fraternité...).

Od česa zavisi duševna rast človeka?

Civiliziranje in kultiviranje človeka sloni na prepričanju, da je mogoče naši duševnosti (gonskim utripom duše, vrednotenju in čuvstvovanju, usmerjenosti do sočloveka, mišljenju in hotenju) dati neko obliko, ali drugače rečeno, da je človeka mogoče obravnavati. Toda že starovekim Rimljanom je bilo znano, da — vsak ni za vse (non ex quovis ligno fit Mercurius*). Kolikokrat bi se kdo na pr. rad česa naučil ter postal »drug« človek; pa mu vse prizadevanje ne zaleže

* Iz poljubnega lesa ne moreš izrezljati Merkurjevega kipa!

nič, ker je narava ob njegovem rojstvu rekla: »veto«. Kajti izkustvo uči, da v duševnem razvoju človeka ne odločuje tisto, kar se komu na ta ali oni način ponuja (iz znanstva, umetnosti, gospodarstva, modrosti za življenje...), ampak to, kar tudi dojem a ter organski spaja z bitjem in žitjem svoje osebe.

Kaj da iz tebe napravi življenje (socialne razmere, usoda, prilike, tuji vplivi, vzgoja...), to zavisí največ od nekih »prirodnih komponent« v tvoji osebi, ki jim pravimo telesna pa duševna konstitucija.

Konstitucija v biološkem pomenu besede je trajni način, kako se kdo odziva v n an jim uč in kom (vtisom, življenjskim položajem, danim prilikam ali nalogam...) bodi telesno (jak, odporen, slaboten...) bodi duševno (inteligenten, neumen, zajemljiv, nadarjen, malodušen...). Zato je tako »reagiranje« pri vsakem človeku drugačno. Marsikoga se na pr. pred danimi težkočami poloti malodušnost ter s tem lahko zaigraš vse življenje; a komu drugemu, ki pa je iz drugačnega »lesa«, se ob istih težkočah moč — podvoji še za bodoče naloge.

Nekateri mislijo, da je konstitucija premenljiva, hočem reči, da ji je mogoče učinkovitost povečevati, zmanjševati ali pa jo odstranjevati. A drugim velja za nepremenljivo. Dunajski anatom Tandler na pr. trdi da je tvoja konstitucija — tvoj telesni in duhovni »fatum«, ki se s teboj rodi ter te potem kakor senca spremlja vse do groba. To bi se pač reklo: tvoja usoda — to si ti! Konkretno pomeni tako naziranje, da recimo iz »nenadarjenega« (neumnega) človeka ni mogoče z nobenimi umetnijami napraviti »nadarjenega« (pametnega).

Duševni razvoj vsakega človeka je torej zavisen od dveh činiteljev: od prirojelih ali podedovanih svojstev in pa od vnanjih okolščin ali miljeja (okolja), v katerem kdo živi. Od obojega! Sposobnosti na pr., katerih otrok ni s seboj prinesel na svet, ne more niti najboljša »vzgoja« nadomestiti; da pa imajo tudi vnanje okolščine (osobito socialni položaj staršev in večkrat tudi dotičnikova »usoda«) odločilen pomen, o tem na glas pričajo na pr.

zgodbe o »zakopanih« talentih. Eno z drugim, to je tukaj pravo načelo. »Duševni razvoj nikar ni samo v tem, da bi tisto, kar je komu prirojeno, stopilo na dan, in prav tako duševni razvoj ni zgolj sprejemanje vnanjih vtisov, temveč — posledica medsebojne primičnosti ali konvergenca, to se pravi tega, da se notranji nastavki stikajo z vnanjimi pogoji razvoja.« (W. Stern⁷).

Da velja ta zakonitost i na veliko, to je na pr. o slovenstvu lepo povedal Oton Župančič, češ: »Od nekdanj so tekle vse svetovne struje skozenj in mu puščale svoje sledove. In teko danes in bodo tekle jutri. Slovenstvo reagira na vse te vplive po svoji vitalnosti (življenjski moči), jih sprejema ali odbija, si jih prisvaja in asimilira, se z njimi kuži, boleha od njih — a to je življenje.«

Poleg razmeroma stalnih duševnih pojavov, ki imajo korenine v prirojeni konstituciji (»naravi«) poedinca, je, kakor vidimo, precej i takih, da zavise od kulturnih vplivov (stan, poklic, svetovno naziranje, verska konfesija ...) in so torej dokaj premenljivi. Saj na pr. današnja mladina ni samo povsem drugačna, ko je bila »nekoč«, ampak se že celo »model 1930«, kakor prav primerno ugotavlja Spranger⁸, znatno razlikuje od onega iz l. 1920.*

Po takem se človek duševno razvija v okviru svojih sposobnosti in sicer pod učinkom miljeja; kajpa mu je dani milje lahko ali pobuda ali ovira. Toda je li ta okvir nekaj tako trdnega in nepopustljivega, da ne moreš v nobeno smer niti za prst preko njega? No, tako brezupno se ta stvar najbrž nima. Kajti življenje uči, da na pr. enostranska ali pa velikokratna vaja (vztrajnost, pridnost) temu ali onemu pomaga do neke mere preko teh mejnikov. Do neke mere, se pravi, da je vendarle dana meja, preko katere ne moreš, naj bi imel še toliko dobre in trdne volje. So na pr. telovadci, ki izvajajo na orodju najdrznejše stvari, kakor da je to igrača; kdo drug bi tega ne zmožel, naj si

* »Ko se ves položaj našega naroda hitro menjava, se s tem izpreminja hkratu i obraz njegove mladine od leta do leta in samo tisti bo jo mogel razumevati, ki se je naučil gledati jo dinamično (v toku).« (E. Spranger.)

bi še toliko »vadžil«. Ali ta dečko kar iz rokava stresa slovensko domačo nalogo, da jo z veseljem čitaš, a součenec njegov izraža svoje misli mukoma in pa do skrajnosti suhoparno.

Duševna konstitucija človeka je gredica, v kateri imajo korenine silno važna (zlasti »naraščajska«) vprašanja, ki jih dandanes resno pretresajo po vseh kulturnih državah.

Glavne vitre, iz katerih sestoji duševnost.

Normalno razviti človek si daje neprestano opravka s tem ali onim. Ta bi hotel pretežno z rokami, oni bolj z duhom kaj napraviti, uresničiti (realizirati) ali pa vsaj predrugačiti. A večinoma smo ljudje tako usmerjeni do sveta in življenja, da se udejestvujemo hkratu z duhom in s telesom.

Hitiš na pr. na kolodvor, da se s prvim jutranjim, »turistovskim« vlakom odpelješ na Gorenjsko, ker si namenjen na Triglav. Dejstvovanje, ki ga tukaj očituješ, ima toliko koncev in krajev, da ne veš prav, kje bi prej prijel, če bi hotel vse to verneje opisati. In ena posameznost je v tem dejstvovanju kar najtesneje spojena z drugimi v organsko celoto: tvoj izlet na Triglav.

En konec v pričujočem kompleksu je brez dvoma ta, da se ti je — »zahotelo« po planinski turi. In ko bi te kdo vprašal, odkod neki se ti je vzela ta želja, pa bi najbrž niti ne znal tega povedati; je pač priklila nekod iz »temnih globin« tvoje osebe. A drugi konec v bujno zavozlanem motozu tvojega dejstvovanja je ta, da se boš, tam po odpočitku na Kredarici, po železnih klinih, ki so vsekani v živo skalo, bolj ali manj trudoma vzpenjal proti Aljaževemu stolpu vrh Triglava. In kaj vse leži vmes med obema krajnikoma!

1. Slišal si iz ust planincev ali pa čital v knjigi, kako povsem svojevrsten, nebeški lep in hkratu nevarnosti poln da je svet v kraljestvu Triglavovem. Pa te je kakor električna iskra izpreletelo poželenje, da bi se i ti o prvi priliki dvignil »pod oblake« 2863 m nad sinjo Adrijo. Človeka čestokrat nekaj kar zgrabi, mu ne da miru, temveč ga »žene« naprej

k temu ali onemu početu. Taka doživetja in kar je podobnega so utripi iz tiste plasti našega bitja in žitja, ki ji pravimo g o n s k a. Po obilici najraznoternejših doživetij, ki prihajajo iz gonskega dela človeške duševnosti, je ta plast najbujnejša izmed vseh ter pravo gibalo našega življenja. Človek brez gonskih utripov bi bil ura brez navrte vzmeti.

2. Kdor še ni bil »visoko vrh planin«, ta ni pravi človek — tako in slično se rad postavlja vsak turist. Kaj čudo neki, da bi i ti hotel nekaj »veljati« pred drugimi. Ni ti pač vse eno, kaj drugi sodijo o tebi. Ko pa je že v otroku tako sladka zavest, da te svet kaj obraja. Tukaj je morda glavni razlog, da se končno odločiš za triglavsko turo. Je to psihična plast, iz katere se ti jemlje, ko kakorkoli o c e n j u j e š (»vrednotiš«) druge ljudi ali samega sebe ali svet in življenje okrog sebe. Tudi ta duševna plast ima globok življenjski smisel. Kako pusto, nič mikavno pa brez povodov za inicijativo bi nam potekalo bitje in žitje, ko bi ne opažal korak za korakom takih svojstev, ki jih izražamo z besedami: lep — grd, dober — za nič, zdrav — bolan, koristen — škodljiv itd.!

Iz te gredice pa so i taka doživetja, ko ti je »prijetno«, »po godu«, oziroma neprijetno ali nevšeč — kadar gledaš svet in življenje v luči raznih vrednot ali ko se ti razodeva njihova brezpomembnost. Takemu doživetju ugodja ali neugodja pravimo č u v s t v o. Brez doživljanja vsakojakih čuvstev bi v ustroju naše duševnosti manjkalo dokaj pomembnega momenta: privlačujočih in odvrtačujočih sil v kakem življenjskem položaju.

Pa še ena vrsta za življenje vелеvažnih duševnih pojavov ima korenine v tej plasti. Na pr. v planinski družbi, ki z njo hodiš, nikar nisi samo nekakšna številka, temveč te s poedinimi člani veže svojevrstna medsebojnost: ta je prijazen s teboj, onega spoštuješ, voditelju družbe se rad podrejaš, s tem tolerantno razpravljaš kak problem, čeprav ne sodi o stvari tako kakor ti, onega tam skorajda mrziš, zopet drugemu si hvaležen za dober nasvet... Vse to in še mnogo podobnega so duševne usmerjenosti ali naravnosti, ki jim pravimo m i š l j a v e (Gesinnungen) in na katerih sloni medsebojno življenje človeka s človekom.

3. V časopisu si čital, da je turist I. I. v triglavskem pogorju zdrknil v prepad in se nevarno poškodoval. Na mah se ti v fantaziji prikažejo razpokane čeri in globoka brezna. Spomniš se tega in onega, ki se ni več živ vrnil s planin. Na vse strani začneš razmišljati in slednjič se ustaviš ob pričakovanju, da ti bo vendarle sreča mila, ako se odločiš in pojdeš na Triglav.

Kajpa tudi preudarjaš, kako bi se čim rabneje opremil za turo, na kak način bi čas, ki ti je dan, najizdatneje izkoristil itd. Fantaziranje, razmišljanje, spominjanje, pričakovanje, preudarjanje... so tisti brez dvoma velevažni akti naše duše, ki jim pravimo — mišljenje. Brez mišljenja bi človeku, osobito v sedanji dobi, ki se vedno bolj opira na razvoj moderne tehnike, pač ne bilo obstanka. A mišljenjska plast naše duše v zlic temu niti zdaleka ni tako občečloveška in življenjski prvotna kakor na pr. gonska plast.

4. Toda naj te še tako »nekaj« vleče na planine, naj te gora še toliko »kliče in miče in vabi« s svojimi lepotami pa z veličastjo svojih grozot in naj bi tudi še bolj preudaril vse, kar govori pro in contra — na Triglav bi najbrž nikoli ne priplezal, ako se ne bi odločil: pojdem! Odločitev, sklep — to je tisti gumb, na katerega moraš brezpogojno pritisniti, če hočeš, da beseda postane meso.

Življenje na glas uči, da — »moč neizmerna je sklep«. In marsikaj bi v današnjem življenju bilo drugače, da človek ni kakor tisti Damjan (v Cankarjevi Lepi Vidi), ki se giblje ter ziblje med željami in doživetji in načrti, pa se ne približe nikamor, to je, ne do tvornega — sklepa!

Gonski utripi — ocenjevanje vsega tega, kar je, pa doživljanje čuvstev in mišljav — mišljenje — hotenje: to je četvero plasti, ki jih izkazuje struktura naše duše. Vprašanje, katera izmed njih je važnejša za življenje, bolj »vitalna«, nalikuje docela vprašanju, kaj je važnejše, da dobiš suknjo: blago ali krojač? Eno in drugo je potrebno ter tudi dano, kadar se človek tako in tako v istini udejevtvuje. Zato se teh četvero plasti po svoji pomenljivosti med seboj enakovredno odtehtava. Samo takrat, ko proučuješ n. pr. mišljenje, ga umetno izločiš, »abstrahiraš« iz živega

spoja z duševnimi utripi drugih vrst. Sicer pa bi na pr. mišljenje samo, brez vrednotenja in doživljanja čuvstev pa mišljav, brez hotenja bilo — sveža cvetka v suhi vazi! Tudi duševnost se mora in se da uspešno motriti edinole z vidika celotnosti ali totalnosti.

H. Nohl⁹ prepričevalno naglaša, da mora celo v vsakem pravem umotvoru priti do izraza sleherna izmed raznih duševnih plasti. In veliki umetniki so v istini vsikdar vedeli, kaj so dolžni na pr. i »zemske« delu človeškega bitja in žitja. Kjer recimo v romanu manjka te ali one plasti ali pa je premalo naglašena, tamkaj v celoti umetnine vselej nekaj pogrešamo.

Osebno intimna pa socialno javna plat našega bitja.

Ni lahka reč, pogledati komu v dušo ter na to povedati, iz katerega »lesa« je ta človek vrezan ali kakšen je njegov »značaj«, njegova »osebnost« itd. Zato ne, ker tisto javno, tudi drugim vidno življenje, ki ga na pr. otrok živi v šoli, oče in mati v domačem krogu, obrtnik, uradnik, zdravnik... v izvrševanju poklica ali katerega kdo očituje v družbi — nikar ni vse njegovo življenje. Vse tisto, kar dan na dan v istini duševno doživljaš, so dvojevrstna doživetja, ki jih razlikujemo ko noč in dan. Neprimerno mnogobrojnejša je pri večini ljudi skupina prej omenjenih socialno javnih doživetij, ki jih prav nič ne prikrivaš pred svetom in o katerih si tudi voljan govoriti s kom drugim. Druga pa obsega taka doživetja, ki jih smatraš za intimno osebna ter jih kar se da skrivaš pred tujim pogledom.

Ako se ljudje na železnici, pri delu, med potjo, za mizo itd. razgovarjajo, tedaj je običajni predmet tem pomenkom: vreme, gospodarstvo, zdravje, poslovne zadeve, politični položaj, dnevni dogodki, obiranje tretjih oseb... Toda nekam skrbno se izogibajo vsake besede, ki bi zadela ob to ali ono »osebno« struno njihove duše. Koga n. pr. kar tako na lepem vprašati, katerega kandidata bo volil, je li v svojem gospodarstvu »aktiven« ali ne, kakšno je njegovo svetovno naziranje..., no, to bi šlo »predaleč« ter velja za

»nediskretno«, contra bonos mores. In zlasti spolno življenje tvori poglavje, o katerem — »se ne govori«.

Pa tudi nežnejši utripi duše (ljubezen, religija, navduševanje za ta ali oni ideal...) so povsem »privatna zadeva« ali pa celo nekaj »svetega«, kar človek zaupa samo izvoljenim osebam (prijatelju, ženi, spovedniku) ali pa dnevniku, ki ga spisuje, ali umetnik svoji tvorbi...

Še otroško življenje ima svojo »službeno« (oficijalno) vsebino: z otrokom odrasli govore o šoli, dobrem izpričevalu, lepem vedenju, součencih itd.; toda o tem in onem, kar res dečku ali dekletcu utegne polniti dušo — se molči. In 15-letka želi prijateljici sošolki zdravo, veselo, srečno in — »odličnih« polno novo leto!

Gonilno kolesje našim dejanjem in nehanjem se nahaja v »globlji« izmed obeh skupin. To se pravi, da nagibi k vsemu temu, kar storiš ali opustiš, večinoma niso tisto, kar izrečno proglašiš za nje; pravi motivi hotenju in dejstvanju človeka se marveč nahajajo v tisti drugim, »nepoklicanim« osebam »zaklenjeni kamrici«, ki smo jo označili za intimno osebni del našega jaza. Tako na pr. če nekoga, kadar pride neljubi gost v obisk, »ni doma«. Iz tega razloga tudi marsikdo kaj tako pove ali zapiše, kakor bi mu ne bil dan jezik za izražanje, ampak za prikrivanje pravih misli.

Razliko med intimno subjektivnim pa »semenjsko« javnim življenjem naše osebe je sijajno podčrtal »romar« v prvi izmed Cankarjevih prelestnih »Podob iz sanj«.

»Človeka ni sram nagnusnih spolzkih grehov, ki jih je bil nagradil na semnju; teh ga ni sram, kakor da bi mu le kar tako od suknje viseli in se jih lahko otrese že spotoma na cesti. Ali sram ga je čiste lepote, ki jo hrani zaklenjeno v sebi in ki je ostala neoskrunjena sredi pohujšanja v semanji krčmi, neoškropljena od mlak in luž, od kvant in kletev. Te lepote ga je sram. Rajši bi očitno razgalil svoje grešno telo, nego da bi bratu le za ozko špranjo odprl duri v hram, kjer gori čista luč, ki jo je bil v samotni uri sam prižgal. Skrbljivo čuva, da bi nikoli nihče ne zvedel za kapelico, v kateri hrani svoje najsvetejše boli, svoje najtišje radosti, brezmadežnost svoje mladosti, svoje najplemenitejše dejanje, morda edino v dolgem življenju... Vsega najlepšega ga je sram, najbolj sram pa ga je ljubezni.«

Življenje uči, da ljudje večinoma računajo le z javno vidnimi doživetji človeka, ki pa so v istini le bolj skorja v strukturi njegove osebe; a »tisto pravo, ki je sto klafter pod semanjo zemljo«, hočem reči drugim večinoma nevidno jedro osebe se ne obrajtava, kakor bi ga sploh ne bilo. In na ta način se tudi znamenite osebe iz kulturnega življenja večkrat povsem napak presojujejo. Lep zgled je n. pr. naš Ivan Cankar. Ob njegovem imenu najrajši mislimo le na tisti »bič«, s katerim je mahal po »rodoljubih« ter brzdal razne pesnikoviče, nikar pa ne recimo tudi na to, da so njegovi spisi prava zakladnica globoke — psihologije.

Tako se torej v življenju slehernega človeka subjektivno intimna stran njegove duše točno odraža od socialno javne. In oboje čim bolj spraviti v medsebojni sklad, je dobršen kos življenjske umetnosti. Samo da te umetnosti ljudje premorejo tem manj, čim bolj se sedaj prava, iz pristno osebnih, globljih utripov duše in pa samo zanje rojena kultura, kultura duha umika — civilizaciji ter njenim na vatel plitve poprečnosti ukrojenim darovom. To se pravi, čim bolj stopajo na plan s kulturnimi namestki (surogati), ali drugače rečeno: z lažikulturno, brezbarvno konvencionalnostjo se zadovoljuječe mase.

Polnovredna duševnost in pa nje plehki surogat.

To ali ono besedo, rečenico in tudi stavek zlasti v medsebojnem občevanju dokajkrat izgovoriš le bolj »iz navade«, kakor navita ura, na pr.: »žal« ne pridem; »prav lepa« hvala; »čast mi je«, da se predstavim (a lahkoda — se predstavljaš nekomu, ki ga ne poznaš in tudi ne potrebuješ ter te i ne zanima!). Kaj ni to le farizejstvo in kaj niso po takem vsakojake konvencionalnosti (priljudnosti) v družabnem življenju in zlasti še ves pravilnik o lepem vedenju zgolj — »kulturne laži«?

Toda ali so vse to res le besede »brez pomena«? Ali je res samo hinavščina in nič več, če na pr. komu prinesem »dobro jutro«, če si v vlaku prijazen s tujo damo, ki ti sedi nasproti, ako dekle občuduje prijateljičino obleko ali pa

gost hvali gospodinjine otroke, če se v vsakdanjem življenju oziramo na človeško občutljivost ter ž njo tako ali tako računamo? Ako bi stvar imela biti tako, tedaj je v istini človek človeku — volk, a glavno sredstvo v boju za obstanek — premetenost in slepilo!

Kaj je torej s te vrste duševnimi akti, ki jih izvršujemo skoraj brez prestanka in brez katerih se jedva še da misliti kaka družabna kultura?

No, točnejšemu opazovanju se ne more izmakniti dejstvo, da utripi naše duševnosti izkazujejo poleg pravih, »polnokrvnih« doživetij še obilico plehkkih, bledih, votlih in kakor da ponarejenih¹⁰. Ko si na pr. včasih zares jezen, kako vse drugačna, polnovredna je ta pristna jeza, kot pa če se drugekrati iz tega ali onega razloga le delaš, kakor da bi bil jezen; in podobno je moj smeh zdaj pristen, iz srca prihajajoč, a drugič bolj ali manj prisiljen, narejen. Niti otroška duša ni brez plehkkih doživetij. Tako je na pr. nekaj nad 4 leta star deček doma padel ter si malo opraskal koleno. Pa ti na ves glas zajoka in mater roti s povzdignjenimi rokami: »Mamica, prosim te, pošljí po rešilni avto!« Da je otrokova prošnja tukaj povsem plehka, hočem reči kakor naslikani ogenj, ki ne peče, bi se pač pokazalo brž ko bi mati ustregla otrokovi želji ter bi res pridrvel avto — da fantiča odpelje v bolnico! In podobno je to, če drug 4-letni junaček, ki je na blejskem otoku potegnil za vrv znanega zvona, potem pripoveduje, da si je želel — naj bi ne bilo več »klize« (krize).

Z besedo »plehek« pa ni rečeno, da bi tako doživetje nemara sploh ne zaslužilo imena duševen pojav; le to je pomen te besede, da je plehko doživetje drugačno od pravega. Plehka doživetja označuje to, da so nekakšna senca pravih. Večinoma le izgleda tako, kakor

---

* Najhvaležnejše gradivo so tukaj socialno usmerjene miselne ljavae (Gesinnungen): ljubezen, prijaznost, naklonjenost, dobrohotnost, usmiljenost... in pa njih negativni nasprotniki (pendanti): sovraštvo, neprijaznost, odvratnost, zlohotočnost, neusmiljenost...

da si tukaj v istini: jezen ali pa presenečen, ko se v tem smislu igraš z otrokom ali s kom šališ; da si res prijazen in ljubezniv s tujcem, ki ž njim prvič govoriš; da »do perversnosti« ljubiš planine ali pa »na smrt« sovražiš nasprotno stranko; da si v resnici žalosten, ko greš iz vljudnosti za pogrebom; ali resen, ko zgolj iz pritajene zvedavosti stopiš v cerkev; ali razposajen, ko se delaš razposajenega v razposajeni družbi; ali duhovit, kadar (samo bolj z jezikom) hvališ in grajaš, kar je hvalil in grajal kak priznan strokovnjak; kakor bi se resnično vsikdar upiral izkvarjenemu okusu, ko praviš, da ti je ta ali oni »moderni« pojav zopern, in kakor bi zares vsikdar tudi verjel, kar na pr. trdiš v šali (ko recimo zaspani hlapec zjutraj zazeha, češ: »Oj, ko bi prišel volk in snedel dan!«).

Plehkega doživljanja je ogromno v naši duši. Prisiljen smehljay, bleda ljubeznivost, zastrta misel, prikrita grožnja ali prezir itd. so plehka doživetja. In prav tako: kadar moraš koga »formalno« (hladno) pozdraviti ali pa tako misliti, kakor se zdi drugim prav; ko se siliš, da temu ali onem odgovarjaš na njegova vprašanja; ko spretno tajiš svoja čustva... Ni pa da bi moral tudi vsikdar vedeti, je li duševni utrip, ki ga doživljaš, pravi, polnokrven, ali pa le plehek in puhel. Saj večinoma niti ne veš za to, kar se ti trenutno odigrava v duši, kajti to in ono doživljati je nekaj povsem drugega kakor pa svoja doživetja i doznavati (gl. str. 166).

Tudi plehkim doživetjem se dado točno in uspešno ugotavljati njihove zakonitosti: da plehko doživetje kdaj pa kdaj zakriva pravega (mehka duša v trdi skorji), da se plehka doživetja najrazličnejše prepletajo s pravimi (na pr. v toku daljšega razgovora), da so globoko zakoreninjen ekonomski (varčevalni) princip v naši duševnosti (ali igralec Hamleta reš čuti vso njegovo bol?*), da se iz plehkega rado izcimi pravo, pristno doživetje (iz šale postane i istina) itd.

---

* Znamenit kirurg je rekel: »Vsaka operacija me stane nekaj dni življenja.«

Tudi o plehkem doživetju velja, da je istinito ali realno, nič manj od pravega. Ko plehko ali, kakor pravimo, »neresno« ljubiš, sovražiš, hočeš, misliš, ocenjuješ..., ni nemara tako, da bi si ta doživetja le izmišljal ali pa se ž njimi v kak (slepilni) namen spakoval. Od pristnega se plehko doživetje ne razlikuje morda po nižji jakosti, temveč nekam tako, kakor se recimo tista nebogljena šmarnica, ki je po zimi prisiljeno vzbrstela v zakurjenem rastlinjaku in je brez vonja, razlikuje od prave, očarljivo duhteče cvetke tega imena, ki jo je majnikovo solnce v gozdu priklivalo na dan.* Paradokсно (na prvi mah neverjetno) bi se dalo reči, da je na pr. plehka ljubezen po svojem votku — ljubezen, ki ni ljubezen, se pravi, ki n! prava ljubezen.

A v poslovanju žive duševnosti je plehko doživetje nekam to, kar v gospodarstvu surogat — namestek, ki ga kod pa kod rabimo, ker bi pristnega blaga bilo škoda. Plehka doživetja, njih svojstva in zakonitosti bi utegnila v pravo luč postaviti tudi marsikak dušeslovni problem iz leposlovja. Kajpada moramo uvaževati, da namestek ni isto, kar pravo blago (saharin — sladkor). Ob plehkem razumevanju na pr., ki je pač tudi razumevanje (gl. str. 32), samo da brez spoznavne moči, ker ima na sebi nekaj votlega, piškavega, tenkokravnega — nikoli ne dojameš tuje duše (in tudi ne svoje) v vseh plateh in odtenkih. Nemara bi ga še najbolj označili s pridevnikom — jalovo.

Plehkobo raznih doživetij ima vsekako v mislih i Goethe, ko pravi: »Naše razmere so preumetelne in zamotane, naša hrana in način življenja je brez prave naravnosti, naše medsebojno občevanje brez ljubezni in dobrohotnosti.

---

* Razliko med pravim pa plehkim predmetom je lepo označil E. Rostand v pesmi »Fleurs parisiennes«. Umetnim cveticam se takole toži po svobodi in iz nje klijočem življenju sestic na polju: »Me smo nežne cvetke, ki žalujejo, da ne cveto na poljani; me smo pomladanske cvetke, ki niso nikoli videle pomladi... Me smo cvetke, ki jih obrfotava kačji pastir (libela) iz papirja; preveč trepetamo na svojem stebelcu, kajti to stebelce je iz — medi... Za nas je (prava) rosa bajka... Me smo cvetke brez čebelic...«

Vsakdo je olikan in vljuden, toda nihče si ne upa biti blagodušen pa odkrit — in tako je poštenemu človeku z naravnim pravcem pa naravno mišljavo (Gesinnung) prav teško živeti.«

Tudi o plehkih doživetjih bi lahko rekli: »Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt!«

Gonska (demonška) plast naše duše.

Dinamska ali nemirna bit gona.

Tok tvoje duševnosti bi se kajkrati ustavil na tem ali onem mestu ali pa vsaj krenil v drugo smer, ako bi ne bilo takih sil, ki ga poganjajo naprej ali pa mu določajo pravec. Ko na pr. v svojem prizadevanju omaguješ zavoljo danih težav, ko te zalezuje nevšečna misel, ko se je treba odločiti tako ali tako: kdo bi ne vedel, kaj v takem položaju zmore odločni »hočem«, »nočem«, »bom«, »ne bom!«

To pa še ni ves pogonski zalog v živem poslovanju naše duše. Kajti kraj takih položajev, ko se ho t é in s m o t r n o trudiš, da bi dosegel to in ono, je še več docela drugačnih: ko n e h o t é storiš kaj ali pa te celo »nekaj« povsem iznenada zgrabi in primora, da se udejuješ tako in tako. Strast na pr. ne gleda kdovekaj na »pravila« o spodobnosti; živa priča temu je prečestokrat podivjanost politične morale. Zato pa preizkušena življenjska modrost svetuje, da je v hipnem impulzu, »ognju« izpočeto nakano najboljše — »prespati«, ker bi ji sicer utegnila slediti kaka zaletelost, češ, »kamor tvoja slà ti kaže — preveč nagel ne smeš bit« (V. Vodnik). Saj vemo, da bi se o jako velikem delu raznih »teženj« v naši duši dalo reči: ne jaz težim k temu in temu, ampak — n e k a j teži v meni tjekaj. Nekaj, sam ne vem kaj, me »vleče«, »mika«, »žene«, »tira« k temu ali onemu ravnanju. Prelep primer je Prešernova pesem Sila spomina. In marsikdo še »mora« na planine, ki ima že do sedem križev na hrbtu.

So pač povsem svojevrstni pojavi, ko te kod pa kod priganja, da: sežeš pa kosu kruha, se ozreš v to ali ono stran, si daješ opravka s to in to mislijo, greš za zaslužkom, braniš svojo last in čast, se udajaš sladostrastju, komu ugovarjaš, se skušaš iznebiti dane bolečine, podležeš izkušnjam

cigarete ali strupene demagogije, se lotiš kakega športa, skrbiš za telesno varnost, bi hotel kaj veljati, se posvetiti tej ali oni panogi kulturnega življenja, itd.

Takim in podobnim doživetjem pravimo goni ali impulzi. Na zunaj se opazovalcu javljajo v vsakojakih kretanjah (napad, vpitje, grožnja...), a na znotraj jih doživljamo kot bolj ali manj burno potekajoče »afekte« (strah, jeza, veselje...). Tudi marsikaka navada (na pr. pijančevanje) ima v jedru gonski izvor (žeja).

Tajinstveno, kdaj pa kdaj kar demonsko razgibanost naših gonskih utripov na moč plastično osvetljuje pesnik »Prebujenja« z veličastno antitezo med vseмирjem pa človeško dušo:

Tam krožijo solnca in merijo čas,
večnomirna,
brezobzirna
noč in dan teko preko nas.

Mi pa pod njimi se bijemo, vijemo,
sijemo, gasnemo,
škodimo, hasnimo,
v kupe medu in otrōva si lijemo,
prostor vesoljni z željami prepletamo,
večnost v trenotek begoten ugnemo,
z duhom za zadnjimi zvezdami grabimo,
grozo izzivamo, v dušo jo vabimo,
vriskamo, jočemo —
hočemo, hočemo.

O. Župančič.

Tamkaj ko led hladno dogajanje po neizprosni, večni, se pravi v neizpremenljivem pravcu dejstvujočih prirodnih zakonih; a tu v vsem snovanju, dejanju in nehanju človeških bitij — visoka »temperatura« duševnih utripov, ki so »človeški, prečloveški« (Nietzsche), hočem reči da vsikdar globoko zakoreninjeni v potrebah, koristih, željah, nagnjenjih, usmerjenosti, težnjah, navadah, strasteh... poedincev ali pa človeških skupin.

Razne vrste gonov.

1. Potreba, da si ohraniš življenje, ti vsak hip veleva, da bi naj v prid svojemu življenju storil to in opustil ono. Odtod se jemljejo najelementarnejši izmed naših gonskih utripov: ko si na pr. lačen ali žejen, ko se ti dremlje, ko se ne počutiš prav svežega in bodrega, ko ti preti nevarnost — takrat te nekaj priganja, da čim prej in pa čim bolj ustrežeš težnji po hrani, pijači, spanju, da se stezaš ali greš telovadit, da bežiš, se skušaš rešiti na varno ali pa se braniš, itd. Te vrste goni torej služijo zgolj zadoščevanju telesnih potreb; človeku in tudi živalim so dani pred vsem drugim v to svrhu, da se ohrani življenje poedinca. Prvenstvo gre tukaj pač prehranjevalnemu gonu.

2. A človek čuti tudi to potrebo, da bi svoje življenje razmahnil — ne samo v širino, ampak tudi kvišku. In vsaj deloma bi si niti ne mogel ohraniti življenja, ako bi ga ne skušal razmahniti; to izpričuje zlasti težnja po imetju ali posestni gon. Fantek, star 4½ leta, je značilno vzdihnil: »Nekaj bi rad, pa sam ne vem kaj«. Nato pa je stopil k očetovemu košu za papir, izvlekel prazen kuvert in — bil zadovoljen. Bolj ali manj v tej smeri, kjer se življenje razmahaj v širino, leži tudi vse tisto, česar je duša najbolj polna roparju, lakomniku, skopuhu, osvajevalcu, kakemu »kralju na Betajnovi«. Morda najbolj očitnemu razmahu življenja pa služi gon k svobodi v mladeniških («nerodnih») in v moških letih, ko je tega ali onega večasi kar »samo življenje«. Kako silen je prav ta gon, o tem so živ dokaz cigani, ki jih vsa naša civilizacija doslej ni mogla prav privaditi rednemu življenju.¹

Duševno pravilni človek poedinec čuti potrebo po izobrazbi; pa tudi v sleherni panogi kulturnega življenja je poleg drugih sil i nekaj, kar jo »žene«, da se sama nadaljuje (gospodarstvo, umetnost, znanstvo, država, verstvo...) in da glej za »naraščaj«.

Tukaj se morajo omeniti še tisti goni, ob katerih se ti dviga samozavest ter na ta način raste življenje k višku. Semkaj spada zlasti gon, ki povzroča, da ga pač ni pod solncem človeka, ki bi ne hotel kaj veljati pred drugimi ljudmi. Težnja po hvali, priznanju in časti, »lakota slave«, nečimurnost itd. so občečloveška »slabost«, ki jo očitujeta že deček in deklica. Kar kričeč dokaz je staroveki Herostrat, ki je l. 356 pred Kr. zažgal slavni tempelj boginje Artemis v Efezu, samo da bi se o njegovem »nečudenem« činu govorilo še v poznih rodovih.

3. Zopet druga, biološki velevažna vrsta človeških (in tudi živalskih) impulzov je gon k ploditvi. Smisel mu je tista človeku vrojena težnja, da bi imel svoje otroke in v njih živel še po smrti. Razplojevalni gon torej služi ohranjanju vrste (človeške in živalske). To je najsilnejši in najprvotnejši izmed vseh gonov, da še kar težnja po kruhu in moči ostaja za njim.

Gon k ploditvi pa se ne sme zamenjavati s spolnim gonom (Geschlechtstrieb), se pravi s težnjo k drugemu spolu. Izvor spolnemu gonu je subjektivna zavest dvojespolnosti; zato pa moškega, ko je dosegel biološko spolno godnost, nekaj vleče k ženski in obratno. Za spolni gon je značilna težnja po medsebojnem dopolnjevanju — ne samo telesnem, ampak tudi duševnem.

A od enega in drugega je treba ločiti gon k doživljanju občutkov spolne slasti (Wollustempfindungen), ki jih najbrž že otrok zgodaj doživlja ter si v ta namen rad drgne z roko spolovila.

4. Poleg takih (»prirodnih«, »animalnih«) gonov, ki imajo v človeku in živali služiti vsakdanjim potrebam telesnega življenja, pa so še drugi, samo človeku dani — za neprecenljive zaveznike v boju za pravi napredek. To so psihične sile, ki nas priganjajo na pr. k iskanju in spoštovanju resnice, k izvrševanju dolžnosti, k nравstvenemu dejanju in nehanju, k sočutju... Saj vemo iz kulturne zgodovine, da sedanjega stanja v omiki in oliko človek ni dosegel kar lagodno in po zložni poti, temveč — »trudoma, s težkimi boji, z viteško požrtvovalnostjo čistih

duš«. Nas modernike pa resno napredna pisateljica prav umestno vprašuje tole: »Kaj bi sodobnega človeka, ki si podreja vedno več prirodnih sil, ki vodi avto in letalo, res naj ne mikalo, da bi ravnal i samega sebe, da bi svoje lastno krmilo obvladoval z isto močjo pa /z istim veseljem, s katerim brzda dragocen za neznanske storitve sposoben stroj?« (Paula Messer)²

Za kulturno življenje utegnejo imeti največ pomena socialni, to je goni k vsakojakim naravnostim do sočloveka, ki jih izražamo z besedami ljubezen (zlasti kot »glas krvi« = rodbinska ljubezen otrók do staršev, ljubezen med brati in sestrami, materinska* ljubezen do otrók), prijateljstvo, sočutje, medsebojno zaupanje, spoštovanje, zvestoba in pa vse, kar temu nasprotuje (sovraštvo, antipatija, nezaupanje, razpor, zaničevanje).

Afekti, strasti.

Za nekatere vrste naših doživetij je značilno to, da imajo nekaj nevihtam podobnega na sebi: nastopajo kar hipoma ter se odigravajo bolj ali manj burno. Semkaj spadajo: veselje, pogum, navdušenje, vzhičenost, duševna bol, jeza, ogorčenost, bes, groza, obup... Pravimo jim afekti ali razvnetja. Te vrste doživetja so nekakšno motenje duševno-telesnega ravnotežja, »voda, ki je udrla čez jez«, ki pa se kmalu zopet uteče.

Potek raznih afektov je podrobno proučeval in doslej najvernejše opisal Ziegler³. Preiskusi točnost njegovih ugotovitev na ta način, da se skušaš spomniti, kaj vse si kdaj doživel, ko je vstopil raznašalec brzojavk in zaklical: »Telegram!«

---

* »Očetovska« ljubezen do otrók pa ni tako neposreden impulz kakor materinska. Kajpa tudi oče ljubi otroka zato, ker je njegov, samo da nikoli ne tako neposredno kakor mati. Pogoji očetovi ljubezni do otroka je marveč v prvi vrsti ljubezen do žene, ki mu je dala otroka, potem pa tudi lastnosti in značaj otroka. (Scheler.)

Omenjeni psiholog ugotavlja, da vsak afekt najprej nastopa kot presenečenje (kaj neki bo v brzojavki?) ter je izpočetka vsikdar neprijeten, i takrat, ko kmalu nato izveš, da doživljaš veselo presenečenje. Zato pa je prvi stadij slehernega afekta prestrašenost — kakor da ti je sposobnost mišljenja, dejanja in nehanja ohromela. V takem položaju delaš lahko prav čuden vtisek svoji okolici. »Vox faucibus haesit.« (Beseda ti obtiči v grlu.) Ne najdeš svinčnika, da bi potrdil prejem brzojavke, ali pa namestu svojega imena zapišeš odpošiljavčevega. Itd. Sunek kakega afekta te lahko tudi vrže v nezavest, celo usmrti ali pa ti duha trajno zmede.

Na drugi stopnji svojega poteka pa se že razlikujejo prijetni afekti od neprijetnih. Prijetni afekt (brzojavka prinaša ugodnih vesti) rad zdaj doseza stopinjo razposajenega veselja, zanosa ali ekstaze; vesele misli, ki se ti brzo vrste z zlatimi gradovi in lepimi upi, živahna zabava, zgovorni jezik, žareče oko, prožni in hitri korak, jasni obraz, krileča roka... vse to služi za izrazilo afektu ugodja.

Neprijetni afekti v drugem stadiju znatno drugače potekajo kakor pa prijetni. Če ti brzojavka poroča, da se je tvoj lepi načrt, zoper pričakovanje, izjalovil in da je tvoj up šel po vodi, tedaj po tistem presenečenju, ki je značilno za prvi stadij slehernega afekta, postaneš č m e r e n in n e v o l j e n; da je prišlo tako, tega ne moreš »prebaviti«, zato te zdaj »grize« stvar, ki si proti njej brez moči. In tako je torej nejevoljnik nekakšen »miren razgrajač«, kakor da mu je nevoljnost zvezala roke. — A j e z a (brzojavka mi poroča, da imam takoj plačati menico, ki sem jo podpisal nekomu) je glede na potek pravo nasprotje nevoljnosti: v afektu jeze sledе stopnji prve presenečenosti («a tako?») brž besede in dejanja — eno in drugo dokajkrat v nespametni obliki. Jeza te »tira« h kretnjam in dejanjem, ki so v sovražnem smislu naperjene proti tej ali oni osebi, živali, neživi stvari... Zato pa tudi ne delamo človeka povsem odgovornega za tisto, kar je storil v jezi, ter te vrste nasilja presojava mileje kakor pa druga. — Nasprotje vese-

lju je »divja« duševna bol. Ob smrti dragega pokojnika na pr. stopa najprej v nemi in mirni, potem pa čestokrat v tem glasnejši in živahnejši obliki na dan. — A v obupu se nema apatičnost in potrtoost kaj rada menjava s karburnimi prizori. Klasičen primer je Lenora (Bürger-Prešeren).

Glede na jakost, s katero afekt izbruhne, in pa na obliko, v kateri se odigrava, se sicer ta človek (pò temperamentu, narodnosti, učinku vzgoje) jako razlikuje od onega. Toda vzlic tem razlikam ima vsakdo brez izjeme svoj osebni, višje ali nižje ležeči »prag«, onkraj katerega v tem ali onem življenjskem položaju ni več zmožen preudarka. Najbolj nazorno to izpričuje vsak fanatizem (verski, politični, znanstveni, umetnostni...), čigar izbruhi ne poznajo sploh nikake meje in brzde.

Ako se ta ali oni afekt v kakem človeku javlja pogosto, nemara celo trajno in pa z izredno jakostjo, mu pravimo strast. To je abnormalen izrastek, ki ni telesnemu in duševnemu organizmu v prid, ampak ga uničuje.

Sicer pa so afekti, te duševne nevihte, neke vrste razkuževalna naprava v čudovitem ustroju naše duše. Ako se te nevihte normalno odigravajo, se tako vsaj deloma zabranjuje nabiranje tistega duševnega strupa, ki mu psihologija pravi *ressentiment* (zagrenjenost) — gl. str. 62.

Izvor naše moči.

Gonska doživetja (glad, mladostna prešernost, materinska ljubezen, spolnost...) nastopajo povsem samoniklo in najraje z veliko energijo. Samoniklost gonskih utripov je v tem, da jim je nastopek docela nepreračunljiv. Saj se ti kar »sama« vsiljuje: težnja po razvedrilu ali zabavi, »nova« moda, nagnjenje k drugemu spolu itd. In kolikokrat se kakega dejanja pristno kesaš ter prosiš, naj se ti ne zameri, češ, saj »nisem — hotel«, saj nisem — tako »mislim« ali podobno. Zato pa se na pr. uboj, ki ga je ta ali oni v strastnem afektu zagrešil med fantovskim pretepom, ne presoja tako strogo kakor hladno premišljeni zločin te vrste. In nemara najbolj človeška izmed vseh »prošenj« v očenašu je: »Ne vpelji nas v skušnjavo!«

A koliko da je lahko energije v gonskem doživetju, to se ti pač odkrije, če skušaš iz tega ali onega razloga premagati samega sebe, kadar si recimo žejen. Ali pa če si naknadno predočiš izbruh tega ali onega afekta, ki si ga doživel (navdušenje, pogum, presenečenost, jeza, strah, groza...).

Kajpada so i glede na samoniklost pa energijo gonov individualne razlike; toda ne samo od človeka do človeka, ampak tudi od naroda do naroda, od rase do rase in zlasti še od dobe do dobe (to na pr. bučno izpričuje osobito sedanje veseljačenje ali pa »hotelska kultura«, se pravi prekomerna skrb za želodec). Zategadelj bi lahko rekli: količina in pa kakovost tvojih gonskih utripov — to si ti.

Toda če je bistveno svojstvo gonskih utripov res to, da nosijo nekaj »spontanskega« na sebi, da prihajajo kar neklicani in nastopajo bolj ali manj vulkansko, tedaj stojimo pred velikim vprašanjem: ali ima vpricho teh dejstev človek gonsko plat svoje osebe še v oblasti tako, kakor bi čestokrat trebalo? Ko čedalje bolj uvidevamo, da je koristno v vsaki borbi: v spolni, etični, politični, gospodarski, celo v športni — ako obvladaš samega sebe in se znaš odreči.⁴ Ali pa moramo res brezupno (resignirano) pustiti — »naj gre, kamor hoče«, naj bo — kakor »kane«?

Ako nam je kaj do zanesljivega odgovora na to pač odločilno vprašanje, tedaj si je treba najprej ogledati vlogo, ki je odkazana gonski plasti v celotnem ustroju našega bitja in žitja.

Je sicer res, da se v raznih »oblikah« življenja (gospodarstvo, poklicno udejstvovanje, znanstvo, umetnost, politika, socialno, nravstveno, pravno, versko področje) poleg gonskih impulzov mogočno uveljavlja še cela vrsta drugih činiteljev, recimo: duh, ki samozavestno kliče »kje mi je mejnik?«, pamet, ki človeka neskončno dviga nad žival, preudarnost, katera ti je lahko svetovalka, kadar se moraš odločiti med dvema ali več možnostmi, ideje, ki dajejo pravec največjim pokretom, hotenje kot uresni-

čevalec malih in velikih načrtov, itd. Toda dinamski ali tvorni princip duše, živa voda, ki pomika kolesje našega dejanja in nehanja, ni ne duh ne pamet ne ideje... temveč — raznih vrst gonski utrip i. Akti našega duha so namreč čudno vezani na gonske impulze: le tisto v mislih razglabljaš, ceniš, hočeš doseči... kar leži v območju tvojih interesov, skrbi, teženj, potreb, nagnjenj, strasti... A z vsem onim, kar ti je »španska vas«, si ne daješ opravka. Niti zaznavanje raznih stvari ni povsem absolutno, se pravi popolnoma nezavisno od gonskega življenja; marsikdo na pr. v vlaku »prezre« napis »Za nekadilce« zato, ker se v njem ne oglašča že a priori impulz, ki bi ga odvrčal od dima.

Gonska plast duše ni vsem ljudem enako razvita in ustrojena. Tukaj so velike razlike ne samo po jakosti, ampak tudi glede na kakovost, to je usmerjenost teh utripov, kar potem daje »značaj« človeka bolj ali manj individualno potezo. Da se ti pogled »sam od sebe« rad obrača k tem ali onim (čutnim, življenjskim ali vitalnim, kulturnim, osebnostno-človeškim) vrednotam: to sega z zadnjim koncem svojih korenin v gonsko plast tvoje osebe.

Gonsko življenje človeka je kakor reka: ako se ljudje ne brigajo za silno količino energij, ki jih vsebuje njeno vodovje, tedaj podira mostove, trga rodovitno zemljo, ogroža življenje; ako pa znamo njene sile primerno voditi ter izkoristiti, tedaj nam goni turbine ali mlinska kolesa, nosi splave, daje ledu, služi za namakanje polja in travnikov itd. In podobno tudi v naših gonih tiči kar nekaj demonskega, ker so sami po sebi — »slep i« za svet duhovnih idej pa kulturnih vrednot ter človeka lahko da tirajo v propast. Toda velika količina energij, ki jih premorejo gonski impulzi naše duše, se na srečo da postaviti v službo višjih smotrov. Samo da ne s siljenjem za vsako ceno (»biegen oder brechen«), ki bi se na pr. šlo tej ali oni strasti zoperstavljati ali pa je izruvati. Kajti tako početje bi se kaj kmalu izkazalo za — blodno veščo!

Ključ za uspešno obvladovanje gonskega življenja je marveč v tem, da gonsko energijo svoje duše lahko pouduhoviš ali »sublimiraš«, se pravi dvigneš na stopnjo

tvoriteljske sile, ki je potem na razpolago našemu duhu, naši pameti. Človek sicer res da ne more s svojim duhom ustvarjati takih psihičnih energij, kakor tičijo v naših gonih; toda mogoče mu je, ekonomsko, s pridom upravljati te energije, to je jih tako voditi, da iz prvotno nebrzdanih sil postanejo uresničevalci njegovih smotrov.

»Če se ti na pr. spolni gon presilno oglašá, tedaj bi ne bilo najboljšé vprašati: kako zaustavim strastno utripanje tega gona?, temveč: kako bi se dal izkoristiti in obrniti v prid? Zato rajši vprašaj: kaj bi lahko napravil, kaj mogel doseči? Katere naloge, katere dolžnosti, katerega dela bi se lahko brž lotil, kje bi se dalo storiti kaj koristnega? Ni treba, da bi to bilo kaj velikega, redkega, posebnega. Lahko da kdo iz slabe njive trebi kamenje ali pa prav nevarno bolnega človeka še skrbneje leči; ali začne kako na moč nadležno domače delo ali se premaga ter gre urejevati zanemarjenih poslovnih spisov; ali izvršuje sila utrudljivo znastveno raziskavo ali samoniklo prevzame zoperno šolsko nalogo — samo da si rado voljno postaviš nalogo, ki ni premajhna, ampak nadobičajna storitev, in kateri se z neizpremenljivim sklepom tako zavežeš, kakor da ti je njeno izvrševanje dolžnost. Spolni gon, ki sili k udejstvovanju in ki ni nič drugega nego potencirana življenjska sila, se na ta način porabi za občeživljenjsko energijo, ki ti pomaga naprej, namestu da bi te ovirala. Tako se iznebiš sovražnika in pridobiš sotrudnika; in iz spolnega gona ne slišiš več glas izkušnjavca, marveč glas božji.« (Paula Messer⁵.)

Življenjska tehnika (neke vrste psihična »Planwirtschaft«) torej uči takolé: ako hočeš uspeha, tedaj svojih gonov in nagnjenj, ki si jih spoznal za napak in za škodljive, nikar ne naskakuj v neposrednem boju, ampak se jih nauči posredno premagovati, to je tako, da boš svoje energije porabljal za kaj bolj prida naloge, ki so ti dosegljive. Ako pa bi hotel samo pobijati ta ali oni gon, namestu da se ozreš za višjo vrednoto te ali one vrste in tako pozabiš malopomembnejšo — boš doživel razočaranje ter demona še bolj razdraženega spravil iz »podzemskih rovov« na dan.⁶

Zatajeni ali pregnani goni.

V gonsko plast našega bitja in žitja je tekom zadnjih 30 let žarko in pa z jako velikim uspehom posvetila tista smer psihologije, ki je dobila ime psihoanaliza. Duševni oče ji je dunajski psihijater Sigmund Freud, ki je lani (1931) praznoval 75-letnico svojega življenja.

Za psihoanalitsko smer dušeslovja je posebno značilna Freudova knjiga »Das Ich und das Es« (jaz in nekaj). A najbolj jo zanima tisto, kar je podzavestnega v naši duši. Podzavest in njena dinamika je kakor osrednja os vsemu »razvozljava jo čemu« (psihoanalitskemu) prizadevanju.

In tako na pr. Freud v duši človeka loči dvoje neenakih polovic: manjšo, ki ji pravi zavest ali »jaz«, in večjo, ki jo imenuje podzavest ali »nekaj«. Jaz je Freudu zastopnik tega, kar imenujemo pamet, preudarnost; a »nekaj« obsega vse tisto, čemur pravimo goni, želje, strasti.

A najpomembnejši del iz psihoanalitskega proučevanja duše je nauk, da ob danih pogojih lahko to oli ono psihično doživetje »preženeš« v podzavestno sfero svoje duše. Pokazalo se je, da je psihoanaliza tukaj odkrila velevažno zakonitost v ustroju naše duše. Poznavanje človeka se je s tem do tolike mere poglobilo, da je Freud zaslovel za najznamenitejšega psihologa svoje dobe.⁷ Odigrava pa se pregon (»Verdrängung«) kakega doživetja v bistvu takole:

Čestokrat človeku to ali ono (sramežljivost, ponos, stud, strah, bojazen, čut dolžnosti...) brani, da bi ta in ta utrip svoje duše tudi vzel na znanje. Na pr.: Čisto na robu tvoje duše kakor bi vstajala maščevalna misel. Toda še preden skleneš, da temu in temu človeku pošteno posvetiš za tisto, kar ti je storil zlega, pa ti nekaj (»vest«) reče: »greh bi bilo«. In s tem, da poslušáš ter uvažuješ ugovor, prepereš, da bi se ti maščevalna misel zavestno naselila v duši. Maščevalno misel, ki se ti je porajala, si tako »zatajil« ter »pregnal« — v podzavestni del svoje duše. — Ali: Dekle žaluje za materjo, ki je pred nekoliko tedni umrla. Pa se ji od daleč oglašá v duši želja po nocojšnji predstavi v gledališču. A misel na mater ji zašepeče: »ne smeš, kaj bi rekli ljudje!« — Eden

in drug sta iz tega in tega razloga nekako zaprla duševne oči pred prihajajočim duševnim utripom (ti pred maščevalno mislijo, dekle pred željo po gledališču).

Jedro pregonu je torej v tem, da nekako pogledaš v stran, kadar ti prihaja taka predstava, misel, čustvo, želja, utrip ljubezni ali sovraštva..., da bi jo — obsodil kot grdo, nespodobno, grešno..., če bi jo popolnoma zaznal. Takšen utrip tvoje duše, rekli bi, že zdaleka meče pred seboj neke vrste negativni predznak. Kakor da se pred njim širi parfum njegove ničvrednosti, tako začutiš, še preden si ga vzel na znanje, da prihaja nekaj »nizkotnega«, »podlega«, »grdega«, »zlega«. Zato pa duševno zamižiš ter na ta način prihajajoče doživetje — zatajiš, preženeš v podzavest.

Morda največ psihičnih »pregnancev« se danes jemlje odtod, da sedanji dobi povsem manjka prave erotične »kulture« (ki bi poleg mnogo drugega na pr. imela razlikovati grobo seksualnost* od idealizirajočega crosa).

Taka zatajitev ni morebiti le teoretska hipoteza, temveč povsem istinit pojav na aktu notranjega zaznavanja (gl. str. 164). Pregnano doživetje je docela resnično doživetje, samo da ga ne zaznavaš.

Nikar pa takšna doživetja niso nemara »mrtva« — nekakšna šara, ki bi bila v tvoji duši dana ad acta. Narobe, pregnani utrip te ali one vrste je najčešče jako »živ« ter kaj rad posega v zavestni del duševnega dogajanja, zlasti v sanjah (ki iz njih najčešče govorijo naše — želje, upi, bojazni, brodolomi, razočaranja...). V tej smeri leži na pr. jedro narodne prislovice: što se babi htilo, to se babi snilo. Ali pa če kdo toliko govori o tem ali onem kakor — cigan o belem kruhu.⁸

Zagrenjenost (ressentiment).

V podzavestno plast duše pregnana doživetja so kakor duševno okužilo (kontagij) ter rada povzročajo zagre-

---

* Schönbrunnova trditev, da je psihoanaliza (in tudi individualna psihologija) pravi pa nujni plod naše nevrastenične in spolnonevrotične dobe, utegne biti dokaj točna.

njenost ali ressentiment. Je to psihičen pojav, ki ga je od sile veliko mero najti osobito v dušah naše dobe. Ressentiment je trajno duševno stanje, ki se pojavi zavoljo tega, ker si to ali ono čuvstvo ali mišljava (Gesinnung), zlasti pa taki utripi, ki se porajajo iz družabnih in gospodarskih naspotij (impulz k maščevanju, sovraštvo, jeza, nevoščljivost, zavist...) niso mogli dati naravnega duška — zbog lastne nemoči, strahu, plahosti, hlapčevske malodušnosti... Največkrat se zagrenjenost ljudem zato naseli v dušo, ker so bodi iz tega bodi iz onega razloga zatrli ta in ta svoj gonski utrip. Sicer pa je ressentiment tudi jako nalezljiv.

Vsa tista bolj ali manj prikrita grdogledost, nasajenost pa žolčljivost ponižanih in razžaljenih, ki je toliko srečavamo v vsakdanjem, zasebnem in javnem življenju, je — ressentiment v različnih odtenkih. Je to nekak duševni dinomit, ki se človeku nabere v duši zato, ker mu je ob čuvstvu njegove onemoglosti omahnila težnja po tej ali oni vrednoti polnovrednega življenja: po zdravju, sreči, veselju do življenja, lepoti, sijaju, moči, bogastvu, duhovitosti, ponosu, značajnosti... Ali pa ker je to in ono proti svoji volji moral — »požreti«.

»Bi pitano tele jedel rad? Te bode svila, ki tvoj brat je v njo zavil?« — v tem vprašanju iz Župančičevega Samogovora je lahko bi rekli vsa psihologija zagrenjenosti.

Hlapec, ki ima priliko, da si da vsaj proti kravji dekli s preklinjanjem duška na gospodarjev naslov, se s tem obvaruje duševne opelinjenosti. Prav tako zavistnik, ki si skuša stvar, za katero zavida recimo soseda, bodisi na pošten ali pa na nepošten način pridobiti; ali pa ženice, ki si »pri kofetu« brusijo jezike, obirajoč ljudi, ki so jih radi tega ali onega vzele na muho. V velikem in največjem stilu pa opravljajo posel duševnega strelovođa, se pravi, odvalca ozlovoljenosti in duševnega razkuževalca — raznih vrst družabne naprave vse od društvenega zborovanja in dnevnega časopisja pa do parlamenta. Duševna napetost popusti tukaj prav tako, kakor »odleže« tistemu, ki je storjeno mu krivico ali velikodušno odpustil ali dobil zadoščenje pred sodnikom ali pa se sam maščeval.

Izrazitejši tipi zagrenjenca so: pohabljenec, duševno revšè, na svojo narodnost sila ponosni in družabno nepriznani sin »izvoljenega naroda« (žid); »načelni opozicionalec« in kritik, ki se ne da o njem reči, da bi resno »hotel« to, kar pravi da hoče; stara devica; »starejši«, ki morajo svoje mesto prepustiti »mlajšim« in ne morejo preboleti, da, za voljo razširjajoče se izobrazbe, »jajce več od pute ve«; nižji uradnik, malomeščan, rokodelec; umirovljeni uradnik s svojimi privrženci (»klub izranžiranih«); bolj tragična ko pa smešna figura tašče, osobito sinova mati; mlajši bratje in sestre v svojem odnosu do prvorojenca; kmetski človek proti mestnemu »škricu« in gosposkemu »bradaču« ali »tistemu s kapo« (davčnemu iztirjevalcu); čestokrat duhovnik — kot zastopnik »miru« sredi posvetnih strankarskih bojev; verski, politični, filozofski »apostat« (samosvojec), ki mu glavna stvar ni negovanje novega, ampak pobijanje starega prepričanja; »romantik«, ki se s proslavljanjem prošlosti prav za prav le umika sedanjosti ter v nič deva okolščine, v katerih dejansko živi. Itd.⁹

Človek s tako dušo, ki jo razjeda ressentiment, kaj rad deva pozitivne vrednote v nič (terzitski tipus) ter nalikuje lisici, ki je rekla, da ne mara grozdja (kajpak nedosegljivega!), češ, je kiselo.

Temperament.

Obliki (»formatu«), v kateri se odigravajo gonski utripi kakega človeka, pravimo t e m p e r a m e n t ali »kri«. Že starogrški zdravnik Hipokrates (okoli 400 pred. Kr.) je razlikoval četrto temperamentov. Sedaj se zlasti »medicinska« psihologija precej zanima za temperamente (na pr. dunajski psihijater Kretschmer). Toda o njihovem bistvu ne vemo kljub temu mnogo več nego nekoč Hipokrates.¹⁰

1. S a n g v i n i k — je tisti, ki očituje neko veselje do življenja. O vsem tem, kar doživlja, si ne beli preveč glave. Povsod si prizadeva iztakniti najlepše in pa najpovoljnejše strani. Ob žalostnih prilikah res da žaluje, a nikar ne klone; ob veselih dogodkih je sicer vesel, toda ne črez mero. To je, rekli bi, tipus vedrega človeka in zlasti še pravega sočlo-

veka. O ljudeh pa, ki jim je lasten katerikoli izmed ostalih treh temperamentov, bi se ne dalo trditi kaj takega.

Glede na brzino (tempo) sangvinikovega nastopanja in hotenja bi mu lahko rekli »naglič« (impulzivna narava). V danem položaju se, zlasti kadar mu kaj ugaja, brž odloči; samo da učinkovitost njegovega hotenja prav kmalu popušča. Klasičen primer sangvinika je Črtomir, ki — »se zažene, se pozneje vstavi«.

Uspeh sangvinikovega hotenja največ zavisi od poznavanja samega sebē: ako tak človek ve, da je učinek njegovega prizadevanja le bolj trenoten, tedaj ta nedostatek lahko izravna s trajnim resnim naporom. In izkustvo uči, da sangvinik doseže uspehov, če pri svojih poslih stoji pod trajnim »moraš«. Brez takega pritiska pa je, zlasti kjer bi trebalo premagati kaj več ovir, rad nestanovit in nezanesljiv. Tuči to je po takem dokaz, da — naturae non imperatur nisi parendo (prirode ne dobiš drugače v oblast, nego da jo uvažuješ)!

Če sangviniku ni znano, kaj je stržen njegovega temperamenta, tedaj večinoma izkazuje nezdravi optimizem (brezskrbnost, malomarnost) ter čestokrat stavi svoje neusphe v čisto napačen račun, češ: saj se nisem resno potrudil, bila je le šala, ne pa pravo hotenje, in podobno.

2. Kolerik. — Pesnik ga je s prispodobo takole imenitno označil: če kolerik v diru privihra do kamna, ga besno brene v stran (a sangvinik bi kar mirno stopil čezenj). Težnja po moči mu je tolika, da čuti živo potrebo, izvrševati velike kretnje ter proizvajati storitve, ki bi jih slabič ne zmožel; zato pa bi najrajši s premočrtim postopanjem (»nič kompromisov!«) vse podrl na tla, kar se mu zoperstavlja. Prej so rekli, da je to »žolčljiv« temperament; in še dandanašnji slišimo včas, da se je temu ali onemu »razlil žolč«. V istini pa je kolerik človek, ki moči ne čuti samo v sebi, ampak ji tudi hoče dati duška ter jo i pokazati. Kolerična narava kaj rada sili že v prvih otroških letih na dan.

Kolerik je zato zmiraj živahen (vročekrvna ali »senzitivna« narava) — »zdaj do neba vriskajoč, zdaj na smrt žalosten človek«. Motivacija ali nagibnost je temu temperamentu

izredno povečana, zato pa je koleriku malone vsako čuvstvo dovolj povoda za tako ali tako hotenje. Ker hoče »kar brž« uspeha, kajkrati ne preudari, kakor bi trebalo, sredstev, brez katerih se uspeh ne da doseči, ter se s svojim hotenjem rad prenagli. Pravi vzrok neuspehov je šibkost njegovega hotenja; toda pekoče čuvstvo neprijetnosti, ki spremlja neuspeh, ga priganja k novim poizkusom hotenja, ki nazadnje vendarle dosežejo smoter. In končni uspeh je spojen z živahnim čuvstvom ugodja.

3. **M e l a n h o l i k.** — Ta ni človek, ki bi ovirajoči kamen brcnil v stran. Pa tudi čezenj ne bo stopil; ob tem kamnu »se marveč spomni vseh svojih grehov«, obidejo ga nevesele misli in melanholik — se vrne na svoji poti. Melanholik je izrazit obotavljalec (»cagavec«), ki ne pričakuje od samega sebe toliko moči, da bi premagal dane ovire ter korakal naprej; kar najbolj previdno dela nadaljnje korake ter se rajši ustavi ali obrne, kakor da bi kaj tvegala. To je torej človek, ki v njem prevladuje dvom; ker se večinoma raje ukvarja s samim seboj, ko pa z drugimi, nima pravih svojstev za sožitje v družbi. Toliko razmišlja o samem sebi in pa s tako skrbjo, da se mu pogled obrača samo nazaj in pa navznoter; a hkratu bi rad s svojo usodo i druge prijel za dušo.

Melanholik (težkokrvna ali »apatična«, nevzdržljiva narava) je slabič v hotenju: motivacija (nagibnost) mu je neznatna, hočem reči, hotenje se mu težko poraja ter kmalu opeša. Nekakšen Damjan iz Cankarjeve Lepe Vide, ki pravi o sebi: »Človek se ziblje, kakor jadrenica na valovih, kadar vetra ni. Ziblje se, ne priziblje se nikamor. Sam Bog nebeški vedi, kaj je v njegovi krvi.« Značilno je zanj tisto trajno čuvstvo neugodja, ki mu ga povzroča skoro sleherni vtis. Takšen temperament je rodovitna gredica pesimizmu.

4. **F l e g m a t i k** — je hladnokrvna, življenju tuja narava. Nobena reč ga ne zgrabi kaj več, nič ga ne zanima kdovekaj in za nikako stvar se ne potruji nekoliko bolj. To je tipus počasnega, ali vztrajnega hotenja in pa srednje jakega čuvstvovanja. Flegmatika le malokaj spravi do energičnega hotenja, a takrat mu je uspeh zajamčen, ker učinkovitost njegovega hotenja zelo po malem peša.

Treba pa je omeniti, da se le redkokdaj najdejo temperamenti v tako čisti obliki. Večinoma izkazuje vsak izmed naštetih četvero tipov še obilo i n d i v i d u a l n i h odtenkov (nijans) od človeka do človeka. A čestokrat je temperament tega ali onega lahko bi rekli zmes iz več ali pa celo iz vseh četvero vrst. Pa tudi to se dogaja, da isti človek v teku življenja temperament menja: kot otrok je na pr. bil kolerik, kot mladenič melanholik in nazadnje flegmatik.

Vrednoteči in čuvstvujoči človek.

Svet v luči vrednot.

Človek je tako ustvarjen, da si daje na vse načine o p r a v k a z raznimi predmeti — drugače kmet, drugače trgovec, uradnik, otrok... »We are practical beings« (ljudje smo dejstvujoča bitja), uči ameriški filozof James.

Zato pa je naravni odnos človeka (in tudi živali) do vsega tega, kar stopa predenj, tale: ako pravkar doznavam to in to iz svoje okolice (pokrajino, tujca, požar...) ali pa v svoji duši (žalost, utrip sovraštva...), tedaj mi nikar ni v prvi vrsti morda mari, da je kaj takega res dano ali pa da ima take in take lastnosti; najprej me tukaj marveč zanima, kakšen p o m e n ima to zame, zlasti še ali je »kaj prida« ali pa »za nič«, prijetno, neprijetno...

In tako se o marsikaterem predmetu, ki ti je dan, ne obotavljaš reči, da je p r i j a z e n (pokrajina, predstojnik, vreme) in da si ga zato vzljubil; da je p r i j e t e n (okus breškve, duh španskega bezga) ali pa da je n e p r i j e t e n (glavobol, tesen ovratnik) in ga n e m a r a š; da je n e v a r e n (strup, zver, strela) in se ga bojiš; da je l e p (slika, pesnitev, simfonija) in ti nudi estetski užitek; da je k o r i s t e n (izumi tehnike, gospodarski pridelki) in ga c e n i š; da je d o b e r (plemenito dejanje) in ga č i s l a š; da je p r i k l a d e n ali n e r o d e n (obleka, orodje); da je d u h o v i t, »b r e z s o l i e«, p u s t (družabnik). Včasih čutiš svojo pregreho in se obtožuješ, ali pa občuduješ Dantejevo fantazijo, Napoleono energijo, Sokratovo modrost, Prešernovo umetnost itd.

Ob takih ugotovitvah doznavаш nekaj, kar je ali biva prav tako kakor kvalitativne lastnosti raznih predmetov (njih barva, oblika, vonj...); v teh in podobnih primerih doznavаш raznih vrst v r e d n o t e — gospodarske, življenjske, estetske, verske, etične... Vendar pa ta ali ona vrednota ni zgolj lastnost danega predmeta, kakor recimo teža.

marveč se na pr. lepota samo javlja na sliki, skladbi, stavbi..., ki jo imaš za lepo.

To, kar se imenuje vrednota (prijetnost, plemenitost, zdravje, korist, lepota, značajnost...), moraš imeti strogo vsaksebi od tega ali onega nositelja vrednote; vrednota »korist« na pr. ni isto, kar ta ali ona koristna žival. Koli kor je dani predmet (kruh, stanovanje, moderna vozila) rekli bi prešinjnen od vonja kake vrednote, mu pravimo do brina. In tako je torej dobrin več vrst: užitne (hrana, tobak...), gospodarske (denar, blago...), duhovne ali »kulturne« (knjiga, umetnine...) itd. Po časopisih in knjigah čestokrat čitamo o ustvarjanju ali proizvajanju raznih »vrednot«, ko bi umestna bila edinole beseda: dobrina!

Da je vrednota res nekaj samostojnega ter v kaki dobrini le stopa očitno na dan, to sledi na pr. iz dejstva, da lahko dvoje ali več vrednot (zdravje — bolezen, čast — moč — ponos) med seboj primerjaš ter eni daš prednost pred drugo, pa ti pri tem ni treba v misel jemati tega ali onega nositelja vrednote, recimo človeka, ki je zdrav ali bolan. Pa tudi nasproti doznava j o č e m u s u b j e k t u je vrednota povsem neodvisna: ta ali ona vrednota biva, naj kdo ve zanjo ali pa ne. I »modrost, pravičnost, učenost« na pr. so vrednote, čeprav je v današnji družbi tako, da »človek toliko velja, kar plača«. In v kulturni zgodovini najdemo cele »enostranske« dobe, ki jim je kulturni genij (velik umetnik, modrijan, znanstvenik, svetnik) moral odkriti (ne ustvariti!) to ali ono vrednoto ali pa vsaj znova ljudi opozoriti na njo.

Trditvi, da nas v življenju pred vsem drugim zanimajo »dobrine«, to je od raznih vrednot prepojeni, »pomenljivi« predmeti, bi utegnil kdo ugovarjati, češ, kaj neki je na pr. botaniku, ki proučuje plodila rastlin, do tega, ali je cvet, ki ga drži pravkar v roki, lep ali ne. In prav tako da trgovec pri nakupovanju (obleke, jestvin, lesa...) nima pred seboj koristnih reči, ampak »blago«, trgovski artikel. Toda v istini gre tudi v vseh takih primerih za prave pravcate dobrine, samo da so na umeten način, se pravi šele naknadno, z odmišljanjem ali abstrakcijo bile »o r o p a n e« svojih vrednot

(ter postale »wertfrei«, zgolj objekt) — s tem, da recimo znanstvenik objektivno, nepristransko (»sine ira et studio«, brez zamrže in naklonjenosti) proučuje eksemplar te in te rastline ali pa trgovec »hladno« izračunava, »kalkulira« odnos med kupno pa prodajno ceno raznih predmetov. Ali podobno, če je zdravniškemu teoretiku bolnik — »zanimiv primer« jetičnika.

Človek, vsaj naravni, to je tak človek, ki mu »izobrazba« ni glave, oziroma duše obrnila v to ali ono »smer«, torej doznava svet v prvi vrsti »s srcem« (ljubeč, črteč, čislajoč, zaničujoč, odobravajoč, zavračajoč...) in šele na to intelektualno, s »hladnim« razumom. Kaj zapažati, se česa spominjati, kaj pričakovati ali vzeti v miselni pretres ti je mogoče samo pod tem pogojem, da se ti pred čutnimi kakovostmi (barva, oblika, vonj, velikost...) kar samo daje vrednotna kakovost na pr. kake osebe (dober, lep, usmiljen... človek) ali pa njen odnos do vrednotne kakovosti kake druge osebe (ta in ta človek je prav tako ali pa v večji, oziroma manjši meri zdrav — bolan, dober — hudoben, lep — grd, usmiljen — krut). Tako se na pr. včasih, če si še toliko prizadevaš, ne moreš spomniti, kako je to ali ono bilo po vsebinskih podrobnostih; vendar pa za trdno veš, da je bilo kaj »prijetnega«, oziroma »lepega«, »važnega«, »podlega«, »plemenitega«... In podobno tu pa tam čutiš, da se ti v duši oglašča »malopridna« misel (»izkušnjavec«), še preden bi znal tudi povedati, kam ta malopridnica pravzaprav meri.*

V svetu pa življenju torej več vidi (opazi) ter globlje gleda raznim stvarjem tisti, ki premore širjega pa glob-

* Max Scheler z bistrim očesom opozarja na to, da — »ljubitelj« (amateur, diletant) hodi na vsakem področju pred »poznavalcem«. Že otrok ve prej, da je sladkor prijeten (vrednota!), kakor pa da je sladek (čutna kakovost); in prav tako ve prej, da je zdravilo »grenko« (v vrednotnem pomenu besede, se pravi: neprijetno), kakor da je grenko v čutnem pomenu besede. Zato pa otrok večkrat vse tisto imenuje »sladkor«, kar je po prijatnosti podobno sladkorju (črešnja, grozdjiche, suho sadje). — Pitagorejci so števila imeli izprva za »bogove«. In Platon pravi, da se še božanstvo bavi z matematiko — tolika je njena mikavnost.

ljega zanimanja in ljubezni. To zanimanje za svet in življenje in pa ljubezen do njunih darov zavisi deloma od prirojene usmerjenosti, deloma pa od okolščin, v katerih kdo živi, zlasti od kulturnih in socialnih. Kaj bi kravi sedlo, kaj bi zajcu boben, tako malce grobo vprašuje ljudska modrost. Kako bi naj na pr. tisti, ki ga mami samo to — »kaj posojila neso, kaj hiše, polje, kaj kupčija« (Prešeren), vzela v roke lepo knjigo ali pa šel na umetnostno razstavo! In temu ali onemu se morda zdi do skrajnosti »dolgočasno« na pr. predavanje, ki ga kdo drug, ki pa je iz »drugačnega lesa«, požira s pravo slastjo.

In W. Stern ima docela prav, ko trdi, da ti je učinkovati na koga drugega možno in pa dovoljeno le — »cum ira et studio« (ob osebni nejevolji in nagnjenju), to je tako, da na pr. učenec ne bodi učitelju ali obtoženec sodniku samo abstrakten »primer« otroka ali zločinca (torej nekako »wertfrei«), zgolj objekt, ampak živ človek — zdrav ali bolan, delaven ali len, inteligenten ali bedast, pošten ali nepošten... Zato pa da samo sveta jeza daje sodniku npravstveno pravico kaznovati, to je zločincu, ki je nositelj takih in takih vrednot pa malopridnosti, povračati za njegovo dejanje; samo ljubezen daje učitelju pravico vzgajati, to je dvigati osebnostne vrednote gojenca. Učitelj, sodnik, ki bi ne postopal tako, bi se pregrešil zoper svojo najpoglavitejšo dolžnost.

Vse tisto razdražljivo »iskanje«, ki ga je danes vrhana mera zlasti v mladih dušah, in pa neugnana težnja po »novi stvarnosti« ni v jedru nič drugega negoli silno hrepenenje, ko ljudem njihov »jaz« sili proč od sebe (pa od svoje praznote) k — objektivnim vrednotam (umetnostnim, socialnim, verskim, gospodarskim...). Človek je v duši začutil neutешljivo lakot po novih kvalitetah sveta in življenja.

Čutenje vrednot.

Vrednot (lepoto, zdravje, korist, podlost, svetost...) ne dojemamo z očesom, ušesom ali s kakim drugim čutilom, tudi ne ob opazovanju, marveč jih — čutimo. Čutenje vrednot je docela svojevrsten akt našega duha¹. V tem čute-

nju nam je dan edini dohod do tako pisane obilice različnih vrednot. Le v aktih čutenja, zlasti pa ljubeč in črteč doznavaš in spoznavaš ali bolje rečeno uziraš raznih vrst vrednote in njih medsebojnosti, na pr. da ta ali ona zavzema višje, oziroma nižje mesto na lestvici vseh možnih vrednot.

To čutenje ima torej spoznavno moč, ki pa se povsem razlikuje od spoznavne moči razumskih ali intelektualnih aktov (gledanje, poslušanje, vohanje, predstavljanje...), ter se ne da podrobneje opisati. Le *coeur a ses raisons, que la raison ne connait pas!* Srce ima svoje razloge, ki jih razum ne pozna. (Pascal). Kadarkoli ti je kaj »ljubo in drago« ali pa te »odbija«, takrat stopaš s temi utripi svoje duše v živ stik s svetom in življenjem, ki ti pri tem razkrijeta kako svojo vrednoto ali zločo in pa več ali manj tistih zakonitosti, katerim ustreza ta vrednota. Kolikokrat se nam v življenju nudi na pr. priložnost biti — »durch Mitleid wissend«. Je mi pa na k n a d n o mogoče vrednoto, ki sem jo ljubeč ali črteč doznal, z akti mišljenja razglabljati ali različne vrednote med seboj primerjati. Ali vzlic temu moraš priznati, da je duševni proces miselnega razglabljanja in primerjanja šele drugoreden pojav, ki mu prednjači doznavanje vrednote z — aktom čutenja.

Da res marsikaj izmed tega, »kar je«, ne dojemaš samo z razumom, za to nudi vsakdanje in nevsakdanje življenje več ko dovolj dokazov. Stopivši na pr. prvič v tujo hišo se zavzameš, češ, kako prijazno stanovanje, še preden si opazil in sploh opazoval njegove poedinosti; novi znanec je napravil na te vtisek r e s n e g a, m i r n e g a človeka, čeprav si ž njim jedva nekoliko izpregovoril; ta in ta slika, melodija, pokrajina, drama mi zelo u g a j a, dočim mi ta in ta družba ni v š e č — sam ne vem zakaj! O marsikaterem »Amerikancu« bi najbrž lahko rekli: »Z očmi svoje ljube z n i je videl domovino tako bistro in razločno, kakor je poprej ni videl z bedječimi očmi«. (Cankar). In globokovernemu Pascalu je, kakor da v svoji duši sliši božji glas: »Ti bi me ne iskal (s svojim razumom), da me nisi že našel (s svojo ljubeznijo)!

Čutenje vrednot se vsikdar kakor da samo od sebe trdno drži svojega »jaza«, umska ali intelektualna (in prav tako tudi hotenjska doživetja) pa nekako silijo proč od doživljajočega jaza, če jih izrecno ne pridržuje s pažnjo, oziroma z aktivnim prizadevanjem. V tem je glavna razlika med obema vrstama spoznavanja. Če sem na pr. (»čuteč«) spoznal, da je ta in ta človek podel, ker mi je vedoma storil veliko krivico, se me tukaj ugotovljena podlost za delj časa oklepa kakor klešč; če pa bi si hotel živo predstaviti vnanjost tega človeka, se mi, kakor uči izkustvo, to posreči samo za nekaj hipov.

Čutenje vrednot je torej edini organ, ki ga premoreš za doznavanje sveta in življenja z njune vrednotne plati. In šele vrednota, ki jo opaziš vtelešeno v kakem predmetu (tvarnem, telesnem in duševnem, duhovnem), ti je povod, da si daješ tako ali tako ž njim opravka. Kaj mi mari na pr. človek, ki je zame »nihče?« In to ali ono knjigo sem si kupil zato, ker recimo cenim pisatelja, ali radi lepega jezika, morda tudi zavoljo okusne opreme. A vse tisto, kar ti je »španska vas« ali »lanski sneg«, naj si bo človek ali tvorni predmet ali karkoli — vse to nima moči, da bi te premaknilo h kakemu dejstvom. Zato pa lahko rečemo, da sta l j u b e z e n in s o v r a š t v o, teh dvoje najbolj izrazitih duhovnih aktov za doznavanje vrednot pa ničevosti in nadlog v svetu in življenju tista skupna korenika, iz katere poganja vse naše praktično in teoretsko življenje, se pravi naše spoznavanje pa oblikovanje sveta in življenja.

Doznavanje (čutenje) vrednot je, podobno drugim funkcijam človeškega duha, ljudem deloma prirojeno in deloma p r i u č e n o. Mnogo, čeprav ne vsega, premore tukaj vzgoja; kaj rad odločuje »t e m p e r a m e n t« (optimizem, pesimizem), tudi n a r o d n o s t* in zlasti še okolje ali

* »Mnogo dežel je videl Zarathustra in mnogo ljudstev, zato se mu je i razodelo marsikaterega ljudstva naziranje o dobrem in zlu... To in ono, kar temu ljudstvu velja za dobro, je onemu grdo in sramotno: in vsikdar se je njegova duša čudila sosedomi blodnji pa zlobi.« (Nietzsche.) — Sloviti filozof Dilthey je ob delih Tolstega vzkliznil: »Tolika globina je v teh Slovanih, da ji ne moremo do dna!«

milje,* v katerem kdo živi. Večkrat pa tudi — m o d a.** A čim bolj se čutenje vrednot ljudem v teku časa razvija ter i diferencira od poedinca do poedinca, tem bujneje in češče se nam vesoljni svet in življenje kažeta v svitu novih vrednot.

Prirojena zmožnost, da vidiš posebno visoke in najvišje vrednote, ki jih premnogi »slepci« ne opažajo, je precej redek dar izvoljenih duhov, človeških genijev »po milosti božji«, bodisi da je tem izvoljencem dana moč, »ustvarjati modre, lepe in znamenite reči«, bodisi da prevzeti od takih vrednot čutijo v sebi mogočni gon, druge ljudi opozarjati na kaj dragocenega. Tudi ta gon je pravi dar božji. Kajti kdo neki bi ne občudoval Katona, tega najpoštenejšega Rimljana, ki je moško rekel: »Kdor vzame kaj zasebne lasti, sedi v ječi in verigah; javni tatje pa hodijo v zlatu in škrlatu«.

V doznavanju vrednot so veliki učitelji človeštva, ki »delajo za vse dobe«: modrijan (Sokrat, Tolstoj), verski genij (Kristus, Buddha), svetnik, božanski umetnik, dalekovidni politik, mož jeklenih načel, izsledujoči znanstvenik, velik izumitelj...

Ali se vrednost različnih predmetov da docela dognati? Ali je mogoče, da se mi recimo slika, človek, kulturna institucija... razkrije tako, kakor je v istini glede na lepoto, zdravje, značaj, kulturni pomen itd. — kakršna je sama po sebi (»an sich«)? O tem sodimo sedaj takole! Kakor drugih svojstev (barva, bistvo, rast...) na predmetu ne moreš povsem, »brez ostanka« dojeti, tako vsebuje tudi v svojih »vrednotah« i takih plati, ki so nam nedojetne (»transintelligibel«).

* Bismarck upravičeno trdi: »Prepričanje, da je nasprotnik s svojim dejanjem in nehanjem vsikdar v najboljšem primeru omejen, najbrž pa celo hudoben in brezvesten, je še danes vrhovno načelo strankarskega življenja.« (Gedanken und Erinnerungen, I.)

** Menda se niti ena vrednota ne more docela umekniti vplivu navađe. Kroj n. pr., ki je bil izprva ljudem zopern, jim sedaj ugaja. In podobno danes, živeč v dobi »alpinizma«, občudujemo, uživamo veličastje planin; a Livij (pred 2000 leti) govori o »foeditas Alpium«, to je o »odurnih« Alpah — pač kot glasnik svoje dobe.

A poleg tega se mora še uvaževati, da vsakemu ni dano enoliko čutiljivosti za vrednote. I tukaj se ljudje silno razlikujejo po ustroju ali »strukturi« svoje duše. Kakor je ta ali oni »slep za barve«, prav tako je marsikdo i slep za vrednote ali pa bi vsaj potreboval koga, da ga vodi pri doznavanju vrednot. Tak »slepec« ali vobče ne vidi dane vrednote ali pa jo vidi le pomanjkljivo; zato pa kaj rad trdi, da te ali one vrednote, ki jo drugi čislajo, sploh ni, da so na pr. »modrost, pravičnost, učenost — device brez dot«. Saj je še sam Kant na pr. bil kakor da slep za pravo jedro verstva!

Pa tudi »ira et studium« (zamerza in naklonjenost) se kaj rada uveljavljata. »Koliko razlike, če presojaš (po vrednosti) samega sebe ali pa druge!« (Goethe). In lahko si uverjen, da to ali ono, kar »ti je pri srcu« (ta in ta šport, človek...) nima vrednote in ga celo v nič devaš; toda kljub temu ne prenašaš, da bi i kdo drug na isti način presojal stvar ali osebo. Klasična ilustracija te psihološke zakonitosti je sledeča kitica iz Prešernove pesmi »Sila spomina«:

Sama sodila si pred me nemilo,
sama me zmerom še sodiš ostró;
pravijo vendar, da slabo plačilo,
kdor me pri tebi zatoži, dobó.

Pa tudi objektivna, to je ob sebi, »večno« veljavna in obče obvezna razvrstitev vrednot, ta »ordre du coeur«, kakor pravi Blaise Pascal, s strogo razvidnimi zakoni o nadcenjevanju te vrednote nad ono, se običajnemu smrtniku razodeva le tako, da slediš temu ali onemu vrednote odkrivajočemu geniju. To je prav tako, kot jih je le sila malo, ki recimo ta ali oni, čeprav strogo evidentni problem iz višje matematike brž uvidevajo, ko stopi pred nje. Ali pa morda vendarle vsakdo ve na pr., da srce in vest »več šteje, kakor vsa tiskana modrost tega sveta«? (Milčinski.) Ali pa da očetovstvo in materinstvo nista mogoča brez — vzgoje za očetovstvo in materinstvo? Rekel bi, da ne, saj na pr. še to mnogim noče v glavo, da zares »moderna« pesnitev ni isto, kar pseudomoderno literatstvo.

Zato pa se je tudi doznavanje vrednot treba ljudem učiti in sicer pod vodstvom pravih, hočem reči ne ob zapeljevanju krivih prerokov. Iz življenja vemo, da si jedro vrednot kakor so: čast, žrtev, dolžnost, spoštovanje tujega imetka, ljubezen do bližnjega... človek le bolj polagoma osvoji in ne vsikdar brez prigovora. In kolikokrat se na pr. z a m e n j a v a: kultura pa komfort, dobro pa koristno, sramežljivošt pa spodobnost, spodobnost pa priderija, zajednica pa družba, krščanska ljubezen pa humaniteta, moralno mišljenje pa korektnost, ljubezen do slabih pa sovraštvo do močnih, srce pa sentimentalnost, pobožnost pa bigoterija, čut za poštenje pa smisel za kredit... (Scheler²).

Zavest odgovornosti, ki jo tukaj nase jemlje od svojega poslanstva prešinjeni vedec in videc, pa je za večne čase označena in posvečena z veličajno formulo: »J a z pa vam pravim...« In njena »podoba iz sanj« je tale:

»Tebi, romar, je ukazano od nebes, da gledaš, kar drugim ni dano gledati, da poveš, kar drugim ni dano povedati. Nimaš prave, da bi zaklepal duri, tudi tistih ne, ki jih sam le s trepetajočo roko odpreš. Če te vabi luč iz brezdanje globočine, se moraš spuštiti vanjo brez obotavljanja in brez bojazni, da prineseš ljudem to luč. Mnogokdaj ti je beseda okorna in teška, skriva se, boji se, kakor plah otrok tuje družbe, mnogokdaj okreneš glavo v stran, povesiš oči, ker tudi tebe, najbolj še tebe, naglas govorečega je sram ljubezni. Ali vsaka beseda, iz sramu zatajena, bi te vekomaj žgala na srcu: in ti, o romar, poznaš to bolečino...« (Cankar: uvodno poglavje Podobam iz sanj).

A poleg ustvarjajočih in nove vrednote odkrivajočih veličin prvega reda je vsakemu narodu treba tudi še veličin drugega reda, »ki bi najvišje vrednote posredovali vsem skupaj in priobčevali vsakemu posebej« (Eucken). Pomen takega, »misijonskega« posla in podrobnega dela se nam je, na žalost sijajno, razodel med svetovno vojno, ko je zavoljo veleobsežnih vpoklicev, radi cenzure in iz drugih razlogov bolj in bolj obmolnil preroški ter cilje hotenju staveči glas oznanjevalca različnih vrednot (družinskega očeta oko in roka, šola, večkrat tudi cerkev, izobraževalno delo med širjimi sloji, parlament...).

Koliko pouka, duhovnega vodstva in nravstvenih sil bi trebalo, da bi se, v prid skupnemu življenju, prav cenile zlasti »človeške lastnosti in značaji«, to bi utegnili pokazati tale možata izpoved:

Sleparja, ki mu je krivda dokazana, pahnemo iz družbe, a laž smatramo za nekaj, čemur se kdaj ni mogoče izogniti. Brezsrčnega, lakomnega in nezanesljivega računarja občudujemo kot velikega realnega politika, samo da ima uspeh in se ne da zgrabiti. Zavistnega, strahopetnega in nezmožnega grajavca in zbadljivca proglašamo za duhovito glavo, ako kaže kaj vohala in pomneža. Po našem naziranju je radovedni in nečimurni družabnik lahko duhovit in globok. Štreberstvo in klečeplazenje smatramo za upravičene lastnosti; zdi se nam ob sebi umevno, da kdo v občevanju z višjim, enakim in nižjim nastopa kot trikrat različen človek. Ne vemo, ali bi dali čast pogumu ali zvitosti ali pa obema. Govorimo o novih idealih, pa nam je v mislih intelekt in praktična energija. Umetniški nadarjen nam je ta, ki je sicer brez fantazije, čustva in življenjske moči, a zna opazovati, posnemati in tehnično oblikovati. Potrpežljivega človeka stavimo kraj človeka s fantazijo in tistega, ki mu je lasten samo razum, ob človeka z intuicijo. Uspešno konstrukcijo ali izum imamo za dušni čin, ki odtehtava pesnitev ali veliko misel. Umevno nam je, da si je ta ali oni vzel življenje, ker je izgubil denar. Želimo si zdravja, preziramo reveža in tistega, ki prenaša samoto, imamo za čudaka. Pravilo, da zaničujemo boječnost, pa se ne zavedamo, da je radovednost, laž, nečimurnost, žlobudravost, prekanjenost, plahost, zbadljivost na isti stopnji z njo. Pogum, resnicoljubje, zvestoba, nesebičnost, fantazija so nam nedolžne, četudi ne koristne kreposti. (W. Rathenau³).

Čustva.

Kadar doznavam to ali ono vrednoto (ko mi na pr. jed tekne ali pa se mi upira; ko ogledujem razstavljenjo sliko; ko mi delo gre lahko izpod rok ali pa sem prišel do mrtve točke; ko se razgovarjam z novim znancem ter mi postaja vedno bolj očito, da je plemenit človek) — se moj jaz na tako doživetje običajno odzove (»re-agira«) z novim, svojevrstnim doživljanjem. Hočem reči: ako čutim, da je jed prijetno tečna (= kaj vredna), tedaj mi to ugaja, ako pa se mi jed gabi (ter na ta način doznavam, da ni nič prida), mi to ni pogodu; ako imam sliko za lepo, mi je v šeč, ako

se mi zdi grda, mi ni všeč; ako mi delo gre izpod rok, sem zadovoljen, ako ne, se jezim; spoznavši v tem ali onem plemenitega človeka, sem vesel, ako pa sem se uveril, da je podlež, mi je ta (ne umstveni!) spoznanek mučen.

Tisto svojevrstno duševno stanje, ki nastopi, kadar si (čuteč) doznal to ali ono vrednoto in ki zanj rabimo besede: dobre (slabe) volje, razigran, nasajen, navdušen, obupan, jezen, vesel, potlačen . . ., se imenuje č u v s t v o. Je to stanje, ki običajno traja delj časa, kakor pa doznavanje te ali one vrednote; čustva zadovoljnosti nad srečnim izidom na pr. ne doživljaš samo dotlej, ko ti prijatelj pripoveduje, da je dobro prestal težko operacijo. Vidimo torej, da so čustva vsikdar r e a k t i v n a, to je taka duševna doživetja, ki nastopajo kot neke vrste odgovor na kako drugo doživetje (zlasti na doznavanje te ali one vrednote). Kadarkoli si na pr. vesel, vsikdar ima to duševno stanje svoj razlog v tem, da si prej doznal kaj lepega, prijetnega, plemenitega, koristnega . . . Vrednota, ki jo doznaš tu ali tam, nekako zahteva od tebe, da se ji odzoveš s takim ali takim čustvom. In včasi, kadar takega odziva ni, nam je kar hudo: če se na pr. ne morem tako veseliti, kakor bi zaslužilo to, kar sem doživel, ali pa če ne morem tako žalovati, kakor bi se spodobilo ob smrti tega in tega človeka.

Toda ali ne izkazuje naša duševnost tudi s a m o r a s l i h ali spontanskih, to je takih čustev, ki se ne opirajo na kako drugo doživetje? Za primere spontanskih čustev navajajo psihologi, da je včasi komu »tako tesno pri srcu«, pa ne ve zakaj; ali pa »euforijo«, to je nagnjenje, da kdo gleda vse v rožnati barvi; ali da nam je mogoče komu s sugestijo kar nekako ukazati, naj bo razposajeno vesel ali pa hudo jezen . . . Toda kaj v istini izpričujejo vsi ti in podobni primeri? V jedru pač le to, da tak človek »ne ve« — kaj bi naj bilo razlog čustvu, ki ga doživlja. A najnovejša psihologija krepko naglaša, da se velik, nemara celo večji del duševnih doživetij odigrava p o d z a v e s t n o, to je tako, da zanje ne izveš kar naravnost, ampak le bolj po ovinkih. In tudi v omenjenih primerih se utegne stvar

imeti tako, da tisti, ki doživlja tako čuvstvo, le ne ve, kaj je *conditio sine qua non* njegovemu čuvstvu.

Čuvstvo je po takem vsikdar nesamosvoje, reaktivno, se pravi takšno doživetje, ki se odnaša na kakega drugega, na pr. na to, da pravkar doznavaš kako vrednoto. Za življenjsko prakso, v »psihotehničnem«* oziru je to jako plodovit spoznatek. Čuvstva, ki jih v toliki meri doživljamo, so namreč izredno močan pogon ali impulz našega dejanja in nehanja. Kaj vse, v dobrem in slabem pomenu, bi pač izostalo, da se ta ali oni človek ni nahajal v stanju nekakšne duševne opojnosti, ki jo izražamo na pr. z besedami: »v rožcah«, »korajža«, »in dulci jubilo«, »luštno«, jeza, strah, bojazen, razpoloženost, maščevalnost, navdušenost, apatija, ekstaza, obup, blaženost, simpatija** po duhu...! In iz gorenjega spoznatka sledi, da se čuvstva, ne lastna ne tuja ne dado kar poljubno obvladovati in voditi, temveč le tako, da uvažuješ tisto, kar je pogoj nastopajočemu čuvstvu. S pesniško intuicijo je ta psihološki zakon izrečen v verzih: »En gorek rek — srcé odprè, en ljub pogled — srcé se vžgè, en hud pogled — srcé mrjè, en trd izrek — srcé se strè.« (S. Gregorčič). V tem uvidevanju je zanesljiv kažipot za vsakogar, ki ima kot kakoršenkoli »voditelj« opravka z ljudmi: učitelj, zdravnik, duhovnik, sodnik, delodajalec... Tudi za pravo postopanje z živalmi je odtod marsikaj umljivo.

---

* Psihotehnika je veda, ki si prizadeva najti odgovorov na vprašanje, »kako bi se dali ti in ti za človeka pomembni cilji doseči ob tem, da obvladaš duševni mehanizem«.

** Prelep primer take simpatije: »Vedno bolj se je spuščala v moje srcé na lahkih krilih blagoglasnega slovenskega jezika tista čudna melanholija, ki preveva Prešernove stihe. Dasi še zelen mladič, sem vendar sam razumel globoko otožnost Prešernovega srca, vse žalostne glasove o izgubljenem, nesrečnem življenju. Zdelo se mi je, da tukaj vse ptičke pojejo po Prešernovi melodiji, da se iz trepetajočega listja glasi njegova boleost, da vsi gorski zvonovi pritrkujejo po njegovih sekiricah, da po zelenih gorah visi stotero Eolovih harf ter se po njihovih strunah razlivajo čudoviti glasovi »Slovo od mladosti«.« (Šenoa, Karamfil sa pesnikova groba.)

Pa tudi velika izpremenljivost našega čustvovanja ima tukaj izvor. V tem trenutku ti polnijo dušo vse drugačna čustva kakor le hipec pozneje, v otroški dobi drugačna kakor v mladeniški, moški ali pa pod večer življenja — zato, ker se doživetja, ki so jim za podlago, brez prestopka menjavajo, to je, ker ti prihaja, jasno ali prikrito, zdaj ta zdaj ona drugačna ali vsaj drugače pojmovana vrednota v zavest.

Čestokrat se to ali ono čustvo, rekel bi, odtrga od svoje podlage ter preide na drugo, ki je s prejšnjo v tej ali oni zvezi. Nekdo se je jezil zavoljo tistih neprijetnosti, ki so nastale, ker se njegova odredba ni uvaževala — in zdaj se zato jezi nad vsem: »nad nedolžnim vprašanjem otroka, nad obiskom prijatelja, ki mu je bil sicer vselej dobrodošel, nad veselim obrazom soseda, nad muho na steni, kakor pravimo, in še nad samim seboj, da je tako nespartanec ter nima sebe toliko v oblasti, da bi to jezo preprečil«. Kaj se pravi, da je ta in ta danes vstal z »levo nogo?« Prvi vtisek, ki ga dobiš v družbi, ti čestokrat določi občutje za ves večer. Prolog v drami, uvertura v operi, bedasti Avgust v cirkusu! In umetnik Mate (v Križu na gori) govori Hanci: »Dale so mi tebe te tihe sence, svoj najlepši cvet, kako bi jih sovražil?«

Kadarkoli čutiš to ali ono vrednoto (ali nasprotje) ter na to doživetje reagiraš s primernim čustvom, takrat ti stopa v prvi vrsti v zavest vrednota kake reči, osebe, položaja . . . , ne pa tvoje čustvo. Zato pa se večkrat primeri slepilo te vrste, da kakovost vrednote, ki jo tu ali tam čuteč doznavaš, zaneseš v področje svojih čustev. In tako se ti na pr. lahko le dozdeva, da si res vesel, ker si dobil v dar drago kravato, ali pa da si, ko greš za pogrebom, v resnici žalosten. Iz istih razlogov se tudi recimo sam čutiš počaščenega, če si na gospodarjevo povabilo vstopil v hišo, ki je vseobče jako čislana.

Ako pa komu pogled stalno uhaja k lastnim čustvom, namesto da bi ostal na vrednotah, ki jih doznava tu ali tam in ki so podlaga njegovim čustvom, tedaj je to abnormalen pojav. »Epikurejcu na pr. ni do imetka, do časti,

do žene pa do vrednot, ki jih vsebujejo ti predmeti, ter pravi naravnemu človeku norec, ker išče vrednot samih, ne pa všečnosti, ki odgovarja tem vrednotam; toda tak epikurejec je v istini duševno bolan človek«. (Scheler⁴).

Ugodje — neugodje.

O slehernem čuvstvu, ki ga doživiš, lahko rečeš, da ti ugaja ali ne ugaja. Duševno stanje, ki ga izražamo z besedami: vesel, srečen, dober, vzradoščen, zanesen, pomirjen, dobre volje, ponosen, zadovoljen, prešeren, blažen in še mnogo tega, za kar sploh nimaš besede, je ugodje; to, kar imenujemo: pobit, žalosten, »izgubljen«, slabe volje, prestrašen, v zadregi, ogorčen, neutolažljiv, razočaran... pa je neugodje.

Tej razvrstitvi čuvstev prav nič ne nasprotuje tista indiferentnost, ko ob tem ali onem doživljanju ne »rečeš« ne tako in ne tako. Če na pr. na vprašanje, kateremu izmed kandidatov bi pri volitvi želel uspeha, kdo odgovori, da mu je »čisto vse eno«, tedaj je možno le dvoje: da se ali sploh ni odzval z nikakim čuvstvom ali pa da s takimi besedami daje duška neki apatiji, ki je — čuvstvo neugodja.

Po takem torej nobeno čuvstvo ni »onkraj radosti in bolečine« (= ugodja in neugodja), ampak je ali ugodje ali neugodje; tretje možnosti tukaj ni. Nekateri psihologi sicer opozarjajo na to, da je mreža ugodje-neugodje »mnogo premajhna za vesoljno morje naših čuvstev«. Wundt na pr. uči, da znakovna dvojica ugodje-neugodje ustreza le nekaterim čuvstvom. A mnogo da je tudi takih, ki niso ali pa vsaj izključno niso ne eno ne drugo. Za marsikatero čuvstvo da je značilnejše to, kar se izraža z besedami »n a p e t o s t o l a j š a n j e« (napetost je na pr. duševno stanje, ko pričakujem pismonošo, a olajšanje, ko že slišim v veži njegove korake) in pa »r a z d r a ž e n o s t - p o m i r i t e v« (jeza te razdraži, upanje pomirja). Toda kaj napetost in razdraženost, ki ju tu ali tam doživljam, ni v jedru — neugodje, poje-manje in pomiritev pa — ugodje? In tako utegne pač, vsaj

na sedanji stopnji psihologije biti najbliže resnici trditev, da »magnetnica čuvstva vsikdar kaže ali proti severu ali pa proti jugu« (Dyroff⁵), se pravi ali proti ugodju ali proti neugodju.

Pojma ugodje-neugodje pa ne stojita morda med seboj v kontradikciji, (kakor na pr. $+x$ pa $-x$), tako da bi ugodje ne bilo nič drugega nego odstranjeno neugodje (naziranje optimizma!) ali pa narobe (naziranje pesimizma!). Če na pr. vernik išče in najde utehe v molitvi, ni tukaj čuvstvo njegovega ugodja nemara le odstranitev prejšnjih čuvstev neugodja. In dojenček se pač ne joka zato, ker je prenehalo čuvstvo ugodja, ampak zato, ker je nastopilo to in to čuvstvo neugodja (glad, bolečina).

Ugodje in pa neugodje sta torej vseskozi samostojna pojma s pozitivno vsebino. Samostojnosti jima ne ovržejo niti ona svojevrstna doživetja, ki jim pravimo mešana čuvstva. To, kar imenujemo mešana čuvstva, na pr. »solze sreče«, se je namreč podrobnejši analizi izkazalo za brzo menjavanje (»osciliranje«) ugodja in neugodja. To menjavanje se vrši s toliko naglico, da se ti časovna zaporednost v verigi ugodje-neugodje-ugodje... dozdeva za istočasno vzporednost. Kdo ni še doživel kaj podobnega kakor tista Nanča (v povesti »Ptički brez gnezda«), ki jo sestra deva pod skrbnika: »Gospod Kobilica ji je pomolil roko. Nanča se mu je pokorno poklonila, rekla: »Pa z Bogom!« in odšla. Občutki pa, ki jih je imela, so bili namešani iz radosti nad obilno častjo, iz strahu pred mogočnostjo novega kuratorja in iz končka odpora zoper sestro«. (Milčinski).

Med ugodjem in ugodjem je kajpa mnogo, sila mnogo razlike, a najbrž še več med tem in onim neugodjem. Res je, da se čuvstvo razlikuje od čuvstva tudi po jakosti, to je po višji ali nižji stopnji ugodja, oziroma neugodja, dalje po trajanju, pa i po organskih občutkih, ki ga spremljajo. Toda čuvstvo, ko mi gre v slast kosilo, je pač kvalitativno kaj drugega kakor na pr. tako doživetje, ko ves zamaknjen poslušam »Gor čez izaro« ali pa ko čitam poročilo o plemenitem dejanju. V čem je razlika med neugodjem pa neugodjem, ki ga povzroča komu grenko zdravilo, peklenske

muke kakor jih slika Dante v Peklu, grizoča vest hudodelca, duševna bol, ki jo je umetnik-kipar vtelesil v Laokoontovi skupini?

Kaj je v jedru ugodje in kaj neugodje, to se ne da z besedo povedati, marveč samo doživeti. Med seboj pa se bistveno razlikujeta v tem, da brž ko ugodje preneha, jasno doživljaš težnjo, naj bi še trajalo dalje (»denn alle Lust will Ewigkeit«), a doživljanje neugodja spajaš s težnjo, da bi se ga čim prej otresel.

Glavne vrste čuvstev.

Doživetje čuvstva se ne drži vsikdar enako tesno svojega jaza. Če na pr. pravim, da »sem žalosten«, tedaj sega doživljanje žalosti mnogo globlje v moj jaz, kakor pa če »čutim žalost v srcu« ali pa celo, če »se čutim žalostnega«. In duševna globina se vobče da s pridom vzeti za razvrstilo naših čuvstev. Ako namreč hočemo dobiti kaj pregleda čez skorajda neskončni svet našega čuvstvovanja, nam za razvrstilo še najbolj služi onih četrero plasti, ki jih očitno izkazuje čudoviti ustroj živega človeka in ki je vsaki svojska drugačna globina.

Če pravim: zajutrek mi tekne, sem utrujen, čutim se zdravega, novo knjigo sem z veseljem čital, loteva se me obup — je pač povsod tukaj eden in isti jaz, ki vse to doživlja. Vendar pa doživetje ne seza v vseh teh primerih v isto globino moje osebe. In če koga pokličeš po socialnem položaju (gospod kontrolor!, natakari!) ali po priimku (ti, Prelesnik!) ali po krstnem imenu (Anica!) ali pa povsem nevtralnno »hallo!«: se pač obračaš do precej različnih plasti njegove telesno-duševne osebe. Živ človek je namreč tako ustrojen, da njegovo bitje izkazuje četrero različnih plasti in je vsaka izmed njih lahko nositeljica povsem svojevrstnih, samo njej primernih doživetij. Te plasti našega bitja so: 1. posamezna čutila in telesni organi, 2. celotni život (Leib), 3. od telesa (Körper) in okolice zavisna duševnost (= duh), 4. breztelesna plast osebnostnih kvalit. In v vsaki izmed teh četrero plasti poganjajo drugačna čuvstva.

Čutna in organska čuvstva.

Čuvstva, ki jih neprestano doživljaš, še v spanju, so največkrat odziv tvojega jaza na to, da (čuteč) doznavaš kako vrednoto. V območje čutnih in organskih vrednot spada vse tisto, čemur pravimo prijetno ali neprijetno. Nositelji teh vrednot so pred vsem drugim raznih vrst »civilizacijske« dobriine, zlasti: nasladi, na pr. jed in pijača (v kolikor jih uživamo le za naslado, ne pa za ohranitev življenja — kar je dobrina iz »življenjske« plasti), tobak, opij, morfij, kokain...; dalje udobnost ali komfort (v stanovanju, obleki, potovalnih sredstvih); pa tudi (normalno in nenormalno) poslovanje naših telesnih organov.

Čutna in organska čuvstva so torej jazovi odzivi na funkcioniranje naših čutil in organov. Kadar v tem obsegu (čuteč) izvem za to ali ono vrednoto, ko na pr. s slastjo kadim cigareto, ko mi bolečina v zobu vrta, ko izločila v redu poslujejo, itd.: vsikdar doživljam vzporedno še čuvstvo ugodja ali neugodja, s katerim se odzovem doznavanju čutne ali organske vrednote. Samo da teh odzivov ne doživljamo vselej na isti način: tisto zoperno čuvstvo na pr., ki mi ga povzroča zobobol, lahko — udano ali možato prenašam, morda celo uživam,* lahko pa tudi da me zobobol muči, da ob njem trpim, itd. In čašo »starine« ta izprazni, da si oplakne žejno grlo, oni si jo privošči, ker je »dobra«, in kak pivec uživac božjo kapljico »gustira«, se pravi posrkava, da bi ji izvabil čim več užitka.

Nikar pa ni nemara tako, da bi se nastopanje čutnega čuvstva časovno vsikdar krilo z nastopanjem vrednotnega doznatka: zobobol me na pr. začenja »mučiti« šele takrat, ko je že dosegel to in to stopnjo jakosti, ne pa brž ko sem ga opazil (kot neprijetnost). Najboljši dokaz, da doznavanje čutnih vrednot ni isto, je tvoj čuvstveni odziv na te doznatke! In zgodovina civilizacije uči, da je na pr.

---

* Est quaedam dolendi voluptas (Ovid), po naše: v bolečini je nekakšna slast.

občutljivost za telesno bolečino ali za čutno naslado (= sposobnost za doznavanje čutnih vrednot in zopernosti) precej stalna (»konstantna«); a sposobnost za prenašanje bolečin pa za »uživanje« vsakojakih naslad se jako izpreminja — vse po stanju vsakokratne civilizacije. (Status praesens: današnja mehkužnost na eni in sladkosnednost na drugi strani).

Čutno, oziroma organsko čuvstvo nima spoznavalne in tudi ne kake simbolne moči, saj mi ničesar ne pravi o stanju kakega čutila ali telesnega organa in prav tako tudi ne o kakih izpremembah v njem. Če me v zakajenem prostoru neprijetno duši, tedaj sicer res vzamem to (organsko) čuvstvo neugodja za znamenje, da ta zrak mojemu organizmu ni prikladen. Tòda to ni neposreden spoznatek (kakor če na pr. vidim, da je nagelj rdeč, ali pa če mi vest očita, da sem napak ravnal), marveč — sklepanje. In ob tem sklepanju sem podoben otroku, ki se izogiba zakurjene (pa tudi nezakurjene!) peči, ker se je bil nekoč opeknel.

Čutno čuvstvo ti ne more biti na drug način dano nego da ga ob tem in tem času doživljaš na tem in tem mestu svojega telesa. V tem se čutna in organska čuvstva ostro ločijo od drugovrstnih. Kako neki hočeš odgovoriti na vprašanje, kje da si otožen, ginjen, obupan! Nikar pa čutnega in organskega čuvstva ne moreš, recimo v obnovitvi ali spominjanju, zopet čutiti in tudi ne, morda v pričakovanju, vnaprej čutiti. Duševnim aktom obnavljanja, oziroma spominjanja in pričakovanja je dosegljiva edinole dobrina ali zlo, ki je za podlago čutnemu (organskemu) čuvstvu. Če se pravkar spominjam, kako me je nekoč, še otroka, bolel zob, tedaj se pač lahko primeri, da i sedaj doživim zoperno čuvstvo, ki je bolj ali manj podobno takratnemu, v istini pa se razlikuje od njega ne samo po znatno manjši jakosti (katera se da na pr. mnogo lažje prenašati), ampak osobito še v tem, da je sedanje čuvstvo — novo (ter mi tudi v zavest stopa kot novo in ne kot obnovljeno). In podobno, če v čakalnici zobnega zdravnika že vnaprej čutim te in te bolečine, ki pač niso iste s pravimi, kakor utegnejo najbrž slediti zdravniškimi ukrepom. Kaj doživlja v tem po-

gledu otrok, ki se po zimi spominja ali pa že teško pričakuje zrelih črešenj?

In če sem obiskal bolnika, ki ga mučijo hude bolečine, lahko da »se nalezem« i sam podobnega mučnega čuvstva ter se nekako »potlačen« vračam; nikar pa ni tako, da bi nemara doživljal isto zoperno čuvstvo z bolnikom (kakor na pr. oče in mati ob otroku, ki leži na parah, doživljata eno in isto žalost — ki kajpa ni čutno čuvstvo). Prav tako se tiste pivske razigranosti v gostilni naleza eden od drugega ter tako eden drugega vzpodbuja (»animira«) k pitju.

Pa tudi »čutiti za kom« (nachfühlen) ali ob enem s kom drugim mi teh čuvstev ni mogoče. Kako naj na pr. tega ne vajeni »Evropejec« doživljam čutno čuvstvo »za« Japoncem, ki mu surova riba gre čudovito v slast (dočim prav lahko čutim na pr. »za« pesnikom Dume njegovo silno ljubezen do domovine)!

Ako se intelektualno doznavanje (gledanje, predstavljanje, spominjanje) vrši pod vplivom naše pažnje, je učinek ta, da doznavana vsebina postane bolj živa in pa bogatejša (izpovedbe prič pred sodiščem!). Pri čuvstvih pa je to večinoma narobe: če na pr. svojo žalost pazljivo motriš, jo s tem lahko da — razdeneš. Samo čutna čuvstva so tukaj izjema. Če na pr., čuteč to ali ono bolečino, obrneš pažnjo na boleči organ, tedaj tisto zoperno čuvstvo, s katerim reagiraš na bolečino, ne izgine, ampak rajši, vsaj dozdevno, naraste — zato, ker ti pazljivo (v intelektualnih aktih) doznana podlaga teh čuvstev (na pr. »kljuvanje« v zobu) jasneje stopa v zavest. Zato pa boš telesno bolečino ložje prenašal, če obrneš pažnjo proč od nje — na ta način, da se recimo zatopiš v kak zanimiv opravke ali pa da se na pr. z izprehodom razvedriš. In ranjeni vojaki sredi v hudem boju bolečine čestokrat niti opazili niso.

Čutna čuvstva imajo tudi to lastnost, da jih je izmed vseh najlažje poljubno vzbujati. Vsako čutno slast lahko v normalnih okolščinah (v sebi ali v kom drugem) pokličeš na dan, če poskrbiš za dražljaj, ki ji ustreza; in tudi vsaka bolečina se da, vsaj načeloma, omamiti (narkotizirati).

Čutne vrednote, katerih doznavanje je spojeno z jakim čuvstvom ugodja ali neugodja, so silen motiv našemu dejanju in nehanju; vsa sedanja včasi ostudna in brezobzirna gonja za uživanjem pa s civilizacijo naraščajoča težnja po udobnosti raznih vrst ima tukaj bogato razpredene korenine.

Življenjska (vitalna) čuvstva.

Najvažnejša podlaga tem čuvstvom so življenjske ali vitalne vrednote, to je take, ki zadevajo življenjske sile ali životnost (elan vital), oziroma život (Leib) tega ali onega bitja. Nositelji teh vrednot so torej le živa bitja: poedini človek ali rodbina, pleme, ljudstvo, narod..., živali, rastline. Bujno območje vitalnih vrednot se v neštetih odtenkih razteza med obema krajnikoma: »d o b e r« (= žlahten, jak, imeniten, polnovreden, trdoživ...) in pa »s l a b« (= boren, reven, nebogljjen, piškav, manjvreden...).

Ugotovitev na pr., da je ta in ta po svojih življenjskih silah pravi »človek in pol«, a kdo drug »čisto za nič«, da je ta in ta rodbina, to in to ljudstvo, ta ali oni narod »zdrav«, »čvrst«, a kak drug »gnil«, »izprijen« (degeneriran), da je to in ono živalsko pleme izborna, sadje žlahtno, seme dobro, letina srednja, itd.: vse to in kar je še podobnega, so spoznatki, pristni spoznatki, samo da ne intelektualni, temveč vrednotni, v aktih čutenja dobljeni spoznatki. Ali z drugo besedo, tudi vrednot, ki leže v smeri »dobro« (žlahtno) — »slabo« (borno) in se odnašajo na življenjske sile kakega bitja, ne vidim, ne otipljem, ne ovoham..., temveč jih doznam čuteč. I tukaj stopa ob aktih čutenja svet pred me v svojevrstni luči: na tak način izvem za vrednotno kakovost te ali one oblike življenja (človeka, živali, rastline).

Dobro... slabo... so »neposredne« ali »temeljne« vrednote na vitalnem področju. Kot »posredna« vrednota pa jim ustreza blaginja ali boljše rečeno raznih vrst naprave v prosep posameznikove in javne blaginje. Skrb za: prehrano, zdrava stanovanja, javno varnost, bolne, obnemogle... vse to so — sredstva, da se doseže kar najvišja stopnja vitalnih vrednot.

In življenjska ali vitalna čuvstva obsegajo vso obilico tistih doživetij, s katerimi se odzivaš doznavanju življenjskih ali vitalnih vrednot. Zakladnica teh čuvstev je silno bogata ter izkazuje najrazličnejših vrst. Tako se na pr. doznatku, da se mi življenje dviga, odzovem s tem, da sem »dobre volje«, »razigran«, a doznatku pešajočega življenja s tem, da sem hočeš nočeš »slabe volje«, »pokuhan«, »potr« itd. So pa še druga, življenjsko velevažna čuvstva, s katerimi se radi odzivamo vitalnim vrednotam (nanje »reagiramo«): pogum, jeza, maščevanje (stržen maščevanju je: to imaš za tisto!). Pa tudi vse tisto gre semkaj, kar nam je v mislih ob vprašanju »kako se počutiš?« Evo nekaj takih možnosti: čutim se — zdravega, močnega, svežega, šibkega, bolnega, kakor da me je kdo premlatil, mladega, starega, obhaja me čuvstvo skrajne onemoglosti, da mi moči rastejo, da gre h koncu, itd. Čutno (organsko) čuvstvo je vsikdar (gl. str. 85) bolj ali manj raztegnjeno ter ga v tem in tem času čutim na tem in tem mestu života (na pr. tišči me v želodcu). O vitalnih čuvstvih pa bi ne mogli kaj takega trditi. Da si na pr. po zdravem spanju čil in boder, to sicer res čutiš v životu, samo da ne na tem in tem mestu, temveč nekako v vsem životu. Življenjsko ali vitalno čuvstvo je vselej svojevrstna in samostojna enota, ne pa nemara zmes iz poedinih čutnih čuvstev. Kako bi sicer bilo mogoče, da ti kdaj pa kdaj istočasno stopajo v zavest obojna (čutna, oziroma organska in pa vitalna) čuvstva — in sicer kot dvojna, večkrat celo na ta način, da vitalno čuvstvo očituje pozitivno, čutno ali organsko pa negativno smer. »Ne veš, kaj bi te kje bolelo, lahko da celo doživljaš polno mero te ali one čutne slasti, a vendar »se« čutiš »medlega« in »bednega«; tudi ob hudih bolečinah se lahko čutiš »svežega« in »krepkega«; i tekem hude in dolge bolezni, ki jo je na pr. povzročila samo kaka poškodba, ti življenjsko čuvstvo prav lahko sporoča, da se tvoje življenje dviga.« (Scheler⁶). In jedi ali pijače se ti zahoče le v toliko kolikor se ti vitalno čuvstvo obrača v negativno smer, hočem reči: čim bolj se čutiš zdravega in krepkega, tem manj nehotene (neubogljive) pozornosti ti vzbujajo s čutnimi (or-

ganskimi) občutki spojeno ugodje pa neugodje. Za življenjsko tehniko je to spoznanje jako velike važnosti. Kdor bi se na pr. naj otrešel suženjstva cigarete ali pa kozarca, temu »lepa« beseda ne zaleže ničesar, ker je — slabič s pešajočim življenjem. Tukaj ne pomaga drugo, nego da s primernim življenjem dvigaš svojo vitalno jakost, ki se nato z uspehom lahko zoperstavlja takim mamljivkam.

Nadaljnja razlika je v tem, da vitalno čuvstvo vsikdar obenem izkazuje večjo ali manjšo mero doznavalne (kognitivne) moči; a čutno (organsko) čuvstvo je v jedru bolj ali manj mrtvo stanje, ki mi ničesar ne pravi recimo o tistem organu, v katerem ga doživljam. Res, da je včasih tudi čutno (organsko) čuvstvo »znamenje« za to ali ono izpremembo, ki se vrši v mojem životu; glavobol mi na pr. lahko naznanja, da se pripravlja, »kuha« v meni »španska«. Toda uvažujmo, da neprijetnost glavobola sama po sebi nima spoznavne moči; glavobol le v toliko vzamem za znamenje, za nekakšen »signal«, da je španska na pohodu, kolikor vem iz svojega ali tujega izkustva, da se ta bolezen začenja z glavobolom.

A vitalno čuvstvo mi sporoča to ali ono o stanju mojega života; od njega na pr. neposredno in tudi zanesljivo izvem o svojem življenju, da se dviga ali peša, da se nahaja v zdravem ravnotežju, itd. Tako na pr. čuvstvo, kakor ga doživlja mladost, »ki se boji izhojenih stez in noče posnemati drugih« (Tolstoj). Od čutnih čuvstev pa bi tukaj ne dobil vsikdar dobrega sveta: marsikaj ti pač ugaja, čeprav je življenju v kvar in narobe (sladek strup, grenko zdravilo, požirek hladne vode, ko si razgret...). Povsem svojevrstna komponenta v doznavalni moči življenjskih ali vitalnih čuvstev je ta, da jim je dano, nas opozarjati na biološki pomen (škodljivost, korist, nevarnost...) takih pojavov v našem životu pa izven njega, ki v tem in tem trenutku še niti ne vemo za nje. In tako nam je mogoče na pr. nastopek koristnega pojava pospešiti, a nastopek škodljivega zabraniti. Vitalno čuvstvo je torej tudi neke vrste spoznavalna, v bodočnost segajoča življenjska naprava, ki ob njej živo bitje v tem ali onem položaju neposredno in

vnaprej izve,* kak pomen bi za njegovo življenje utegnila imeti ta ali ona reč, dejanje, dogodek... Tudi tistemu, ki še nikoli ni padel z visočine, kliče omotica v danem primeru: pazi, tvojemu življenju preti nevarnost! V takem zaščitniškem smislu ti vitalno čuvstvo govori zdaj kot strah,** zdaj kot bojazen, stud, sramežljivost, tek (apetit), priskutnost, zopernost, vablјivost,** očarlјivost, omotica itd.

Čutnega čuvstva (gl. str. 85) ne moreš obnoviti, ne moreš se ga spominjati in ne ga vnaprej čutiti, ker se njegovo bistvo temu upira. A vitalna čuvstva so ti lahko dana tudi v teh oblikah. Strah na pr., ki sem ga nekoč prestal na vožnji po vihnem morju, lahko, če hočem, zdaj ponovim, se pravi, lahko ga v spominjanju vnovič doživljam — kot istega; in prav tako ga lahko vnaprej čutim, če grem zopet na morje. Tukaj isto vitalno čuvstvo, ki ga obnavljaš, tam novo (čutno) čuvstvo, ki ga doživljaš, ako obnavljaš ta ali oni stvarni stan iz preteklosti.

Kdor sam ne kadi, temu je kadilčev užitek ob cigaretih »neumlјiv«. In podobno je tistemu, ki je glasbeno izobražen, neumlјiv užitek kmetskih ljudi ob zvokih hreščče harmonike — ne eden ne drug ne moreta čutiti »za« tako uživajočimi (= čutna čuvstva doživljajočimi) ljudmi. Prav lahko pa čutim »za« vsakim, oziroma »z« vsakim človekom to ali ono v i t a l n o č u v s t v o, na pr. smrtni strah tistega, ki se potaplja, ali sramežljivost mladega nepridiprava, ki sem ga tu ali tam zalotil in flagranti itd. Vitalno čuvstvo je torej že eden izmed tistih činiteljev, na katere se opira z a v e s t m e d s e b o j n o s t i (zavest »mi«) v človeških zajednicah:

* Kako »ve« krava, da je ta ali ona zel škodljiva, ter zato ne hlastne po njej? Zakaj kuščar, ki se greje na solncu pred teboj, zbeži brž ko v listju malo zašumi, dočim ostane miren, če še toliko vpiješ nadenj?

** Strah je sedanje stanje (strah me prijema), a bojazen se odnaša na kaj bodočega (bojim se, da bi...).

*** Ta ali oni človek, oziroma žival me sam po sebi vleče k sebi, mi je »simpatičen«, a kak drug (človek ali žival) me s svojim bitjem odbija, mi je »antipatičen« in s tem včasi kar — svarilo!

v rodbini, narodu, ljudstvu itd.; a čutna čuvstva bi nikar ne mogla biti temelj tej zavesti. In tudi »za« živaljo lahko doživljam nje vitalna čuvstva ter na ta način umejem na pr. smrtni strah obstreljene jerebice, čilost izpočitega, medlost izmučenega konja itd., dočim so mi njih čutna čuvstva po svoji kakovosti — nepoznan svet.

Čutnemu čuvstvu ni prav nič v kvar, če mu posvečaš kaj pažnje takrat, ko ga doživljaš. A vitalno čuvstvo se ima tukaj drugače. Ako tedaj, ko te je na pr. te ali one reči sram, ko doživljaš tu ali tam čuvstvo studa, itd., obrneš pažnjo na tako doživetje, tedaj se v normalnem primeru ne odigrava več tako kakor bi se neopazovano. »Sleherno izmed vitalnih čuvstev, ki vsikdar pomagajo hkratu smiselno voditi dejstvovanje našega življenja, uspeva le v temi, kateri pažnja uničuje nje gradečo in plodovito moč.« (Scheler⁷).

Duhovna ali kulturna čuvstva.

S temi čuvstvi se duševno odzivaš takrat, ko doznavaš to ali ono »kulturno«, to je tako vrednoto, ki je vtelešena v kaki dobrini iz »kulturnega« življenja. Območje teh vrednot sega torej v bolj centralno, tretjo plast našega bitja in žitja. Semkaj spada zlasti teh troje vrednotnih območij: lepota - grdoba, pravica - krivica, spoznavanje »čiste« resnice, to je resnice, kakoršna je sama na sebi, lahko bi dejali »vérité pour la vérité« (nikar pa ne gredo semkaj spoznatki »pozitivnega« znanstva, kateremu je tudi do tega, da s svojimi spoznatki dobi v oblast na pr. prirodo). Duhovne vrednote so popolnoma samosvoje, vseskozi nezavisne od vitalnih in čutnih. O vrednotah duha nam je tudi evidentno, da so višje od vitalnih in čutnih, se pravi, da jim je v danem položaju treba žrtvovati vitalne in kaj šele čutne (organske) vrednote. In ako ljudje v istini lažje dajo »za liter vina«, kakor za knjigo ali kaj podobnega, je s takšno prakso prej omenjena evidentnost samo prisiljena k molku, nikar pa ne spravljen s sveta.

Lepo pa grdo in kar je še »estetskih« vrednot (vzvišeno, veličastno, ljubko, skladno, smešno, ostudno, groteskno

(= čudno) komično...): so vrednotne kakovosti ali kvalitete, ki se lahko javljajo v vseh mogočih predmetih, živih in neživih, celo v netvarnih (melodija).

Pravica je temeljna vrednota, na katero se opira objektivno veljavni pravni red. Vrednoti pravica - krivica sta nekaj povsem drugega, kakor to, kar imenujemo »pravilno« ali pa »nepravilno«. Kajti pravilnost ni v sebi sami zakoreninjena, ampak se vsikdar odnaša na nekaj drugega — na kako »pravilo« (slovnica, bonton, tradicija, morala, načelo, javno mnenje); tako na pr. če pravimo, da je tak in tak način mišljenja pogrešen, da se kdo pobalinski obnaša, če ta ali oni po svojem poreklu »ni čisto pravi«, itd.

S trditvijo, da je spoznanje čiste resnice vrednota, pa ni rečeno, da bi tudi »resnica« sama bila vrednota; kajti to, kar izražamo s pridevnikoma »resnično« pa »neresnično«, ne spada v področje vrednot.

Dobrinam, ki so vir doživljanju duhovnih vrednot, pravimo kulturna sredstva. Semkaj gredo: knjige, umetnostne zbirke, koncerti, gledališče, znanstveni zavodi, pozitivna zakonodaja itd.

Tudi doznavanju kulturnih vrednot se odzivaš s te ali one vrste čuvstvom, z duhovnim čuvstvom: Župančičeve besede ali pravičnega dejanja si veseli in prav tako te prevzame radost, doživljaš notranje zadovoljstvo, če na tem ali onem področju znanstva iščeš in najdeš »čisto« resnico (to je takšno, da se ne oziraš na to, ali bi se, ko je ugotovljena, tudi dala tako in tako porabiti). Pitagorov »heureka!« In nasprotno, ako te samo obhaja sum, da je tvoja zvestoba do prijatelja izdana, ako čitaš umazano povest ali pa slišiš o hudi krivici, ki jo je kdo zgrešil, tedaj se ti zareže bridkost v srce, te obide žalost, se ti stori inako.

Duhovna čuvstva se bistveno razlikujejo od vitalnih in čutnih (organskih). Če si na pr. od samega zdravja razigran do poskakovanja ali pa če se nekdo »veseli na golaš«, je kajpa tudi to »veselje« (= čuvstvo, ki godi), samo da ne istega kova, kakor duhovno veselje. In podobno, če se otrok joče, ker ga boli zob, ali če je hirajoči bolnik videti potr, je oboje izraz žalosti, ni dvoma, toda ne duhovne žalosti. Raz-

lika je v tem, kako doživljaš eno pa drugo izmed vseh teh čuvstev. Ob doživljanju »globoke« duhovne žalosti na pr. ti prav nič ne hodi na misel telesna, oziroma životna plat tvojega bitja, temveč se ti žalost daje kot neposredno spojena s tvojim jazom; kadar doživljaš čutno ali vitalno (organsko) čustvo, pa ti stopa hkratu i ta ali oni organ, oziroma celotni in enotni život v zavest.

Pa tudi v tem se izpričuje razlika med čutnim, vitalnim in duhovnim čuvstvom, da se eno prav lahko izpreminja povsem nezavisno od drugega. Če na pr. iz tega ali onega razloga doživljaš čustvo duhovnega veselja, ni da bi se zavoljo tega morala izpremeniti nerazpoloženost, ki jo čutiš, ker si se izmučen vrnil z naporne poti, ali pa zoperno čustvo, ki ti ga pravkar prizadeva votli zob.

Posebna vrsta čuvstvenih odzivov na doznavanje duhovnih vrednot je ta, da mi je (ni) to ali ono vseč, da kaj odobravam, oziroma ne odobravam, zamerim, da koga spoštujem, preziram ali zaničujem, da čutim potrebo, to ali ono ravnanje poplačati (in ne le: vitalno — maščevati), da s kom sočutim, itd.

Sočutje in nalezljiva čuvstva.

Duhovna čuvstva, ki jim pravimo sočutje, doživljaš v različnih oblikah. Najčešči sta istočutje (simpatija) in poveselje in sožalost.

1. Istočutje. — Ako se oče in mati veselita, da je njun otrok, ki je bil nevarno bolan, zopet okreval, je li to dvojno veselje, očetovo pa materino? In če rodbina žaluje za umrlim članom iz svoje srede, je li to toliko žalosti, kolikor žalujočih rodbinskih članov? Nikar! Oče in mati čutita tukaj skupno, zajedno, se pravi hkratu isto veselje in prav tako vsi rodbinski člani hkratu isto žalost. V tem položaju ni dvojnega (ali večkratnega) doživljanja, kakor če na pr. znanec enemu izmed rodbinskih članov izrazi svoje »sožalje«. In podobno na pr. vsi člani podjarmljenega naroda čutijo, to je doživljajo povsem isto sovraštvo

do svojih zatiralcev ter v aktu tega doživljanja neposredno vedo eden za drugega. Tudi pravemu prijateljstvu je za temelj — istočutje (duševna simpatija).

Nikar pa se stvar nima nemara tako, da bi čuvstvo kate-rekoli vrste bilo dostopno istočutju. Različnim osebam je sicer mogoče, da hkratu doživljajo to ali ono duhovno čuvstvo, zlasti žalost pa veselje; in do neke meje velja to tudi za vitalna čuvstva. Ne pa i za čuťnega (organskega); lahko me recimo »veseli«, da gre mojemu gostu ponujena jed v slast, lahko mi je »žal«, da sestro boli uho — toda iste naslade ali iste bolečine nikoli ne morem čutiti. V tem oziru ne zmorem več, nego da si ob tem, kar sem že sam doživel kdaj, predstavim podobno naslado ali bolečino.

2. Soveselje pa sožalost. — Kadar govorimo o sočutju, nam ni običajno v mislih istočutje, temveč soveselje ali pa sožalost, to je taka doživetja, ko se z veselim človekom i sam veselim, ali ko mi tuja bol, kakor pravimo, gre k srcu. V celotnem doživetju pristnega sočutja najdemo vsikdar dvoje sestavin: a) najprej moram, sodoživljajoč (miterlebend) ali pa podoživljajoč (nacherlebend), doznati in doumeti, kaj čuti tuji jaz (veselje, žalost, bol...), in nato b) se odzovem tako, da se recimo veselim tuje sreče ali pa žalujem ob tuji nesreči. Glavni znak pravega sočutja je torej ta, da se iz svojega odzoveš tujemu čuvstvu. Podoživljanje samo pa ni nemara tudi že sočutje. Kaj prida zgodovinar, romanopisec, dramatik podoživlja, mora podoživljati tuja, se pravi čuvstva svojih oseb. Prav nič pa mu ni treba sočutja s temi osebami, naj si bo njihova usoda še tako tragična! »Pristno sočutje se javlja prav v tem, da narav in bitje tujega človeka pa njegovo individualnost privzemaš v predmet sotrpjenja in soveselja. Kje neki najdeš globljega soveselja kakor veselje ob tem, da je ta ali oni tako dovršen, vrl, čist, kot je? In kje globljega sotrpjenja, kakor je ono, da mora kdo tako trpeti kakor trpi, ker je tak in tak človek?« (Scheler⁸). Zato pa je doznatnost tujega čuvstva hkratu i meja za možnost mojega sočutja.

Le navidezno je sočutje tedaj, ako na pr. umeješ tujo bol in ti gre — ne »k srcu«, ampak do živega, »na živce«: takrat v istini ne sočutiš s tujo, marveč s svojo, od one povzročeno bolje. To je tako, če recimo ta ali oni obdaruje berača, »samo, da odide«.

A najvišji, hočem reči za človeka najčastnejši lik sočutja je usmiljenje. Krvavo nasprotje usmiljenja pa je hladni, odbijajoči in dejanju tuji »obžalujem«. Ta nikalnica je ena izmed tistih neslanih floskul (praznih besed), kakor jih je toliko zaplodila moderna konvencionalnost.

3. Nalezljiva čuvstva. — Sočutiti s kom ni isto, ko pa »se nalezti tujih čuvstev«. Ako postanem sredi veselih ljudi še sam vesel, čeprav sem prej bil slabe volje, ali pa če se med žalostnimi obrazi (pogreb) še meni nehote zresni lice, tedaj to ni soveselje in ne sožalost. Takemu veselju in žalosti, ki sem se ga »nalezel« od drugih, ni pogoj, da prej sodoživljajoč ali podoživljajoč izvem za tuje veselje ali tujo žalost. Včasih ugotovim šele naknadno (tako in tako sklepa-joč), da se me je na pr. otožnost, ki me obhaja, neposredno prijela v družbi, v kateri sem bil pred eno uro. Najočividnejši dokaz tej zakonitosti so take skupine ljudi, ki tu ali tam nastopajo kot »masa«; v takem položaju eden ne »razume« drugega, ampak, recimo v izbruhih sovraštva, vsak kar slepo drvi za — kolovodjem.* »Panika!« In solze ob grobu ali v gledališču niso vsikdar solze sočutja. (Gl. str. 94). Pa še to uvažujmo, da je i vedrost pomladanske pokrajine, černost deževnega vremena, puščoba te ali one sobe itd. — nalezljiva! Kajti tukaj je podoživljanje pač izključeno.

Osebnostna čuvstva.

Najvišja na lestvici vseh vrednot je tista, ki jo jemljemo v misel' z besedami: svet, svetost; a njen antipod je izražen s pridevniki: omadeževan, oskrunjen, profanski. Kulturna zgodovina uči, da je »svet« lahko pridevek za jako

* Dokler je en sam, je »človek«, kjer jih je več skupaj, so »ljudje«, ako pa mnogo, so — »živina«. (Rosegger.)

različne reči — za osebe (božanstvo, svetniki, papež = sv. oče), pa tudi za marsikaj drugega (celo za raznih vrst malike, fetiše): sv. pismo, podobe, posode, načela, institucije (»sinod«), bik Apis pri Egipčanih... vse do »santa Gorizia« (nedotakljiva Gorica) v najnovejši dobi. Danes se privednik »svet« čestokrat rabi v prenesenem pomenu, ki pa ni vsikdar njega prvotni pomen. S to besedo hočemo večinoma označiti nekaj popolnega, brezpogojno ali absolutno veljavnega. A v praksi življenja le prečestokrat najdemo, da — kar je temu sveto, to je onemu smešno!*

Nad svetost je ni vrednote. Tisto, kar smatraš za sveto, staviš s tem nad vsako drugo vrednoto. Prisega na pr. je trditev, ki jo kdo izreka — z ozirom na vrednoto svetosti (z ozirom na nekaj neprimerno velikega), ne glede na to, kaj je tistemu, ki prisega, sveto.

V globokoumnem filozofskem delu »Vom Ewigen im Menschen« stojijo o bistvu svetosti te besede: »Naj si bo resnična teorija ali čim krasnejši umotvor ali še tolikega občudovanja vredno dejanje — nobeno izmed njih ne vzbudi samo na sebi v nas tistega tako značilnega vtisa svetosti. Ne le emocionalni (vrednote doznavajoči) akt, ob katerem nam stopa v zavest, da je to ali ono zares sveto, ampak tudi tista čuvstva, ki slede ko odziv takemu spoznatku, se docela razlikujejo od analognega (podobnega) čutenja in analognih čuvstev, ko gre za dobro dejanje, spoznanek, umotvor ali prirodne lepote. Že ta ali oni semkaj spadajoči predmet, ki mu je odkazana vloga v bogoslužju — »sveta« podoba, blagoslovljena posoda itd. ti stopa z vse drugačnimi vrednotami obdan pred dušo, kakor pa najkrasnejši umotvor. Goethe je rekel, da so čudodelne podobe po navadi le slabe slike. Sveti strah in boječnost in spoštovanje, očitna zavest, da se za nobeno ceno ne bi dotikal takega predmeta (razen v bogoslužne svrhe) — čeprav ta predmet vleče tvoje srce k sebi z isto silo: vse to ne izkazuje ničesar takega, kar bi se dalo primerjati vsakovrstnim čuvstvom

---

* Tako na pr., če znamenita pisateljica trdi, da je njej sveta vsaka žena, ki je porodila otroka.

estetskega ugajanja in užitka. In prav tako se ima to, če vzamemo najvišjo obliko svetega na zemlji — osebnost tega ali onega človeka; »svetnik« ni nemara čim višja stopnja umetniškega genija, modrijana, dobrega človeka, pravičnika, človekoljuba ali velikega zakonodajalca. Niti tisti, ki bi bil vse to skupaj, bi ne vzbujal vtisa svetosti. (Scheler⁹).

Izmed č u v s t e v, ki jih doživljaš v najgloblji, to je duhovni plasti* svoje osebe, spadata semkaj pred vsem drugim blaženost in pa obup. Omenjeno bodi, da blaženost, oziroma, obup ni isto, kar versko-metafizična tolmačitev teh č u v s t e v: »izveličanje«, »milost«, »pogubljenje« in podobno. Značilna lastnost blaženosti in obupa je v tem, da se nikoli ne odnašata na kak stvarni ali vrednotni stan izven tiste osebe, ki je pravkar blažena ali obupana. Kdor doživlja č u v s t v o blaženosti ali pa obupa, ta pač ne more o sebi reči, da bi s e č u t i l blaženega ali obupanega »z a v o l j o tega in tega«, kakor se na pr. čutiš srečnega ali nesrečnega, veselega ali neveselega z avo l j o tega in tega. Tak človek marveč je blažen, oziroma obupan, a za temelj njegovi blaženosti (obupu) je edinole samosvoja vrednost (Eigenwert) njegove osebe; v doživljanju blaženosti ali obupa in kar je še podobnih č u v s t e v doživljaš n r a v s t v e n o v r e d n o s t svoje osebe. In če bi tu ali tam znal povedati, radi česa doživljaš č u v s t v o blaženstva (obupa), tedaj je to le znak, da v istini — še nisi blažen (obupan).

Blaženost in obup sta edini č u v s t v i, o katerih se ne da niti misliti, da bi si jih z dejanjem in nehanjem lahko u s t v a r i l ali pa z a s l u ž i l. Luther je točno doumel te medsebojnosti, trdeč, da blaženosti ne moreš doseči ter zaslužiti z deli, in da prav tako obupa ne moreš odstraniti ali razpršiti z deli. Kajti č u v s t v o resnične blaženosti doživljaš šele takrat, ko ne čutiš hkratu, da te to in to izven tebe (na pr. doseženi uspeh) ali pa v tebi (na pr. zavest, da si storil svojo dolžnost) navdaja s č u v s t v o m blaženosti; in pa takrat, kadar se doživetje blaženosti odigrava tako, da

* Je to tista plast našega bitja, katere istinitost ni več dostopna — »laboratorijskim« raziskovalnim metodam.

ga nisi s svojim dejanjem in nehanjem poklical na dan ter bi ga tudi ne mogel poljubno zadrževati tedaj, ko uhaja, ali pa odstranjevati (dočim vse to prav lahko storiš vsikdar, ko na pr. doživljaš to ali ono čutno naslado). In resničen obup doživljaš šele tistikrat, ko »nikjer ni rešne poti« iz tega čuvstva, ko si niti misliti ne moreš takega dejanja in nehanja, s katerim bi čuvstvo obupa lahko izpreminjal po mili volji.

Misleči človek.

Značilne lastnosti mišljenja.

V življenju vsak hip nanese tako, da bi človek moral ali pa hotel vedeti to in ono: kaj je to in to v bistvu (na pr. demokracija), kakšna je ta ali ona reč (katere so na pr. značilne lastnosti nevrastenije), kako se to ima do onega (v čem je razlika med gadom pa modrasom) itd. Ali drugače rečeno, živo bitje človek pride lahko vsak trenotek v takšen položaj, kjer bi trebalo kaj — spoznati v prirodi, socialnem življenju, kulturnem svetu...

Zlasti pa se v tako »intelektualističnih« (v moč razuma verujočih) dobah, kakor je naša, mišljenju daje od sile velika vloga. Bistroiden motrilec modernega življenja povsem točno ugotavlja, da človek v prejšnjih časih ob svojem dejanju in nehanju ni toliko mislil, kakor dandanašnji, ampak se je rajši dal voditi od ustaljenih tradicij. Sedaj, ko živimo po vzorih in nazorih tehnične civilizacije, pa že vsak važnejši popravek zahteva, da najprej zamišljaš nakano (da, kakor pravimo: kombiniraš, kalkuliraš, projektiraš), nato izvrševanje zamisleka misleč nadziraš (kontroliraš) ter se, ko si končal, še kritično presojojajoč ozreš na svoje delo. A Goethe, ta veliki poznavalec življenja, naglašava v enem izmed svojih najglobljih del oboje — dejstvovanje in mišljenje, češ: »Misliti in dejstvovati, dejstvovati in misliti — to je vsota vse modrosti... Kdor si je postavil zakon, da bo dejstvovanje preizkuševal ob mišljenju in mišljenje ob dejstvom, ta ne more zaiti; in če tudi zaide, bo kmalu našel nazaj na pravo pot.« (Wilhelm Meister.)

Kaj spoznati (= razpoznati, erkennen) pa ni nemara isto, kar: se seznaniti s čim (kennen lernen). Ta in ta na pr., ki sem ga nedavno spoznal (= se seznanil z njim), mi je sedaj sicer znan (>po obrazu«), pa je vendarle lahko zame uganka (po značaju); o človeku pa, ki sem ga razpoznal, recimo iz njegovih dejanj, vem, da je tak in tak, na pr.

pošten. V tem smislu (= razpoznati) bo se tukaj rabil glagol spoznati in njegove izpeljanke.

A spoznavati ali iskati spoznatkov se pravi — misliti. To, kar imenujemo mišljenje, so torej svojevrstni utripi naše duše, ki nam radi pomagajo pri izsledovanju resničnih spoznatkov. Zato je Förster pač pravilno dejal, da je logičnega ali pravilnega mišljenja sposoben samo tisti, ki ima »značaj«, to je, ki mu resnica hodi nad vse drugo. Nikar pa ne »vrtoglavec«.

Kadar samši kaj miselno pretresaš, se duševni proces odigrava tako, kakor da notranje govoriš — ali s seboj (»monološko« mišljenje) ali pa s kakim »partnerjem« (»dialogsko« mišljenje): ta je lahko na pr. oče, mati, brat, sestra, prijatelj, znanec, predstojnik, celo kak rajnik. Tukaj se utegne ta človek v znatni meri »individualno« razlikovati od onega.¹ Vsakemu je najbrž lastna samosvoja »façon de penser« (način mišljenja).

Na vsakem primeru istinitega mišljenja pa se da razlikovati dvoje izrazitih plati: vsebina in pa potek mišljenja.

1. Vsebinska plat mišljenja. — Kadarkoli res »misliš«, ko, kakor se izraža pisateljjev jezik, »melješ svojo misel,« »pretikaš misli in predevaš načrte« (ne pa se recimo le »udajaš« mislim), takrat jemlješ kaj v misel, se pravi, misliš o tem in tem, na pr. o svojem zdravju, in sicer misliš, da se to in to ima tako in tako, da recimo tvoje zdravje ni kdovekaj trdno. A plod ali vsebina mišljenja je — misel (mnenje, trditev, dokaz...), da se to ali ono ima tako in tako. Misel je največkrat tako formulirana, da jo izraža trdilni ali pa nižalni stavek: večni mir je ideal za daljnjo bodočnost, strahov ni; tedaj ji pravimo s o d b a. Ni pa treba, da bi se sodbe držala kar najvišja stopnja izvestnosti. Tako na pr., če življenje vedno bolj — »sluči«, da smrt ni »nič«, ampak da je »nova razvojna stopnja v večnem toku življenja«.

Vsebinska plat mišljenja ima stržen v tem, da mišljenje meri ali se odnaša na kak predmet, oziroma stvarni stan, to je, da z aktom mišljenja vsikdar (na nenazoren,

abstrakten način) jemlješ kaj objektivnega, takega v misel, kar je in pa kar je tako in tako, naj si ti nanj misliš ali pa ne. Če te na pr. kdo vpraša, kaj misliš o turi na Triglav, tedaj se ti pomen besede »Triglav« lahko, še preden si odgovor izrekel do konca, vsak hipec pač ponuja drugače: zdaj kot gorski lik s temi in temi obrisi, kakor si ga videl na razglednicah — zdaj kot »snežnikov kranjskih sivi poglavar«, kakor si o njem čital v Krstu pri Savici — zdaj kot skalnati masiv, kakor si se morda že po njem vzpenjal proti vrhu — zdaj kot cilj turistovskih želja, kakor si ga prvič iz daljave gledal od te ali one strani... Toda tisto, kar ti je v mislih recimo s stavkom, da je Triglav srednje teška tura, ni nemara oblika (na pr. predstava), v kateri ti Triglav stopa pred duha, temveč — Triglav s a m, istiniti Triglav, ki kraljuje julijskim planinam, se pravi nekaj objektivnega.

Pomenski (»intencionalni«) odnos med mislečim človekom pa predmetom mišljenja ali drugače rečeno vsebina mišljenju ni torej v tem, da bi si tako ali tako predočeval predmet: kakor ga recimo pravkar vidiš ali si ga predstavljaš ali se ga spominjaš... Vsebina mišljenju je marveč ta, da »m e r i« ali »s e o d n a š a« na stvarni stan. Edinole stvarni stan je prava namera (»intencionalni korelat«) sodbe. Ako si jurist, oprt na »indicije«, konstruira potek zločina, ako jezikoslovec iz teh in teh glasovnih izprememb izvaja jezikovne zakone, ako zgodovinar iz tega, kar mu poročajo viri, skuša dognati, kako je to ali ono bilo v preteklosti, ako zvezdoslovec izračunava razdalje in pota svetovnih teles: v vseh teh primerih, pravi Külpe, imamo pred seboj mišljenje ter ž njim odnos do takega in takega stvarnega stanu. Pa tudi takrat, ko vsakdanje kaj motrimo — bodi »zviška« ali »iz žabje perspektive«.

Tako »merjenje na« stvarni stan pa je nekaj n e n a z o r n e g a, se pravi takega, da tega ne moreš kar neposredno opazovati. Smisel stavka »Triglav ni nevarna tura za previdne turiste« na pr. razumeš, ne da bi tukaj moral kaj istinitega gledati ali si predstavljati ali se česa spominjati. Pa saj bi tako predstavljanje včasi bilo i nemogoče.

recimo kadar kaj čitaš o »slikarstvu« (ne o poedinih slikah in slikarjih), o »človeku«, o »državi« ali pa če je govora o številčnem »razmerju« 10.000 : 20.000 itd. Zato danes pač ne moremo več pritegniti Horaciju, ki je zavračal »miselno« (abstraktno) liriko, češ, pesnik bodi v prvi vrsti — slikar s čopičem besede. Pa tudi tole mnenje bi bilo pogrešno, da je nenazornost ali abstraktnost mišljenja isto, kar nedoločnost in nejasnost (»nebuloznost«); kajti da je v istini z abstraktnim mišljenjem združljiva i največja natančnost, pač najlepše izkazujejo dobre definicije (na pr. v matematiki).

Vsaka misel, ki jo kdo izreče ali zapiše, bi pač hotela, da jo vzame za resnico tisti, kdor jo sliši ali čita. V njej se namreč vsikdar ugotavlja kak stvarni stan; in iz nje normalno, dokler nimaš kakegakoli povoda za dvom, bereš ali slišiš piščevo, govornikovo, debaterjevo... prepričan je, da se to ali ono ima tako in tako. In če te sodišče zapriseže kot pričo, tedaj prevzameš odgovornost ne toliko za to, da je res bilo tako, kakor trdiš, ampak, da si prepričan, da je bilo vse tako, kakor trdiš. Kazenski zakonik ne žuga prisegovalcu, ki bi se »v dobri veri« motil ter trdil kaj neresničnega, temveč — krivoprisežniku, to je tistemu, ki ve, da ni res, kar trdi pod prisego.

2. Potekovna plat mišljenja. — Naše mišljenje poteka tako, da nisi morda le pasiven gledalec tega, kar ti bolj ali manj samo od sebe (iz spomina, izkustva, fantazije...) hodi na misel, ampak da hočeš z aktivnim prizadevanjem (razmišljajoč, preudarjajoč, tuhtajoč...) preko tega, kar se ti samo ponuja, dalje do nečesa novega, do tje kaj, da kar le mogoče trdno — ugotoviš tak ali tak stvarni stan (Triglav previdnemu turistu ni nevarna tura). Duševno dejstvovanje ali aktivnost je torej bistven znak mišljenja. Zato je, kakor uči izkustvo, na pr. nujno treba, da: držiš cilj (vprašanje, nalogo) čim trdneje pred očmi ter paziš, da se ti ne utrga »nit«; da dovolj uvažuješ vse tisto, kar daje smer mišljenju (naslov, tudi podnaslov povesti, ki jo čitaš, smoter razgovora, katerega se udeležuješ, basov ali violinski ključ, oziroma »križ«, in »b«, ko sediš pri klavirju); da ustvarjaš iz danih sestavin sintezo — itd.

In tako vidimo, da je mišljenje kakor motvoz: na enem (potekovnem) koncu je v zvezi z mislečim subjektom, a na drugem (vsebinskem) z objektom, z mišljenim stvarnim stanom. To je psihološki spoznatek, ki je prejšnje naziranje o duševnosti izpremenil vse do temeljev. A kar dotalni preobrat v presojanju mišljenja nam veščak² takole slika z mojstersko nazornostjo: »Aktivnost je postala glavna, receptivnost in mehanizem predstav pa stranska stvar. Na dan stopa monarhični princip naše duševnosti. Jaz sedi na prestolu ter izvršuje vladarske akte. Ta jaz opaža, zaznava, ugotavlja, kaj stopa v njegovo območje ter si daje opravka z vsem tem, kliče na posvet svoje izkušene ministre: načela in norme, ki se tikajo njegovega kraljestva, pridobljeno znanje in uvidevanje pa vsakokratne potrebe ter potem sklene — ali da se ne bo oziral na vsiljivca ali da mu da porabno obliko ali pa da nastopi proti njemu. Kajpa je čutnim vtiskom in predstavam to vobče dovolj razloga, da oblast tako monarhičnega jaza proglaše za nazadnjaško in svojevoljno. Zato pa se radi odškodujejo v spanju ter uganjajo svoje v sanjah; seveda ob teh prilikah i pokažejo, česa je zmožna taka anarhija. Toda z vsakim jazom je pač kar do neločljivosti spojeno samovladje, ki si ga jaz pridobi in vrši v svojem področju. In tako ni težko razumeti, da se ta jaz nerad podvrže in pokorava tuji volji.« (Külpe.)

Mišljenjska sposobnost je velepomembna lastnost človeka. Zavedstno mišljenje ti omogoča, da svojo usodo prilagojaš življenjskim pogojem ter jo torej sam vodiš, ne samo v danem trenutku, ampak tudi za bližnjo in daljšo bodočnost. Sv. Avguštin pa je odkril, da je mišljenje edini stalni temelj bitju in žitju človeka, ki se vanj od vseh strani zaganjajo valovi dvoma. In podobno Descartes samozavedstno naglaša — cogito, ergo sum. Se pravi, prvi pogoj vsemu spoznanju je ta, da nekdo (»subjekt«) misli.

Inteligentnost pa preizkušanje inteligentosti.

Da kdo doseže uspehe v poklicu, šoli, športu, gospodarstvu . . . , to zavisi od različnih pogojev. Francoski psiholog Binet jih naglaša četvero: zdravje, inteligentnost, značaj

(trdna volja, pridnost, vestnost, zanimanje, vaja...) in pa še — nekoliko »sreče«. Vobče pa ljudje danes največ pričakujejo od »inteligentnega« človeka. A kdo neki je inteligen ten in kdo ne?

No, »kaj prida« (kar se utegne kriti s pojmom »inteli genten«), pravimo, je v življenju tisti, ki mu »pamet kaže« to in ono, ki ima »sol v glavi« ter »si v vsaki nesreči pomagat zna« — skratka: ki zna kaj tako storiti, da ima »glavo in rep«. A komur razum ne pravi, kaj in kako naj dela v tem ali onem položaju, takega imamo za — omejenega, neumnega, neinteligentnega.

To je obče ljudsko ali »predznanstveno« naziranje o inteligentnosti. A psihologija do danes še ni dala nespornega odgovora na vprašanje, kaj je inteligentnost.* Toda uvaževati moramo, da je dobra definicija pač šele zrel plod na drevesu znanstvenega prizadevanja, nikari pa ne že njegova korenina. V obliki jasne in trdne definicije odgovoriti na vprašanje, kaj je to in kaj ono, je raziskovalcu navadno mogoče šele takrat, ko je že vsestranski proučil svojstva danemu predmetu.

Sedaj se mnogo upošteva definicija inteligentnosti, kakor jo je formuliral hamburški psiholog W. Stern,³ češ: inteligentnost je občna prilagodivost duha na nove naloge in pogoje življenja. Od inteligentnega človeka se tukaj zahteva, da hitro preudari (premisli) in samostojno razsodi, kako mu je ravnati v tem ali onem novem položaju, kamor nas čestokrat kar iznenada postavi življenje, poklic, okolščine. Najbolj značilna lastnost inteligentnosti je po takem — iznajdljivost. Je pa tako, da se inteligentnost smatra za trajno, »kronično« svojstvo, kajti nekomu, ki upravičeno velja za inteligentnega, ne bomo odrekli pač razumnosti, če se tu ali tam morda ne obnese ali pa napravi napako. Saj so še o Homerju rekli, da mestoma zadremlje (to je ustvari takšen heksameter, kakoršen bi ne imel biti).

---

* Inteligentnost kajpa ni isto, kar — intelligenca (= »sol in cvet naroda, vrhnja plast, ki ustvarja kulturo«).

S tem pa je hkratu i rečeno, da inteligentnost ni tisto, s čimer se lahko zamenja na prvi pogled: ne spomin in tudi ne duševni dar (talent). V šoli na pr. ni inteligentni tisti učenec, ki zna »kakor očenaš«, česar se je naučil, ampak oni, ki se mu nit ne utrga niti tedaj, če učitelj posega vmes s kakim vprašanjem ali pa vprašanje celo stavi drugače, kakor »stoji v knjigi«. Zato je pač prej omenjeni Binet⁴ povedal tako lepo, da bi ne mogel lepše: »La mémoire est la grande simulatrice de l' intelligence.« (Spomin je velik hlinjavec inteligentnosti). — In tudi med inteligentnostjo pa talentom je znatna razlika: inteligentnost te usposablja za mnogostransko iznajdljivost, a talent se omejuje na vsebino s tega ali onega poprišča (ta ali oni, pravimo, ima dar za matematiko, jezike, zgodovino, risanje, petje...). Zato pa so redovi v izpričevalu kolikor toliko slika tega, kar je učenec v danih okolščinah znal in zmogel v slovnici, zemljepisu, šolski nalogi..., ne pa tudi slika njegove »glave«, to je občne razumnosti in duševne zrelosti. — Prav tako pa se inteligentnost kajpa ne sme zamenjavati z intelektom, čigar jedro je — sposobnost za tvoritev pravilnih sodeb.

Duševni organ, ki mu pravimo inteligentnost, je po notranjem ustroju sicer enak v vseh ljudeh, kateri so res inteligentni; toda življenje uči, da so po storivnosti, ki zanjo usposablja inteligentnost, velike individualne razlike od človeka do človeka.

V današnjih oblikah kulturnega življenja, pred vsem pa v gospodarstvu bi pač imelo velik pomen, ko bi se dala zanesljivo določati mera (»indeks«) poedinčeve inteligentnosti ter tako postavljati nekakšna duševna diagnoza, je li kdo normalno ali nadnormalno ali pa podnormalno inteligent. A še več bi izdalo, ko bi imeli sredstvo za točno ugotavljanje, bo li ta ali oni v bodoče tudi izpolnil, kar »obeta« kot otrok ali mladostnik.

S tega vidika so skušali osobito ugotoviti normalno inteligentnost, ki odgovarja posameznim letom duševno poprečnega otroka in mladostnika. In ob tako dobljenem merilu bi se potem lahko vsakemu izmed njih določevala »inteligentna starost«, ki se ne krije vsikdar s pravo, to je

biološko starostjo; kajti že življenje uči, da ta otrok ali mladostnik včasih izkazuje več, oni manj inteligentnosti, kakor bi odgovarjalo njegovim »letom«.

Za znanstveno preizkuševanje inteligentnosti se rabi metoda »testov«,* to je po 5—6 tako prikrojenih nalog, oziroma vprašanj, da jih normalno razumen otrok ali mladostnik prav svoje starosti lahko reši.

Danes velja za merilo normalne inteligentnosti od 3. do 18. l. po priliki takale »lestvica testov«⁵:

3. l. — Normalno inteligentni otrok (mladostnik) mora biti sposoben — da, če mu prijazno prigovarjam, pokaže dele svojega telesa: oči, nos, usta; da pravilno imenuje predmete iz svoje okolice (nož, ključ, denar...), ako mu jih pokažem; če mu pokažem kako sliko, da pravilno našteva njene dele; da brez napake izgovori za teboj stavek, ki obsega 6 zlogov (trava je zelena); da pravilno izgovori za teboj manjša števila: 15, 365.

4. l. — Zna: imenovati nadaljnje predmete; uspešno primerjati med seboj dvoje uteži ali dvoje različno dolgih črt; izgovoriti za teboj 10—12 zložni stavek, 4 števila (6, 8, 5, 12); prešteti 4 kovane novce; iz lesa izrezane figure (trikotnik, kvadrat, zvezda, krog...) položiti na odgovarjajoče vdolbine v deski.

5. l. — Narisati po danem vzorcu kvadrat; zložiti iz dveh papirnatih trikotnikov pravokotnik; stvarne predmete (miza, konj...) določiti (definirati) po njihovem smotru; izvršiti troje hkratu danih naročil (pojdi in...); imenovati četvero glavnih barv; s slike, na kateri so lepi in grdi obrazi, izbrati lepe.

6. l. — Prešteti 12 navadnih novcev; razlikovati jutro in večer, predpoldan in popoldan; spoznati na risbah vzrzel (to in to manjkal); narisati po danem vzorcu rombus; izgovoriti za teboj 16 zložni stavek; povedati število prstov; zgolj z »zdravo pametjo« odgovoriti na 3 lažja vprašanja: na pr. kaj imaš storiti — če te zebe, če si utrujen in je še daleč do doma, če v hiši gori?

7. l. — Razlikovati med seboj novce od pare do dinarja; izgovoriti za teboj po 5 števil; razlikovati desno pa levo; zavezati zanko na pr. na čevlju; naštetih vseh 7 dni; popisati sliko po vprašanjih; ponoviti troje števil (2—5—8) v obratni smeri (8—5—2).

8. l. — Štetih od 20 do 1 (nazaj); dvoje predmetov med seboj primerjati po spominu (krava — konj); iz tega, kar je otrok prav:

* Ameriško-angleška beseda »test« pomeni: preizkušanje (Probe, Stichprobe).

kar čital (časopis), navesti dvoje stvari, ki si jih je zapomnil; povedati dnevni datum; besedišče: od 100 običajnih besed jih mora razumeti kakih 18.

9. l. — Najti konkretnim predmetom nadrejeni pojem (miza — pohištvo; iz 1 dinarja, če je na pr. za 60 par kaj prodal, prav dati nazaj; naštetih mesece; kritikovati kaj nesmiselnega (mati razdeli kolač na dvoje ter da večjo polovico svojemu ljubljencu); najti rimo dani besedi; povedati, koliko sta vredna 2 dinarja (v blagu).

10. l. — Iz treh besed napraviti stavek; iz časopisnega poročila povedati 6 stvari, ki si jih je zapomnil; izgovoriti za teboj 26-zložni stavek (na pr.: jetika je ena izmed tistih bolezni, ki zahtevajo povsod največ ljudskih žrtev); ali pa 6 števil; neurejene, posamič dane besede urediti v stavek; poznati ves naš denar; besedišče: od 100 besed jih mora razumeti kakih 30.

11. l. — V 3 minutah naštetih 60 besed; definirati abstraktne pojme, na pr. »usmiljenec«, in sicer brez logične formulacije (na pr.: če pride ubog človek in nima kaj jesti, tedaj mu kaj damo ter ga vzamemo čez noč pod streho); sliko sam (brez tuje pomoči) pojasniti.

12. l. — Dopolniti tekst, ki izkazuje vrzeli; izgovoriti za teboj 7 števil; v 1 minuti najti 3 rime; biti toliko samostojen, da si ocenjujoč velikost kakega predmeta ne da sugerirati napačnih sodb; povedati razliko med dvema pojmom (skopost — varčnost, zmeta — laž); besedišče: od 100 besed jih mora razumeti kakih 40.

13. l. — Najti bolj zakrito razliko med dvema pojmom (veselje — sreča, ljubezen — spoštovanje, maščevanje — kazen); tolmačiti prislovice ali lažje basni; rešiti kak uporabni račun lažje vrste; dopolniti vrzeli v danem tekstu.

14. l. — Navesti 3 razlike med dvema pojmom (kralj — prezident); rešiti račun, kakor je na pr. tale: če nekdo zasluži na teden 260 dinarjev ter v istem času izda 180 dinarjev, kdaj bo prištedil 300 dinarjev?; tvoriti zaključek iz dveh danih premis; besedišče: od 100 besed jih mora razumeti polovico.

15. l. — Si prav predstavljati oba kazalca na uri (na pr.: postavi v mislih kazalca tako, da bosta kazala 4 minute pred 3); ponoviti in rztolmačiti težjo basen; dopolniti težji tekst z vrzelmi.

16. l. — V nazajšnji smeri ponoviti 6 števil; za teboj izgovoriti 28 zložni stavek; razumeti fizikalne medsebojnosti (vzrok —

učinek); nadaljnje razlike (gl. 11. l.) med abstraktnimi pojmi (evolucija — revolucija, značaj — sloves); besedišče: od 100 besed jih mora razumeti kakih 65.

17.—18. l. — Izgovoriti za teboj 8 števil; v nazajšnji smeri ponoviti 7 števil; povedati temeljno misel, ki je zaodeta v težji kos proze, ali v časopisnem članku; biti sposoben za prostorske kombinacije; besedišče: od 100 besed jih mora razumeti $\frac{3}{4}$.

Za miselni votek je testom načelo, da se preizkuševancu stavi nekoliko takih nalog, najrajši vprašanj, ki so čim bolj »reprezentativne«, to je ki bi naj nadomeščale obširnejše, zamudno izpraševanje ali opazovanje. Sedanji testi so mišljeni tako, da bi preizkuševanec naj ob njih pred vsem drugim pokazal sposobnost za — tvoritev pojmov, kombiniranje (preudarjanje) in kritično presojanje. Toda kdo jamči, da se prav tem vprašanjem res odziva preizkuševančeva inteligentnost? Globlje, »mikropsihološko« analiziranje mišljenja⁶ navaja marveč k mnenju, da je v testovnem merstvu inteligentnosti še mnogo samovoljnega ter da i »testi« nikar še niso edino zanesljiv ugotavljevec razumnostnih kvalitet in kvantitet. S tem kajpa ni rečeno, da bi sedanja oblika ne dajala utemeljenih upov za čim večjo izpopolnitev v bodočnosti. Vendar pa uvažujmo to, da psihološka veda s testi ne orje morda ledine, ampak le do tanjših viter osvetljuje to, kar je življenjska praksa vedno vršila samo da le bolj — na oko (»makroskopično«).

A še manj zanesljivosti je res dane, ako bi hoteli s testovnim ugotavljanjem napovedovati (»prognostično« določevati), kako bo se ta in ta otrok ali mladostnik pozneje razvijal glede na inteligentnost. »Nikdo bi ne mogel povedati, kaj bo iz navideznega poprečnika prej ali slej v istini napravila vaja, navada, železna volja, veliki smotri in naloge; in prav tako bi nikdo ne mogel videti naprej, kam še lahko človeka, ki so ga že zgodaj prtili in pospeševali z vsem mogočim, spravi zanemarjenost, mlačnost, malomarnost, slabi vplivi, pomanjkanje pobud za duhovno rast.« (A. Fischer.)

Kako se odigrava proces mišljenja.

1. Plodoviti moment. — Mišljenjska pot, ki vodi do spoznanja, ni vsikdar »via regia«, se pravi ravna, zložna in pa najkrajša pot. Saj vemo, da se pogostoma vije celo skozi z m o t e. Kolikokrat se mora o tem hočeš nočeš uveriti ne samo znanstvenik, ko razvozlava bolj zamotane probleme, ampak tudi človek iz vsakdanjega življenja: mati »teško vzgojljivega« otroka, zdravnik ob bolniški postelji, učenec pri izdelovanju svojih nalog, vobče vsakdo, ki je tako ali tako postavljen pred kako »vprašanje«.

Najvažnejše mesto v tvojem včasi bolj včasi manj raztegnjenem strujenju mišljenja je tisti »plodoviti moment«,⁷ ko se ti kar iznenada zablisne misel, ki si jo morda prav trudoma iskal. In lahkoda tudi delj časa iskal! O. Župančič na pr. izjavlja: »Duma mi je blodila po glavi ne vem koliko let; leta in leta se mi je ta snov poetiški oblikovala.« A pred tem kakor pravimo »blagoslovljenim« trenutkom, ki je pač osrednja točka v celotnem toku mišljenja, leži ves stadij bolj ali manj metodičnega p r i p r a v l j a n j a: preudarjanje, ugibanje, zbiranje pa urejanje »gradiva«, tuhtanje... Pa tudi to še ni prvi člen v verigi duševnega dogajanja, ki se odigrava takrat, ko kdo misleč išče tu ali tam spoznatkov. Izhodišče mišljenju je marveč oni p o d n e t (impulz), ki ti je dan z »vprašanjem«, katerega bi si rad pojasnil, ali čestokrat tudi ob kakem začudenju.

Misel, ki jo dojameš v »plodovitem momentu«, je vsekako vrhunec mišljenjskega procesa. Vendar pa tako dobljena misel še ni hkratu i polno spoznanje. Tega marveč dosežeš šele na sledeči stopnji mišljenja, ko novo misel »obdeláš«, spraviš v sklad z nizom še drugih misli, ki so ji vsebinsko sorodne in po umevnosti take, da jih ni treba dalje utemeljevati. Ali skratka: takrat, ko misel, ki si jo neposredno dojel, še pravilno — o v e r i š ali »verificiraš«.

Oni del mišljenja, kar ga je pred »plodovitim momentom«, se odigrava i n t u i t i v n o (uziralno), to je tako, da se ti rešitev danega »vprašanja« bolj ali manj sunkoma ponuja kakor sama od sebe (»wie geschenkt« — Goethe);

a v drugem delu, ko dobljeno misel verificiraš, ti mišljenje poteka diskurzivno (organski »prehajajoče« od zveze do zveze), to je po zakonih logičnega sklepanja.

Doživljanje plodovitih hipov v mišljenju, ko ti kar bliskoma šine v glavo nov spoznatek (iz katerega se potem lahko rodijo plodovita dejanja), pa očituje najbolj izrazitih oblik (znanstvenik, iznajditelj, umetnik, verski prerok...). Najizrazitejših, pravim! Kajti med produktivnim mišljenjem genijalnega in pa poprečnega človeka ni razlike po bistvu, marveč le po jakosti duševnih procesov.

Znameniti fiziolog in filozof Helmholtz na pr. tole pripoveduje o »srečnih domislekih«, ki jih je doživljal: »Včasi se tiho plazijo v krog tvojih misli in brž izpočetka niti ne doumevaš njihovega pomena. Pozneje ti tuptatam slučajna okolnost pomaga spoznati, odkod prihajajo in pa pod kakimi pogoji. Drugače pa so kar tukaj, ne da bi vedel, kje so se vzeli. Drugikrat nastopajo iznenada, brez napora, kakor inspiracija. Kolikor me uči moje izkustvo, se niso nikdar pojavili takrat, ko so mi možgani bili utrujeni in ko sem sedel pri pisalniku.« Torej — kakor »inspiracija«.

Inspiracija (navdihnjenje, razodetje) se običajno imenuje tisto duševno stanje, ko velik duh v srečnem trenutku »uzre« novo idejo, novo spoznanje. Tako stanje nam pesniški nazorno slika Fr. Nietzsche glede na momente, ki so mu vdahnili njegovo največje delo — »Also sprach Zarathustra.«

Pojem razodetje v tem pomenu, da iznenada z neizrekljivo izvestnostjo in pa kar najbližnje nekaj postane vidno, slišno, nekaj, kar te v skrajni globini presune in prevrže — priprosto opisuje dejanski stan. Slišiš — ne da bi iskal, vzameš — ne da bi vprašal, kdo daje; kakor blisk zasine misel z nujnostjo, oblika ji nima nič mahedravega — nikoli nisem ugibal. Zanos, ki se mu ogromna napetost kdaj pa kdaj razlije v tok solza in ki ti ob njem korak zdaj nehote vihra, zdaj zaostaja; popolna zamaknjenost, ob jasni zavesti, da te izpreletava nežna groza in mrazi do palca na nogi; brezdanja sreča, ki v njej, kar je najbolestnejšega in najbolj neveselega, ne učinkuje kot nasprotje, marveč kot zavisnost, kot nekaj izzvanega, kot nujna barva v tolikem izobilju luči; prirodni čut ritmičnih odnosov, ki obsega širom in širom

razprostrte oblike (dolžina, potreba po razsežnem ritmu je skoroda merilo sili inspiracije, nekako izenačenje z njenim pritiskom in napetostjo). Vse se dogaja kar moči neprostovoljno, toda kakor v viharju svobodočutja, brezpogojnosti, moči, božanstvenosti... To je moje izkustvo o inspiraciji.*

A Goethe pravi, da človeku včasih kakor bi treščilo kar na mah zažari v duhu nov spoznatek, novo estetsko ali etično odkritje. Ta pojav imenuje *aperçu* (utrinek) ter mu takole opisuje jedro: »Nad te pride kakor razsvetljenje in obilica poedinih danosti se ti pred duhovnim pogledom sama od sebe zakonito ureja med seboj.« Podobno Helmholtzu trdi tudi Goethe, da plodoviti moment nastopi šele tedaj, ko se že odmarjaš po miselnem naporu. Vendar pa sodi Goethe tako, da njemu do razveseljivih prirodoslovnih uspehov ni pomagala morebiti trenutna inspiracija, marveč — dosledno prizadevanje. Samo da ne opaža tiste vodilne niti, ki drži od miselnih naporov pa tjekaj do *aperçuja*.

2. *Determinacija*. — Kako neki je mogoče, da daljše razmišljanje vodi do cilja, to je do spoznatka, čeprav je včasih raztegnjeno čez več dni ali mesecev ali celo let? Saj te nešteto vtisov skuša odvrniti ali vsaj speljati s poti, kadar se baviš s tem in tem predmetom! »Niti duh najznamenitejšega človeka ni tako neodvisen, da bi ga ne zmotil vsak ropot. Ni treba šele topovskega strela, da bi izpodrezal poslovanje njegovega mišljenja; za to zadostuje škripanje vetrnice ali vitla. Nikar se ne čudite, ako v tem trenutku ne sodi prav; muha mu brenči okrog ušesa. Ako vam je do tega, da zadene pravo, odpodite živalco, ki se ustavlja njegovi pameti ter moti ta silni razum, ki vodi kar cela mesta in države.« (Blaise Pascal).⁶

No, tukaj nam hodi na pomoč to, da je duševnost izbirajoč (»selektiven«), se pravi tako ustrojen organizem, da ne pripušča vseh vtisov, ki jih pravkar prinaša dani hip, ampak samo tiste, ki imajo za te v tem ali onem življenjskem položaju pomen. Tej, izbirajoči težnji naše duše, ki posluje

* Tudi v Levstikovem Umetniku se lepo zrcali »furor poeticus« (pesniški bes, »obsedenost«).

podzavestno ter zlasti mišljenje (pa tudi dejanje in nehanje) »usmerja, vodi, ureja, organizira«, pravijo psihologi d e t e r m i n a c i j a (utesnjevanje) ali d e t e r m i n i r a j o č e t e ž n j e.⁹ Determinacija po takem ureja duševni tok v smislu n a m e n a, ki pa se ti lahko javlja v zelo različnih oblikah: kot dano vprašanje, naloga, ukaz, načrt, navodilo, vidik, načelo, vzor, navada, nagnjenje, predsodek... In mišljenje človeka je res intelektualni izraz njegovih življenjskih interesov, toda ne samo »elementarnih«, to je dosebnih ali ego-centričnih (češ: što se babi htilo, to se babi snilo), kakor zatrjuje Förster, ampak tudi »višjih« (praktičnih pa teoretskih). Odtod se jemlje pravilna, smotrna usmerjenost in tvorna moč našemu mišljenju.

Usmerjajoči pomen determinirajočih teženj je najbolj razviden iz nedeterminiranega, to je takega mišljenja, ki kar na slepo skače »vom hundertsten ins tausendste«. Sijajen primer so s a n j e. Kolikokrat se zjutraj ne moreš načuditi vsem miselnim kolobocijam, ki si jih presanjal ponoči.

Doznavanje (percipiranje).

Kadar bi rad to ali ono z mišljenjem ugotovil (na pr. glede: vremena, svoje malodušnosti, logaritma...) in tudi ko si kako drugače daješ s čim opravka (na ulici se izogibaš ljudem in vozilom, rad bi se odvadil cigarete) — takrat vselej i v e š z a tisto, kar je predmet tvojemu prizadevanju (za: vreme, svojo malodušnost, logaritem, ljudi in vozila, cigareto...). A vedeti za tak predmet se pravi — g a d o j e t i (percipirati, erfassen).

Duševno dojamem pa kaj lahko na več načinov. Ko recimo vidim svinčnik v svoji roki, ko čutim na temni cesti kamen pod nogo, ko v bolniški sobi duham kloroform..., takrat stopa predmet (svinčnik, kamen, kloroform) n e p o s r e d n o, sam, lahko bi rekli »osebno« pred me, to je tako, da ga kar »otipavam« (z nogo, očesom, nosom). In podobno je to tudi takrat, kadar mi živo stopa v zavest na pr. žalost,

ki se ji pravkar udajam. Takemu dojevanju pravimo zaznavanje.*

Včasih pa mi je ta ali oni predmet dan tako, da ni kar on sam pred menoj, ampak le njegov zastopnik, hočem reči nekakšen likovni posnetek ali namestek istinitega predmeta. Tako na pr., če »si predočujem« vezavo tiste knjige, ki jo sedaj iščem v svoji knjižnici, ali pa če se skušam domisliti strahu, ki sem ga doživel ob hudi nevihti. Takšno, posredno dojevanje se imenuje predstavljanje.

A čestokrat dojemamo ta ali oni predmet na še drugačen način. Če na pr. hitro čitaš pismo, ki si ga pravkar dobil, tedaj tega, kar pomenijo recimo besede »bila ga je sama potrpežljivost«, ne zaznavaš in si tudi ne moreš nazorno predstaviti; a kljub temu ti pomen čitanih besed stopi povsem jasno v zavest. Tukaj se mi predmet ponuja pojmovno, to je tako, da ga nenazorno, »intencionalno« (pomenski) jemljem v misel.

Če torej izmed treh oseb ta (na izletu) gleda slap Savice, drugi si ga (doma) le predstavlja, a tretji (v šoli) razumevajoč čita Črtomirove besede, da »pri slapu čakal jutri bo Savice vesele ali žalostne novice«: je kajpa vsem trem v mislih isti slap, samo da je vsakemu drugače »dan«: temu kot zaznava, onemu kot predstava, tretjemu kot abstraktni, »bledi« pojem.

Zaznavanje tvarnih predmetov.

1. Značilne lastnosti. — Zaznava, to je vsebina, ki ti jo daje duševni akt zaznavanja, izkazuje več značilnih svojstev, katerih na pr. na predstavi ne najdeš. Predmet, ki ga zaznavaš (hiša, katero gledaš, vrtnica v vazi na pisalniku), »stoji« pred teboj trdno (= ne »plava« nekako v zraku — podobno predstavi), v ostrih obrisih, celotna in z vsemi posameznostmi, kar jih premore. Zaznavani pred-

* Zelo jedrovit je nemški izraz »wahrnehmen« (= für wahr nehmen). Sicer tudi Pleteršnikov slovar pozna glagol istiniti (= za istino vzeti), toda sedaj je že v rabi izraz zaznavati in pa njega izpeljanke.

met dela vtis nečesa stalnega (konstantnega). O njem prav nič ne dvomiš, da biva. Tisti elementi v zaznavi, ki jih dojemaš s čutili (barva, duh, teža...), imajo na sebi znak čutne svežosti: barve žarijo, duh španskega bezga te prijetno omamlja, mraz zimske pokrajine te grize v nos itd. Zaznava ne zavisi od tvojeja hotenja; ne moreš je poljubno poklicati na dan in tudi ne izpreminjati, marveč jo vzameš pač na znanje, kadar kaj zaznavaš.¹⁰

O zaznavanju moramo reči, da je glavni vir, iz katerega črpamo spoznanje realnih predmetov in njihovih svojstev. Zato pa zaznavalca v vsakdanjem življenju (kupca, delavca) in tudi v znanstvu (prirodoslovca) največ zanima le — predmet sam; zgolj psihologu in psihijatru je pred vsem drugim v mislih — zaznava, to je način, kako se ti predmet v zaznavanju daje, torej tisto, kar se večinoma bolj ali manj razlikuje od človeka do človeka.

Kadar zaznavaš to ali ono, pa ni da bi moral zaznavani predmet izrečno stopati »pred te« in bi ti nekako klical: »tukaj sem — vzemi me na znanje!« Izrečno ga marveč le takrat jemlješ na znanje, češ, to in to »je«, kadar kaj motriš, opazuješ, raziskuješ (na pr. blago, ki ga nameravaš kupiti), ali kadar kaj rekel bi s pogledom otipavaš. Nikar pa ne stopa predmet izrazito »pred te« na pr. tedaj, ko zamišljen v čitanje le udušeno zaznavaš muho, ki ti sili na nos, ali pa ko se »kar tako« oziraš po sobi, ko »gledaš v zrak«... Neizrazito zaznavaš tudi papir, kadar si ves zatopljen v pisanje.

2. Čutni pa nečutni živelj v zaznavanju. — Tvarne predmete zaznavamo s čutili: suktno na klinu vidiš, pogorišče vohaš že oddaleč, sukno, ki ga kupuješ, presojaš med prsti. Najčešče pri zaznavanju sodeluje po več čutil hkratu. Kako zaznavaš recimo pomladni dan?

Vendar pa zaznava izkazuje vsikdar še i kaj nečutnih sestavin. To, kar v istini stopa pred me, ko kaj zaznavam, nikar ni zgolj videno, slišano, ovohano, otipano... ali pa od vsakega nekaj. Novo hišo na pr. že takrat, ko prvič stojim pred njo, neposredno zaznavam v celoti: ne samo od pročeljne strani, ki je obrnjena k meni in ki jo

»vidim« — saj pač hkratu dojemam, čeprav ne izrazito, tudi njeno proč, v dvorišče obrnjeno stran ter istočasno i »računam« s tem, da ima ta hiša i svojo notranjščino (ter ni samo Potemkinova* kulisa) itd.

Nečutno je v normalnem zaznavanju tudi to, da ti predmet, ki ga zaznavaš, dela vtis nečesa znanega; o svinčniku na pr., ki ga vidiš in čutiš med prsti, veš hkratu, da ne more biti drugačen kakor je. (Psihopatologija pa uči, da se dobe duševno bolni ljudje, ki se jim vse, kar zaznavajo okoli sebe, zdi »tuje« — čeprav jim spominjanje posluje v redu).

In prav tako ti je na nečuten način v zaznavi dano to, da veš, kaj je predmet, ki ga zaznavaš, da na pr. vejo v travi zaznavaš kot vejo in ne kot kačo. To je dokaj pomembna plat v poslovanju zaznavanja — recimo pri iskanju izgubljene ali založene stvari. (Tudi tukaj je psihopatologija ugotovila, da ta ali oni tega ne zmore, dasi ni bolan na pomnežu).

Ne smemo pa prezreti, da je velika, bistvena razlika med funkcijo zaznavanja, ki se opira na čutila, in med funkcijo samega občutenja: v zaznavanju (kruh, breskev, goba v gozdu...) stopa predmet sam, »osebno« in ves kar ga je, pred zaznavalca — a v gledanju, poslušanju, vohanju, otipavanju... le ta ali ona kakovost njegova (čutilo mi na pr. ne pravi, da je to in to kruh, breskev, goba..., ampak le, da je ta in ta jed trda, sladka, strupena...).

3. Zaznavanje sestavij (kompleksov). Če ta ali oni kompleks, na pr. oprema moje sobe sestoji recimo iz 15 kosov (miza, stoli, omara, slike...), zato še nikar ne smemo nemara reči, da bi tudi dojemanje te sobe sestojalo iz 15 zaznav, v katerih bi posamezni sobni predmeti stopali

---

* Ko je ruska carica Katarina II. l. 1787 potovala na polotok Krim, je njen tamkajšnji namestnik Grigorij Aleksandrovič Potemkin (izg. Patjómkin) dal brž ko brž postaviti cele vasi ter je i vrgel tja mnogobrojne kmete, pastirje in črede, da bi se vladarica divila procvitajočemu blagostanju, ki ga — ni bilo v istini.

pred me (kakor je učila »atomistična« psihologija, ki je tudi duševnost atomizirala — po zgledu fizike, oziroma kemije). Tak kompleks marveč stopa kot celota pred me — v enotni zaznavi, še preden zaznam posamezne dele v tej celoti. Zaznavanje celote torej ni zaznavanje posameznih delov, iz katerih sestoji celota in se tudi ne opira nanj. Kako bi sicer bilo mogoče na pr. tole doživetje! Vračajoč se z izprehoda, stopim v svojo sobo, se ozrem po njej in brž začutim v sobi, ki mi je vedno bila jako všeč — nekaj tuje-ga. Ne morem in kar ne morem najti, kaj bi bilo vzrok mojemu izpremenjenemu občutju. Šele zvečer ugotovim, da je, ko sem bil odsoten, nekdo to in to sliko iz moje delavnice prestavil v spalnico.

4. Genetska (razvojnna) plat v zaznavanju. Predmet, ki ga zaznavaš, vsebuje večinoma tudi takih svojstev, ki jih dojameš le tedaj, ako iz dosedanjega izkustva že to in to veš ter tudi to in to pričakuješ. Zaznavo po takem vsikdar spremlja zaznavalčevo spominjanje in pričakovanje. Zato na pr. čebelar vse drugače zaznava čebelo v istini ali pa na sliki, kakor recimo mestni človek ali otrok, ki ne vešta nič o čebelarstvu. »Zaznava nikoli ni samo stik (kontakt) duha z danim predmetom, temveč je vselej pomešana s spominskimi slikami, katere jo izpopolnjujejo, ker jo razjasnjujejo.« (Bergson, *Matière et mémoire*). In kolik pomen gre tukaj včasih pričakovanju, pač dovolj izpričuje tale mična dogodivščina. Pri uradno odrejenem izkopavanju mrtveca so člani preiskovalne komisije »zaznavali« silen smrad po trohnobi; nazadnje pa se je pokazalo, da je krsta — prazna!

Ker ima izkustvo pri zaznavanju važno vlogo, zato se mora otrok (pa tudi odraslec, ki mu na pr. upodabljaajoči umetniki pogostoma očitajo, da ne zna — »gledati«), zaznavanja — učiti. In »genetska« psihologija (gl. str. 19) opozarja na zanimivo dejstvo, da posameznim stopnjam (stadijem) otrokovega razvoja odgovarjajo različni vidiki, s katerih otrok »gleda« isti predmet. Raziskovalci (zlasti W. Stern)¹¹ so otrokom v različni starosti pokazali raznovrstne slike ter jih nato pozvali, da povedo, kaj so vse videli. Mlajši otroci navajajo, brez vsake zveze, posamične stvari in osebe,

ki se nahajajo na sliki; zato je ta stopnja v razvoju otrokovega zaznavanja dobila ime »substancijski« (snovni) stadij. Nato sledi »akcijski« (dejalni) stadij, ko otrok pred vsem drugim opaza, kaj osebe ali živali delajo; potem »relacijski« (razne odnose zadevajoči) stadij, kjer so predmet zaznavanju prostorni, časovni in kavzalni odnosi predmetov (tam, takrat, zato...); in šele nazadnje se pojavi »kvalitetni« (kakovostni) stadij, ko otroka zanimajo posamezne lastnosti predmeta, na pr. barve.

5. Okolje (miljé) in njegov vpliv v zaznavanju. — Nemara misliš, da lahko zaznaš vsako izmed nebrojnih reči, ki te obdajajo doma, na ulici, v javnem življenju, v naravi... Pa ni tako! Če pojdejo različni ljudje (lovec, kmet, lesni trgovec, pesnik, branjevka, otrok...) skozi isti gozd, bo vsakdo izmed njih tamkaj neposredno opazil kaj drugega — zato, ker vsak živi v čisto svojem »svetu«, se pravi, ker jim ne ravnaajo dejanja in nehanja isti predmeti.

Vse tisto iz narave pa iz kulturnega in socialnega življenja, kar učinkuje na me tako ali tako in s čimer v dejanskem življenju »računam«, je moje — okolje (Umwelt, milieu). A po dovzetnosti za učinek danih predmetov se ljudje silno razlikujejo eden od drugega. Kos mesa na pr., ki si ga kupiš za malico ali ki ga tat ukrade, ni za te in tudi za tatu ne to, kar recimo kemiku ali higijenu — količina stanic in tkaničja zajedno s kemijskimi in fizikalnimi procesi, ki se tam dogajajo; ta kos mesa je marveč za te in prav tako za tatu — »dobrina« ali še bolje rečeno vrednota, ki si jo ugledal v njej in ki ti je povod, da kupiš meso, oziroma tatu povod, da ga ukrade. Ko sva s prijateljem živinorejcem stopala v hrib, se on kar naenkrat pripogne ter z nožem izkoplje osatu podobno, bodečo rastlino, češ — to je »dobro« za bolno govedo. Jaz, ki nisem živinorejec, bi te »rože« ne bil opazil, ker ni sestavni del mojega »sveta«, mojega miljeja!

Pojem živega bitja nujno zahteva i pojem okolja. Kjer živ organizem (z duševnostjo), tam tudi okolje! Tesna medsebojnost, ki spaja živo bitje z njegovim okoljem, je tisti neusahljivi studenec, ki neprestano napaja reko našega

življenja; iz te medsebojnosti se rodijo skoro vse naše misli, naše dejanje in nehanje, naše trpljenje, naša usoda ...

Torišče vnanjemu (gl. str. 166) zaznavanju ne seza preko mej našega miljeja, ki ga tvorijo nežive reči, živali in ljudje (s svojimi interesi in načrti, svojim vrednotenjem, zgledom, mnenjem itd.). Predmeti našemu zaznavanju se jemljejo edine iz našega okolja. In tako torej zaznavanje prav za prav ni nič drugega, nego svojevrstno — izbiranje, ki iz celotnega okolja zagradi zdaj to zdaj ono. Za vse tisto pa, kar se nahaja onstran tvojega okolja, kar je za te »španska vasa« in kjer si »lajik«, si kajpa — gluhi in slepi, vse to je zate »brez pomena« (ne pa morebiti za koga drugega!). Zato marsičesa ne opaziš, kar ti je tik »pred nosom«.

Zaznavanje stvarnih predmetov stoji pretežno in najprej v službi telesnega življenja. Njegova funkcija je v tem, da rekel bi razdeljuje svetlobo po okolju živega bitja tako, kakor vsikdar zahteva njegov življenjski položaj. Kajti življenju v prid je treba, da živo bitje (človek in žival), opazi — »prijatelja« in »sovražnika«, »plen« in »nevarnost«. Znameniti raziskovalci (Bergson, Pavlov, Scheler ...) opozarjajo na to, da naše zaznavanje ne seza dalje nego naša dejavnost, ki jo vsakikrat tirja dani položaj. A kaj duševni akt zaznavanja zagradi v celotnem okolju ter iz njega »izreže«, to pa zavisi od telesnosti zaznavajočega, tako ali tako organiziranega živega bitja: od njegovih čutil, živčevja in možganov. Če na pr. greš čez travnik in slišiš, da nekdo vpije za teboj, se nehote ozreš (češ, lahko se gospodar huđuje, da mu gazim travo); nikar pa se vpitju ne bi odzval kuščar v travi ali žuželka na cvetu. A kuščar jo popiha brž ko kaj zašumi v travi, in žuželka odleti, brž ko se zgane stebelce pod cvetom — zakaj?

Vloga važnejših čutil v zaznavanju stvarnih predmetov.¹²

1. O k o. — Vsak stvarni predmet zavzema toliko in toliko (kubičnih enot) prostora ter tako in tako oblikovan prostor (knjiga, konj). To je njegova telesnina. A telesnina ti ni mogoče zaznati same, »naga«, ampak le v tej ali oni »obleki«, na pr. obstrte s tako in tako barvo.

Barva, ki so predmeti kakor da ogrnjeni vanjo, ni nič prostornega, ampak se prostornost predmeta v njej le javlja ali stopa na dan. Predmeta, ki bi bil brez barve, bi nam ne bilo možno videti; dokaz temu je na pr. čista voda v umiti čaši. Barva, ki jo nosi predmet, nam odpira pogled kar v njegovo notranjščino; iz bleščeče barve srebra ali zlata na pr. odseva homogenost (enakomerna sestava) kovine, a v topi barvi lesa se javlja neenakomerna sestava (grčavost) lesovnih vrst. V barvi kakega predmeta torej neposredno vidiš njegovo »strukturo«, notranjo sestavo (in s tem njegovo prostornost, telesnost, trodimenzionalnost).

S tem pa ni rečeno, da bi se v barvi prostornost predmeta javljala tudi povsem primerno, »adekvatno«, to je tako, kakoršna je v istini. Saj vemo na pr., da »vidna« prostornina izgleda tem manjša, čim dalje se nahaja od nas; prostornina solca na pr. je našim očem manjša, kakor pa prostornina, ki jo zavzema srednje debela buča na njivi.

Kamorkoli pogledaš: v daljavo, bližino, v jasen dan, moten mrak, temno noč — vsepovsod vidiš barvo, še z zaprtimi očmi. Toda v barvi, ki je toliko vidiš okrog sebe, ne stopa vsikdar prostornost stvari pred te. Enolična modrina tam daleč na obzorju na pr. ti ne prikazuje trodimenzionalnega predmeta. In prav tako ne barve, ki jih gledaš v mraku (zeleni senčnik na svetiljki), ali pa tista zelenkasta modrina, ki se zasveti, če ponoči butneš v rob odprtih vrat.

Kdaj torej stopa v dani barvi predmetova telesnina pred te in kdaj ne? No, iščoč odgovora na to vprašanje, moramo uvaževati, da vsak tvorni predmet izkazuje dvojnovo rstno barvo: pravo, ki »se drži« predmeta, in pa tisto, ki je učinek luči, katera obseva predmet.

Prostodušni ali »naivni« človek vidi tvarne predmete, ki nas obdajajo, čisto drugače, kakor pa na pr. umetnik-slikar. Kdor gleda vseskozi naravno (ne s kakih posebnih »vidikov«), vidi dani predmet, na pr. nasprotno hišo, samo v tej barvi, ki jo dozdevno ohrani i tedaj, če se luč izpremeni (oblaki): v »pravi« barvi, ki »se drži« predmeta. Nikar pa prostodušni gledalec ne vidi raznovrstnih odsevov (re-

fleksov), svetlobnih učinkov in sence, ako ne nastopajo kar vsiljivo, se pravi tako, da »jemljejo oči«*.

»Prava« barva predmetov je stalna, ona pa, ki je učinek luči, se izpreminja ob vsakem premikanju predmeta. Ako na pr. gumb na suknji nekoliko zasučeš, ti postane svetel tam, kjer je še pravkar ležala senca na njem. Pravo barvo predmeta in pa svetlobne učinke ni lahko imeti vsaksebi, zlasti zato ne, ker ti prava barva nikoli ni povsem tako dana, kakoršna je v istini; vsikdar jo marveč pokrivajo in motijo svetlobni učinki. Niti kadar je oblačno, nimaš prave barve danega predmeta čiste pred seboj.

Svetlobni učinki prinašajo v enoličnost prave barve toliko variacije in življenja, da predmet stopa telesno (trodimenzionalno) pred nas. Sicer pa prava barva (in ne svetlobni učinki) stori, da se nam tvarni predmet daje z vsemi lastnostmi. Kajti prava barva je tesneje spojena s predmetom, kakor pa svetlobni učinki, kateri samo povzročijo, da vidiš prostorni (trodimenzionalni) predmet. A svetlobni učinek je na predmetu nekaj zunanjega, »sekundarnega«, slučajnega ter ti razne lastnosti tvarnega predmeta bolj zastira, kakor pa odkriva. Čim izrazitejše nastopajo svetlobni učinki, tem manj je na pr. možnosti, da vsestranski doznaš notranjo strukturo predmeta.

2. Tipalo. — Telesnine raznih predmetov ne doznava mo edinole gledajoč; tudi tipajoč doznavaš prostorne lastnosti tvarnih predmetov. Kaj vse na pr. pove slepcu palica, s katero se na cesti dotipava tjekaj, kamor bi rad prišel!

Nekaj časa so mislili, da nam tipalo nudi celo več za spoznavanje prostornosti, kakor pa oko. Toda poizkusi s sleporojenimi, ki so jih pozneje uspešno operirali, govore v prid zaznavanju z očmi. Sleporojeni otrok se je polagoma na pr. naučil tipajoč razlikovati mačko pa škarje. Ko pa so ga, brž ko je po operaciji izpregledal, vprašali, katero izmed obojega pred njim je mačka in katero škarje, takrat je, sodeč samo z očmi — oboje zamenjal.

---

* »Naravno« gleda tudi znanstvenik, ki raziskuje svoj predmet z uporabljanjem drobnogleda!

Sicer pa uvažujmo, da ima človek dvojen stik s stvarnimi predmeti: teoretski, kolikor mu je do tega, da predmete doznava in spoznava, in pa praktični, kolikor opravlja raznovrstno delo. Saj ni vse eno, ali kak predmet proučujoč otipavam ali pa se ga le tako dotikam, ko vršim ta ali oni posel (ko se na pr. oblačim).

Ko ta ali oni tvorni predmet natezaš, upogibaš, prelomiš, tiplješ, dvigaš, stiskaš..., lahko zaznaš s tem njegove lastnosti — ako ti je do zaznavanja. Ko na pr. obrtnik prevzema kupljeno blago (usnje, les, železo, sukno...), ga otipavajoč in drugače z roko preizkuša ter ob tem preizkuševanju kajpa doznava. Potem, med obdelovanjem pa ga navadno ne doznava več izrečno, vse dokler ni iz blaga narejen ta ali oni predmet. In mogoče je celo, da na pr. pazljivi gledalec, ki motri, kako se usnje da rezati, doznava žilavost usnja; a delavec, ki usnje mehanično reže, lahko ne doznava te žilavosti.

3. U h o. — »Prav tako (kakor očesu) pa se priroda razkriva še drugemu čutilu. Zapri oko in odpri ter izuri uho: in od najtišjega diha do najbolj divjega ropota, od najenostavnejšega zvoka do najvišje ubranosti, od najsilnejšega, strastnega krika do najrahlejše besede duha — vsepovsod ti govori priroda ter ti razkriva svoje bivanje, svojo moč, svoje življenje in svoje medsebojnosti, tako da slepec, ki se mu krati neskončno obilje tega, kar se da videti, lahko v tem, kar je možno slišati, doznava neskončno bujnost življenja.«

Ta himnus, ki ga je Goethe zapel ušesu v uvodnem delu znamenitega spisa o barvah, pa ni morda le izliv pretiranega pesniškega izraza. Kajti res je, da v oblačilu glasov stopajo pred nas prostorne lastnosti tvornih predmetov prav tako prvotno kakor v barvah. Ako par konj vleče po slabi cesti voz, ki je natovorjen z železnimi drogovi, tedaj se ti v vozovem ropotu neposredno javlja cela vrsta reči: razrita cesta, teža tovora, množina železnih drogov... Vse to ti je ob posredovanju ušesa jasneje dano, kakor če bi — gledal.

Zlasti pa nam uho izborna služi pri doznavanju notranje sestave, ki jo vsebuje dani predmet. Ako eden predmet trči

ob drugega (na pr. kaka drobnjav »za spomin«, ki ji ne poznaš tvarine), tedaj v glasu, ki nastane, neposredno slišiš, da je predmet ali trd ali mehok ali krhek... Ropot groma ti pravi, da ogromne zračne plasti butajo ena ob drugo. Zakaj gospodinja pri nakupovanju glinaste posode obtrkava lonce, sklede, kozice...?

Samo da uho tukaj govori »svoj jezik«, ki je drugačen kakor pa jezik očesa. To ali ono na predmetu, na pr. notranja struktura ti uho podaja jasneje kakor pa oko; vendar pa ti na pr. voza, ki ga slišiš, ne prikazuje v tako ostrih obrisih kakor oko. Uho ti poroča o tem in onem, česar bi oko sploh ne moglo (na pr. da je zvon počen); za marsikaj, recimo za vnanjo obliko predmetov pa je uho kakor da mutasto ali docelo onemoglo.

Isti predmet, isti svet nam torej lahko prikazujejo r a z n a čutila — vsako po svoje, se pravi: v svojem jeziku. Zato se med seboj izpopolnjujejo, ne pa izključujejo; voz na pr., ko prihaja iz ulice za vogalom, najprej slišiš in šele potem vidiš; a z očesom lahko poiščeš mesto, odkoder prihaja glas. Ne smemo prezreti dejstva, da so v s a čutila v službi — e n o t n e g a d o z n a v a n j a, katero pa ima služiti enotnemu življenju.

Zaznavanje prostora.

Tvarni predmeti, kar jih je od tistega mesta, kjer pravkar stojiš ali sediš ali ležiš, pa na vse strani do najoddaljenjših zvezd, se nahajajo v »prostoru«. Ta prostor, ki si ga mislimo praznega, je enoten, brez konca ter se nepretrgano v treh dimenzijah enakomerno razteza na vse strani: od leve na desno, od zgoraj navzdol, od spredaj nazaj. A to, kar nam je v mislih z besedami: desno, levo, blizu, daleč..., niso lastnosti objektivnega prostora, temveč le plod naše orientacije v tem prostoru.*

---

* Posamezne vede (prirodoslovje, geografija, astronomija...) jemljejo prostor za nekaj danega, ne da bi šele dokazovale njegov obstoj. Ali pa prostor v istini biva ali ne, to vprašanje si stavi šele spoznavna teorija, oz. metafizika.

Kako pa zaznavamo prostor, to je tisto navidezno »praznino« med danimi predmeti? Tukaj je treba, da razlikuješ tisti končni prostor, ki nas obdaja vsepovsodi in ki so mu mejniki barvaste ploskve v vseh mogočih oblikah (sobne stene, horizont, dolina, nebo), od neskončnega prostora, ki se razteza na vse strani preko teh mejnikov. Končni prostor zaznavamo nazorno in neposredno, največ z očesom ali ušesom; a zaznavanje neskončnega prostora ni nazorno in neposredno, temveč ga izvršuje abstraktno mišljenje.

Neposredno doznavanje končnega prostora sloni največ na gledanju; zato pa govorimo o vidnem prostoru. Odtod tudi prihaja, da »prazni« prostor, kakor ga doznavaš med seboj in pa med raznimi predmeti tja do horizonta, izkazuje vsikdar vizualnih kakovosti: zdaj ga vidiš v tej zdaj v oni barvi, kdaj pa kdaj brez barve, včasih v tem ali onem odtenku med sivim in črnim (nebo!), zdaj jasnega, drugič temnega... Zanimivo je s te strani moderno slikarstvo, ki se toliko bori s »problemom prostora«. Končni, to je prostor kakor ga vidiš, pa se tudi po tem razlikuje od neskončnega, da je perspektivno prirezan in zožen: paralelne stene dolgega hodnika na pr. se na drugem koncu bližajo ena drugi.

Tudi uho je važen organ za doznavanje prostora. Ko na pr. greš preko polja ter na mah zaslišiš od daleč kladivo kovača, tedaj stopa v teh udarcih pred te kos prostora in sicer vse do tjakaj, odkoder misliš da prihaja glas. Vsak novi udarec zopet in zopet »pričara« ta prostor pred te; in ko nastopi presledek, takrat prostor, ki si ga doznavaš, zopet kakor da izgine. (Schapp).

Vsakdanje izkustvo uči, da ta svojevrstni, z ušesom doznavani prostor skoraj brez prestantka stopa pred nas. Mušica, ki ti zjutraj, ko si še v postelji, brenči okrog ušes, te »obdaja« s prostorom ter brenčeč riše vanj vsakojakih likov. Kos, ki žvižga za teboj na vrtu svojo melodijo, kakor da »ustvarja« tam zadaj prostor, nič drugače, nego ti ga ustvarja oko pred teboj. Onstran stene, ki ti zapira pogled, »proizvaja« prostor služkinja, ropotajoč s posodo,

ali pa trušč na ulici. In ko se zvečer vračaš s sprehoda, te glasovi zvonov, ki doletavajo od različnih strani, kar »zasi-pavajo« z ogromnim prostorom, katerega oko ne vidi. (Schapp).

»Genetska« psihologija, ki se ukvarja z razvojem naše duševnosti od ene starostne stopnje do druge, uči, da si človek k o r a k z a k o r a k o m »osvaja« (končni) prostor. Kajti prostor, kakor ga doživlja dojenček v prvih tednih po rojstvu, ne sega dalje kakor okrog ust, s katerimi pije mleko. Potem se ta prostor razširi do polukrogle ($r = \frac{1}{3} m$), ki ji je središče otrokova glava in ki si ga dete osvoji s sem in tje mahajočo roko. In šele med 3. in 6. mesecem se pojavi prostor, ki sega čez območje otrokovih rok ter si ga mlado bitje osvoji z — očesom.¹³

Ta dejstva pa ne govore tako, da bi se človek moral zaznavanja »vidnega« prostora — šele učiti, kakor to trdi na pr. »empiristična«, izkustvo naglašajoča teorija. Tega učenja nam prav nič ni treba, ker ti je prirojeno, da na pr. r a z d a l j o med seboj pa med tem in tem predmetom kar n e p o s r e d n o v i d i š. A nekaj drugega bi tukaj brez izkustva res bilo nemogoče: točno p r e s o j a t i razdaljo glede na njeno velikost (da se ti na pr. predmet javlja tem manjši, čim dalje stoji od tebe, da se ob jasnem vremenu predmeti zde veliko bliže, kakor pa so v istini, itd.). In tega presojanja se moraš učiti!

Istinitost pa dozdevek.

Kako, hočem reči v kakšni obliki in pa s kolikim bogastvom po svoji vsebini stopa pred te predmet, ki ga zaznaváš, ali drugače rečeno, kako predmet za te takrat »izgleda« — to zavisi od različnih momentov: od strani, s katere ga zaznaváš, od luči, zraka, tvoje razdalje od predmeta. Precej tudi od tvojega izkustva. A v še večji meri se tukaj uveljavlja to, kako v svojem dejanju in nehanju »računaš« z danim predmetom (kako vpliva na tvoje dejanje in nehanje) in zlasti še, kakšna je tvoja n a r a v n a n o s t ali usmerjenost (atituda, Einstellung) donj. Kaj ni kar tipično značilna

ter zaznavanje ravnajoča recimo duševna usmerjenost kmetova, ko kupuje njivo, gozd, kravo...?

Ta naravnost ti je deloma prirojena deloma priučena deloma zgolj posneta po drugih. Ona je tisti v telesnem ustroju živega bitja zakoreninjeni činitelj, ki izbira, kaj pravkar zaznavaš in kaj ne. Isti predmet ti je ob zaznavanju lahko prav različno dan: tako in tako, če se ti ga pogled le bolj mimogrede dotakne; drugači, ako stopiš tik predenj ter ga preudarno motriš (otipavaš s pogledom); drugači ako ga tako in tako preiskuješ (vzorec sukna obračaš, greš okoli spomenika, žepno uro odpiraš pa zapiraš); in zopet drugači, kadar ti ni do tega, da bi predmet spoznal, temveč da ga »prostodušno« (schlicht) zaznaš, vzameš na znanje, ko na pr. kaj iščeš, urejaš, šteješ, zbiraš, to ali ono reč porabljaš... Izbiranje, ki ga vrši tvoja usmerjenost do predmeta, ima tolik učinek na zaznavanje, da se lahko reče: s tvojo usmerjenostjo do predmeta, ki ga zaznavaš, je vsikdar spojena slepota za to in ono posameznost na njem. In tako se dogaja, da to ali ono »prezreš«, »preslišiš«, da česa ne opaziš, čeprav ti vsaj »mehanično« hodi v misli (na pr. to ali ono svarilo ob cesti).

Zlasti pa prihaja odtod spoznanje, da te je to ali ono preslepilo (očaralo) in pa da si nad tem ali onim razočaran.

Bistvo slepila je v tem, da vidiš (zaznavaš), česar ni, a ne vidiš tega, kar je »očividno«. In sicer slepilo vselej zadeva ta ali oni stvarni stan, ne pa predmeta samega. Tako na pr. proti večeru »vidiš«, da tam daleč na obzorju leti velik ptič; a v istini ti je mimo očesa švignila — mušica.

Od slepila pa se bistveno razlikuje zmota. Kdor se je z drobnogledom uveril, da je v kaplji »čiste« vode vse polno živih bitij, ta ni bil preslepljen, dokler je vodo imel za čisto, ampak se je — motil. Kajti slepilo ima svoje mesto vsikdar v zaznavanju, to je v stvarnem stanu, ki ti je sicer nazorno dan, pa ga prav nič ne presojaš, je li resničen ali ne. Zmota torej vsikdar tiči v pogrešnem presojanju (tolmačenju, zatrjevanju, domnevanju...) danega stvarnega stanu.

Kadar te to ali ono slepi, takrat zanašaš vsebino svoje zaznave tje, kamor ne tiče. Otrok, ki je veselo poskočil, da utrga »jagodo« tam pod grmom, se vrača z dolgim obrazom ali raz-očaran, češ, bil je le — rdeč listič. Njegova zaznava, to, kar je nazorno »videl«, je po vsebini bila res jagoda; a slepilo je v tem, da je to vsebino videl obistinjeno v rdečem lističu. Zato pa slepilo izgine, brž ko doživiš »raz-očaranje«, se pravi, ko dano vsebino staviš tje, kamor v istini spada. Tako izgine dozdevek, ki ni stvarno utemeljen in bi bil kakor čarovnija.

Najvažnejši vrsti slepila sta iluzija (videz) in halucinacija (bolni preid).

Iluzija — je najčešči izmed množice slepilnih pojavov. Semkaj gre vsa pestra obilica tega, ko je stvarni stan v istini drugačen kakor ga nazorno zaznavaš, če na pr. v suhi veji vidiš kačo na tleh, če sem na umetnostni razstavi imel v naravni velikosti naslikanega moža za živega, če namestu v črnlnik pomočiš pero v skodelico kave poleg njega, itd. Pa tudi vsakojake »prikazni«, ki jih je ta ali oni z grozo videl po noči na križpotju ali pa slišal stokati v gozdu.

Na iluzijo se deloma opira uživanje umetnosti. Kaj je smisel besedam, da se temu ali onemu povest, ki jo je čital, ne zdi verjetna? Ali pa če ti v gledališču kar noče priti zavest, da bi se na odru res odigral prizor, ki ga omenja gledališki list.

In če svetujemo komu, naj se v tem ali onem položaju ne udaja nikakim »iluzijam«, tedaj hočemo pač reči, da naj v svoji zadevi nikar ne jemlje — »quid pro quo« (žabe za ribo).

Zlasti pa je iluzija kaj rada dobršen votek otroškemu igranju. Fantek na pr. vzame palico ali metlo med noge ter — »jezdi konjička«. In deklica svojo Nežico izcunje neguje, zabava, devlje spat... kakor da je živa. Kajpa je čestokrat teško potegniti resnično mejo takemu »iluzijonizmu«, to je točno reči, dokod otrok še v resnici jemlje videz za istino in kje se samo še dela, kakor bi to in ono, ko se igra, imel za res.¹⁴ (Gl. str. 47 in sl.)

Halucinacija. — Za halucinacijo ali bolni privid je bistveno to, da stvarnega stanu, kakor ga zaznava tisti, ki halucinira, sploh ni. Halucinant vidi na pr. miši, ki pa jih nikjer ni v njegovi bližini; ali pa sliši glasove (osobito psovke), ki jih kdo drug ne bi tamkaj slišal. V gradu Wartburg (v Turingiji) še danes kažejo temno liso na steni — bojda učinek črnilnika, ki ga je Luther zagnal proti hudiču, ki da se mu je prikazal v tisti sobi. Halucinantu je torej, kakor da zaznava, ne da bi v istini kaj zaznaval.

Lep zgled halucinanta iz našega leposlovja je stari župnik v povesti »Na Poljani« (spisal Fr. Ks. Meško), ki v lotevajoči se ga groznici gleda čudežno procesijo pod svojim oknom:

V sobi je prižgal svečo in je ugasnil leščerbo. Stopil je k oknu, da zagrne zavese. Ozrl se je dol na cesto, brez namena, mimogrede, in glej, hipoma mu je zastala roka, povесila se mu je brez moči.

Vzdrhtel je majhni, osiveli mož, kakor bi ga stresla huda mrzlca. Glava se mu je povесila, naslonil jo je tesno ob okno. Napeto, nepremično je strmelo oko skozi okno, kakor bi se ne moglo odtrgati od ceste, ki se je vila po nji dolga, čudežna procesija: dolga vrsta jezdecev v pestrih, tujih nošah, z inostranimi, vztočnimi obrazi, kakoršne je videl župnik le na slikah v knjigah, a nikdar v življenju. Tiho se je pomikala karavana mimo, ni zaklical jezdec ne vodja ne sluga, ni zarezgetal konj, ni zaškripal, ni zavzdihnil sneg pod kopitom konjskim, ne pod ного velblodovo. Tiho kakor sanje so stopali mimo, plavali so kakor lahkotne megle, vrstili so se drug za drugim kakor breztelesne mrliške sence.

Vedi Bog, ali je trajalo trenotek, dva, ali pol ure, da je šla mimo vsa dolga vrsta — župnik ni vedel. Že so prihajali zadnji, trije visoki, resni možje s kronami na glavi, ki so se blestele v temni noči s tihim sijajem luninim.

Kakor na povelje so postali tik pod oknom; vprli so oči naravnost v okno, v župnika, ki ni videl tako čudovito blestečih oči še vse življenje ne in je vztrepetal ob teh čudežnih pogledih. Pokimali so mu kakor v pozdrav in so strmeli vanj nepremično.

»Sveti trije kralji!«

S težavo je dvignil župnik drhtečo roko, da se pokriža.

»Sveti trije kralji... Moja ura je prišla.«

Subjektivno gledanje v podobah (ejdetika).

Med otroki in tudi še med mladostniki tam kje do 16. leta je vsaj polovica takih, da jim je dana povsem svoje vrste doznavalna sposobnost. Takšen deček ali deklíč namreč docela plastično ali slikovito »vidi«¹⁵ kak predmet (igrače, znanca), ki mu v istini ne stoji nasproti. Subjektivna, to je samo njemu dana slika te ali one igrače na pr. mu stopa tako vsa živa pred duha, kakor bi bila zaznava. Mnogo mladine s to sposobnostjo srečavamo v Cankarjevih spisih.¹⁵ Tako čítamo v povesti »Na klancu«¹⁶ tole:

Lojze je imel komaj enajst let in je pripovedoval — toda časih je pripovedoval čudne reči, ki jih mati ni verjela; ni lagal, govoril je čisto nedolžno, a iz besede, ki jo je slišal čisto slučajno, iz povesti, ki jo je bral v berilu, so se mu spletale nove dogodbe in pripovedoval jih je, ker je sam verjel, da jih je bral in slišal in da so se resnično dogodile... Postal je in premišljeval in že je stopalo polagoma v življenje iz mrtvih črk, svetlikalo se je iz črnega ozadja, začelo se je premikati, govoriti je začelo, toda še nejasno, jecajoče, komaj polrazumljivo... Lojze je verjel, da so tam zunaj taki ljudje, in nikoli mu ni prišlo na misel, da bi ne bilo res, kar je zapisano v knjigi. Govorili so v čudnem jeziku, in to čudno, novo življenje mu je kmalu na stečaj odprlo vrata — izgubil se je v njem in sanjal neprestano.

Posebno izrazit primer takega pojava je pač tale! Učenka, stara 12½ let, je dobila, ko je bila še otrok, za igračo punčko, ki se ji je izredno omilila. In še sedaj, v 4. razredu, jo je lahko kadarkoli do vseh podrobnosti opisala tako živo, kakor da jo gleda »na svoje oči«. Še mesto v razredu je pokazala, kje jo »vidi«. Pa podrži učitelj za tisto mesto (v zraku) papirnat kvadrat (5 cm²) v žarko svetli barvi in vpraša: »Deklica, kaj vidiš na punčki?« A dekletce vzlic pozornemu motrenju ni opazilo ničesar razen punčke (v podobi). Šele ko je učitelj papirnati kvadrat približal proti deklici ter ga slednjič potisnil »skozi«¹⁷ (subjektivno) sliko punčke, zakliče deklica: »To pa je rumen četverkotnik!« Čeprav je torej kvadrat bil žarko pobarvan, ga je vtis slikovito gledane punčke prekril, kakor bi ta bila masivna, dokler se kvadrat ni pomaknil pred sliko.¹⁸

Psihologija sedaj mnogo proučuje bistvo in pa zakonitosti teh pojavov ter jim pravi ejdetska nazornost (od grške besede »ejdos« = podoba).

V šolskem življenju se ejdetik izdaje zlasti s tem, da so mu pismeni izdelki bolj ali manj zaodeti v slikovit, ne pa v abstraktno bled jezik; in pri uku si to, o čemer se govori (v fiziki, zgodovini), predočuje neprimerno bolj živo, kakor pa tovariš, ki nima te sposobnosti. V predšolski dobi pa način igranja kar s prstom kaže, kdo izmed otrok rekel bi sanja z odprtimi očmi in kdo ne. Za ejdetske otroke je značilno, da znajo »iz vsega vse narediti«: v igri jim je navadni stol lokomotiva, soigralec konj, kolač iz blata potica, itd. Še »nič« za nje ni nič, ampak ti takšen ejdetiček na prstisne v roko svojih dvoje, troje tesno skupaj držanih prstkov, češ: tu imaš »dinar«. Nemara si imamo i to »ejdetsko« razlagati, da otrok kdaj pa kdaj števila in črke simetrično (somerno) piše: $E = 3$, $\mathcal{R} = R$ itd. A pri odraslih je subjektivno gledanje v podobah le bolj izjema. Plodovi takih odraslecev utegnejo biti narodne pravljice, ti biseri pristne poezije.

Ejdetska nazornost je še najbolj podobna halucinaciji (gl. str. 127), kajti halucinant je, »kakor da zaznava«, ne da bi v istini zaznaval. Toda ker ejdetik res gleda (in ne »fantazira«) plastično podobo tega ali onega predmeta, ki je kdo drug kajpa ne vidi, zato njegove »podobe« pač niso prazne halucinacije. Ejdetsko gledana podoba pa tudi ni predstava, kar bi utegnil kdo misliti. Kajti to, kar ejdetik tukaj »v duhu« vidi, dela nanj vtis nečesa trdnega, stalnega (kakor da je iz te ali one tvarine), dočim predstava (na pr. zlate ptičke) ni nič istinitega, le »dim«, ki v polnem nasprotju z zaznavo niti sekundo ne vztraja v isti obliki.

Vsega skupaj bi po takem lahko rekli, da so subjektivne »slike« predmetov, ki jih ejdetik nazorno doznava, psihičen pojav, kateri je po bistvu nekako na sredi med zaznavo pa predstavo. In ker je ejdetsko gledanje tudi med odrasleci bujneje razširjeno v duševno le malo razvitih (»primitivnih«) ljudstvih, zato psihologi ugibajo, ali ejdetsko gledanje ni

vobče — prvotna oblika doznavanja, iz katere sta se šele izrazčila ali diferencirala zaznavanje pa predstavljanje.

Pažnja (pozornost).

1. Bistvo pažnje.

To, kar pomeni beseda »pažnja«, je eno izmed najvažnejših vprašanj, ki jih rešuje sodobna psihologija. Pažnja je nekakšen duševni žaromet, ki povzroča, da to ali ono iz kake celote, katero zaznavaš, stopa živo pred te (na pr. majhni kazalec žepne ure). V zaznavanju se namreč javlja svojevrstna, tale zakonitost. Kadarkoli kaj zaznavaš, je tako, da zaznaš le del iz vsega tega, kar spada v tvoje okolje (gl. str. 117). Ali drugače rečeno: področje tvojega okolja (vsega tega, kar ti ravna dejanje in nehanje) ne obsega samo tega, kar v tem ali onem hipu tudi zaznavaš, ampak mnogo več. A tudi to, kar res zaznavaš, ni da bi moralo stopati z vsem vsebinskim bogastvom in pa kar najbolj živo pred te. Saj pač vemo, da tisto, kar te zanima, gledaš vse drugače, kakor pa to, česar ti ni mari. Kajti šele zanimanje te napoti, da »se meniš« za to ali ono, da »motriš« kaj, da »paziš« na kaj ter da tako tisti predmet, ki v istini biva, naj se zanj brigaš ali ne, postane tudi »za te« — predmet, to je nekaj, o čemer lahko sodiš, da se ima tako in tako. Zato pa je zahtevak, naj bi na pr. predavatelj vzbujal zanimanje poslušalcev s tem, da skuša povečati njihovo pažnjo — narobe svet. Prav nasprotno je res: vzbudi zanimanje za stvar in pažnja se poveča sama od sebe!

Obsegovno razmerje med miljejem (okoljem), zaznavanjem, interesom in pažnjo pa se da takole ponazoriti:

Ako pomeni m = milje, z = zaznavanje, i = interes, p = pažnja, tedaj veljajo sledeče medsebojnosti: $m > z > i > p$. — Ali drugače: tvojega miljeja je dokaj več kakor predmetov, ki jih zanavaš v njem; pa tudi tega, kar zaznavaš, je več od tistega, kar te zanima; in prav tako je i tega, kar te tudi zanima, več kakor pa onega, čemur še posebe posvečaš pažnjo.

Pažnja je po takem nekaj, kar zadeva zaznavanje, svojevrstna lastnost zaznavanja. Predmet, ki ga pazljivo zaznavaš, stopa vse drugači pred te, kakor pa oni, ki ga ne osvetljuje tvoja pažnja. In tako se da o pažnji smiselno govoriti samo tedaj, ako je izpolnjeno sledečih dvoje pogojev: nekdo pazi in pa nekaj zaznava (ali vobče duševno dojema: gleda, posluša, si kaj predstavlja, se česa spominja...).

Bistvo pažnje je v tem, da kaka plat (barva ali vonj ali oblika vrtnice) ali del (noževo rezilo) tega, kar zaznavaš, stopa živo pred te in sicer v bolj ali manj omejenem obsegu (paziš na pr. le na ostrino, material, kvaliteto... noževega rezila). Ta živost pa se javlja v različnih stopnjah, vse po osebah in danih okolščinah: lahko da se z aktom zaznavanja le rahlo dotikaš predmeta, lahko pa se tudi popolnoma zatopiš vanj, da nastopi, kakor se izraža Bergson, neke vrste »mariage spirituel« (duhovna poroka). Med tema krajnikoma leže ostale možnosti.

Pažnja torej ni samostojna psihična bitnost, ki bi se tako ali tako udeleževala v duševnem svetu. Kar imenujemo pažnjo, so v jedru le tiste izpremembe ali modifikacije, ki jih izkazujejo akti našega zaznavanja (in vobče duševnega dožemanja). Zato pa tudi svojega paženja ne moreš tako motriti, kakor druge duševne pojave (gl. str. 166); da si na kaj pazil, to ugotoviš šele takrat, ko se ti pažnja že obrača drugam¹⁷.

2. Ubogljiva (aktivna) in neubogljiva (pasivna) pažnja.

Vsakdanje izkustvo uči, da nekateri predmet kar sam vzbuja našo pažnjo ali pozornost; a večinoma se moraš potruditi, če hočeš to ali ono čim bolj zaznati.

Ubogljiva pažnja — je tista, ko moraš zavestno hoteti, da ta ali ona plat (del) predmeta, ki ga zaznavaš, stopi živo pred te. Ubogljiva (aktivna) je na pr. zdravnikova pažnja, ko preiskuje bolnika, ali pa igralčeva (tarok, drama, nogomet...) itd. V ubogljivi pažnji ima srčiko svojega bistva dvoje življenjsko važnih pojmov: pridnost pa lenoba.

Neubogljiva pažnja — je ona modifikacija v zaznavanju, ko ti brez tvojega prizadevanja ali pa celo proti njemu obtiči oko na pr. na neobičajnih barvah plakata ali na takih jestvinah v izložbi, ki ti jih je zdravnik prepovedal. V stanju neubogljive (pasivne) pažnje pa se običajno pomudiš le za nekaj trenutkov, kajti večinoma ti kmalu prihaja v misel kaj drugega, »novega«. Neubogljivo pažnjo najbolj označuje, da se ti to ali ono kar vsiljuje v zaznavanje (nov modni kroj, izredno velik človek v gneči, sobna št. 13 v hotelu).

Neubogljiva pažnja je pomenljivo gibalo v poslovanju duševnosti (človeške in živalske). Zakonitosti, ki jim sledi ta pažnja, se vedno bolj porabljajo v praktične, osobito v pridobivalne svrhe. V modernem razpečavanju različnih dobrin igra velikansko vlogo — reklama, propaganda. V ta namen se bojda izdajo na leto po cele milijarde. A oblika tej snubitvi odjemalcev je po večini prepuščena — slučaju, čeprav imamo tukaj že izboren kažipot do tuje duše: psihologijo. Ameriški psiholog Münsterberg upravičeno trdi, da je vsa organizacija in uprava v poslovnem življenju — dušesloven problem.

Le oglejmo si na pr. oglase po dnevnikih! »Trgovski svet razda vsako leto milijone za oglase zgoraj na desno in za oglase spodaj na levo, pa ne ve nič o tem, da imajo eni (zgoraj na desno) dvojno vrednost od drugih (spodaj na levo).« (Münsterberg, Psychotechnik).

Ubogljivo in neubogljivo vrsto paženja pa veže tale biološki velepomembna medsebojnost: ubogljivo paženje se venomer izpreminja v neubogljivega in neubogljivo v ubogljivega. In tako dobi tvoje paženje vsikdar kar najugodnejšo obliko. »Neubogljiva pažnja se brž izpremeni v ubogljivo, ako te predmet zanima (knjiga v izložbi, oseba, ki si jo opazil po naključju), in nevolja, ki jo ubogljiva pažnja mora izpočetka premagati (ko se na pr. začneš znanstveno ukvarjati z novim predmetom), gineva ob bolj in bolj vznikajočem zanimanju za predmet, ki ga vzbuja dejalnost sama.« (Meumann.)¹⁸

Čim bolj je kdo sposoben, da se hotoma obrne k temu ali onemu vtisu, tem večja je navadno njegova duhovna samostojnost; a čim pasivnejši je tukaj človek, tem prej podleže vplivom okolice, tem bolj v svojih sodbah zavisi od vsakovrstnih okolščin.

Kdor zna ljudem vzbujati neubogljivo (pasivno) pažnjo, ta jih ima včasih čudovito v oblasti. Govornik na pr. podvoji, potroji svoj glas ali pa ga nepričakovano zniža ter tako dviga pažnjo poslušalcev. Časopis se poslužuje razprtega ali pa debelega tiska, da bi pažnjo obrnil na to in to vest ali pa na ta in ta odstavek, oziroma mesto. Semkaj spadajo tudi raznih vrst triki (zvijače) v oglasih: »Ne brati!« ali na ulici in v trgovskih izložbah. In spreten državnik prav dobro ve, kako se da ljudska pozornost vedno znova obrniti k njegovim načrtom pa idejam.

Otroku je mnogo težje aktivno, to je hotoma paziti, kakor pa če ga »vleče« zanimanje do predmeta. A ob neubogljivi ali pasivni pažnji se mu je možno zbrati do lepe mere; najlepši dokaz je otrok, ki v igri, ako ga ne motiš, pozabi na ves svet okoli sebe. Herbart je zahteval, da skušaj učitelj v vseh šolskih urah kar se le da vzbujati neubogljivo pažnjo učencev s tem, da zanimivo prikazuje predmet, ki ga obravnavaš. Prav, samo da so i tukaj meje! Kajti potrebno je pač, da se otrok nauči i hotoma paziti, to je tudi takrat, ko predmet ni »zanimiv«. Kdo bi si upal tajiti, da nam je v življenju večinoma treba ubogljive, aktivne pažnje! »Pažnja je življenje.« (Goethe.)

3. Obseg pažnje.

Glede na to, koliko danega okolja lahko pažnja zajame s svojim žarkovjem, se ljudje kar najbolj razlikujejo eden od drugega. Proučevalci tega vprašanja so ugotovili dvoje značilnih tipov. Ta in ta očituje razsežni ali distributivni način paženja, ki ga usposablja, da se istočasno ukvarja z večmi reči (to morajo: poslovodja v tovarni, poveljujoči častnik v bitki, učitelj v šoli . . .). A komu drugemu je svojsko čim bolj zbrano ali koncentrirano paženje, ki se omejuje na posamezne plati danega predmeta in ki je *conditio*

sine qua non zlasti znanstveniku. Čim bolj je pažnja zbrana, tem manjši je njen obseg.

Komur je pretežno lasten tipus zbranega paženja, ta ni za iste poklice kakor človek z razsežnim paženjem. »Razsežni način paženja, ki se hitro prilagodi danemu položaju ter, če treba, brž skoči k drugemu, novemu položaju, te usposablja na pr. za časnika, diplomata, zdravnika, učitelja ter je temelj umetniški nadarjenosti, zmožnosti za improviziranje in govorniškimi darovom. Zbrano paženje pa je pogoj strogo znanstveni nadarjenosti.« (Meumann.) Za izbiranje poklica ima to kar največji pomen in v Ameriki je danes mladini, ko se je treba odločiti za ta ali oni poklic, »praktični psiholog« to, kar je zdravnik bolniku, ko išče zdravja — najzanesljivejši svetovalec.

A če pravimo, da ta človek izkazuje distributivni, oni pa koncentrirani način paženja, tedaj s tem ni morda rečeno, da bi prvi bil gospodarsko več vreden kakor drugi ali napak — temveč le to, da se med seboj razlikujeta ter da zato ne sodita oba na isto delovno poprišče.

Izkušnje učijo, da se z vajo dasta obe vrsti pažnje do neke meje razvijati; komur je lasten pretežno distributivni tip, si v nekih mejah lahko prisvoji tudi zbranega in obratno. Toda z mnogo večjim uspehom razviješ pažnjo v tisti smeri, ki ti je prirojena.

Obseg otroški pažnji je bolj boren. Je res, da bi človek fantička v 4. ali 5. letu včasih kar občudoval, v kolike podrobnosti riše na pr. »vlak« ali »avto«. Ali »psihologija otroka« je dognala, da je zbranost, ki jo izpričujejo te tvorbe, v istini zbranost — iz slabosti: otrok svoje pažnje ni osredotočil v trobento, blatnik, rezervno kolo... na pravem avtu zato, da bi zbrano kaj opazoval, ampak zato — ker ne more hkratu opazovati več reči. In podobno je to tam, kjer se ti otroška pažnja na prvi pogled izdaja za razsežno. Ako daš leto staremu otroku, ki drži ropotuljico v desni roki, svetlo žličko v levo — brž izpusti ropotuljico iz desne, ker ne more obojemu istočasno posvečati pažnje. Le dozdevno se torej pažnja obrača k obojemu.

4. Kolebanje pažnje.

Istega predmeta ne moreš delj časa enako pazljivo motriti, ako se med tem nič ne izpreminja. Skušaj to ali ono tiskano besedo v knjigi kaj delj »fiksirati« ter ugotovi, kako dolgo lahko obdržiš v mislih njen pomen! Legenda sicer pravi o Sokratu, da je, ako se mu je v duši pojavil nov problem, lahko po 24 ur nepremakljivo ostal na istem mestu, zamaknjen vanj. Toda Sokrates je tukaj le izjema, ki potrjuje pravilo: »pažnja je kakor rezilo, ki hitro otopi« (Binet).¹⁹ V zaznavanju prav kmalu opaziš svojevrstno kolebanje, kakor bi se predmet, ki ga pazljivo motriš, zdaj od tebe oddaljeval, zdaj se ti približeval, se zopet oddaljeval in zopet približeval. »Razdobju izredno močne koncentracije, ki delo v znatni meri pospešuje, kar na mestu sledi oddaljevanje misli in zadrževanje napredovanja, zopet zbranost in hiter korak naprej, kmalu nato znova omahovanje in zastajanje.« (Ebbinghaus).²⁰ Pažnja torej narašča in pojema: se hitro utruji, pa si zopet opomore itd. Prav očividni je ta pojav, če pazljivo motriš tiktakanje ure ali pa ropot kolesja v vlaku; posamezni členi v tej verigi občutkov ti stopajo živeje v zavest kakor pa drugi in zatogadelj nastane nekakšno ritmično valovanje. Časovno razdobje od pojemanja do pojemanja, od naraščanja do naraščanja pažnje pa ni vsikdar enako dolgo; tuptatam znaša le nekoliko sekund, včasih pa tudi že večji ulomek ene minute.

5. Omahljivost pažnje.

Tudi neenakomerne, okrhane pažnje ne moreš za več časa posvetiti enemu predmetu; v naši pažnji je marveč nekaj ahasverskega: brez prestanka »potuje«, hočem reči prehaja od predmeta na predmet. Kolikokrat bi se človek rad poglobil v to ali ono, toda kar na mah se zalotiš ob čisto drugi misli! Kako težko je ostati »pri stvari«, to izpričuje zlasti otrok, ki se v nekoliko trenutkih naveliča iste igracije. In tudi odrasleci prav dobro vemo, da — variatio delectat. »Izprememba in menjava predmetov sta edino sredstvo, da se ti pažnja trajno uklene ter ustavi njeno blodenje

brez načrta.« (Pfänder).²¹ To, kar ti na pr. ob čitanju dolge povesti ure in ure vzbuja pažnjo, ni nemara rdeča nit enotne misli, temveč dejanje, ki se menjava od poglavja do poglavja, od strani do strani, od stavka do stavka. In iz povsem »človeških« razlogov se, pa ne samo od otrok, mnogo greši proti zapovedi, da bodi ob nedeljah in praznikih spodobno »zbran« pri sv. maši. Kolikokrat bi tu ali tam rad ostal »pri stvari«, pa ti oči kar uhajajo na vse strani — »kakor otroku v trgovini z igračami«!

A tudi nestalnost paženja ima dobrih strani za nas. Česar ti ni mogoče zaznati istočasno, to se ti posreči ob najbrži zaporednosti: pažnja včasi po bliskovo skoči od predmeta na predmet, da čestokrat niti ne veš, je li bila istočasnost ali pa le zaporednost. Tako nas nestalnost paženja bogato odškoduje za svojo pičlo razsežnost.

Odmišljanje (abstrahiranje).

Tudi naše mišljenje pozna e k o n o m s k i ali varčevalni princip ter teži za tem, da bi se uspeh (spoznanje) dosegal s čim manjšo trošitvijo sil. Zato pa čestokrat zadostuje, da ne dojemaš vsega, kar bi lahko, ampak se zadovoljiš s tem, da pažnjo obrneš na pr. samo na tega ali onega izmed vseh danih predmetov (recimo na znanca A v večji gruči ljudi), da jo naperiš na posamezne dele ali strani predmeta, itd.

Pazljivo dojemati to ali ono posamnost na kaki celoti (barvo, sestavni del, pomen... predmeta) se pravi — o d m i š l j a t i (abstrahirati). In kar na tak način dojameš, je o d m i s l e k (abstraktum). Po takem je odmišljanje umetno pretvarjanje ali nekakšno »seciranje« tega, kar je pristožnemu zaznavanju nazorno dano ob neposrednem vtisu.

Odmišljanja je troje vrst: o s a m l j a j o č e (izolirajoče), r a z s t a v l j a j o č e (analizirajoče) in p a p o o b č u j o č e (generalizirajoče).

1. O s a m l j a j o č e o d m i š l j a n j e. — Najčešča oblika takemu odmišljanju je v tem, da kako posameznost dandega predmeta s pomočjo pažnje umetno jemlješ iz trdne spojenosti z vsem večjim ali manjšim obiljem predmetovih svojstev. Motreč na pr. svojo sobo, lahko posebe pazim zdaj

na nje velikost, zdaj na obliko, strop, stene, svetlobo, lego, vrednost in slog pohištva... In večš zgodovinar, jurist, uradnik čita spise, listine, odlok s čudovito hitrostjo, ker zna zanesljivo preskočiti, kar je postranskega in zgolj vnanjega, ter pažnjo posveča le posameznim momentom — jedru. A lahko je tudi tako, da si tu ali tam samo na videz daješ opravka s celotnim predmetom — ker ne opažaš, da je v istini le del večje celote. Vsak človek na pr. je tako tesno spojen s svojo dobo, s svojim krajem, z drugimi ljudmi..., da je »poedinec« (individuum) in njegova svoboda prav za prav le umetna abstrakcija, ki ne vidi ali vsaj ne upošteva na pr. objektivno veljavnih etičnih zakonitosti, katere obvladavajo svet in življenje ter veljajo za vsakega poedinca. Toda kljub temu moramo uvaževati, da je odmislek vendarle tesno spojen z enotno celoto. »Teoretsko« ti je na pr. kajpa dovoljeno, da koga motriš samo odtod, kako se odziva tem in tem vrednotam, koliko mu je recimo mari drame; le tega ne smeš prezirati, da ti je i v najenostavnejšem duševnem utripu, ki ga pravkar jemlješ na muho, vsikdar dan cel človek (se pravi nekdo, ki ni le tako in tako usmerjen do gledališča, ampak — je i bolan, malo zasluži, daje prednost kinu...).

2. Razstavljajoče odmišljanje. — To je po pravici le bolj sovrst osamljajočega odmišljanja. Bistvo mu je v tem, da zapored obračaš pažnjo zdaj na to zdaj na drugo posameznost predmeta ter ga s tem miselno razstavljaš (analiziraš). Človeško telo na pr. je enojen organizem, ki sestoji iz raznih udov. In če hočeš spoznati njegov celotni ustroj, moraš najprej po vrsti pazljivo motriti posamične organe: čutila, gibala, prebavila... Tako je torej razstavljajoče odmišljanje nujni pogoj za točen opis, ki mora zlasti znanstveniku biti izhodišče njegovega prizadevanja. Kajpa je treba vselej uvaževati, da je odmišljanje posameznih sestavin le metodiški zahtevk; kajti poedinah dejstev, na pr. poslovanja roke ali želodca ne moreš drugače doumeti nego iz celote »živ človek«.

Razstavljajoče odmišljanje je vsikdar »enostransko« in pa do neke meje samovoljno dojemanje celotnega pred-

meta. Zato pa ni nič čudnega, ako znamenit kriminalist toži, da prav veščaki navadno niso najboljše priče. »Vlomljeno miznico si je ogledalo več oseb, a najslabše jo je opisal — mizar. Njega so tako zanimali na nenavaden način pocinkani deli miznice in pa posebne vrste les, da ni znal ničesa povedati o tem, kar bi za nas bilo najvažnejše: na kak način neki je bil izvršen vlom, kake vrste je utegnilo biti vlomilno orodje itd.« (Gross).²²

3. Poobčujoče odmišljanje. — Zanj je značilno to, da vse tisto, na kar ni naravnana tvoja pažnja, zaznavaš le »splošno«, v shematskih obrisih ali pa da tega sploh ne dojemaš. Tako na pr. na človeku, ki pravkar ž njim govoriš o važni zadevi, sicer zaznavaš obleko, oči, lase itd.; toda o kroju njegove obleke ali o barvi oči in las le hipec pozneje najbrž ne bi vedel ničesar izvestnega povedati.

Poobčujoče odmišljanje je temelj pojmovnemu, se pravi takemu dojevanju, da na pr. ob besedi »mesto«, ko jo izgovoriš, bereš ali slišiš — ne jemlješ v misel tega in tega mesta (Ljubljana, Beograd, Paris ...), torej ne posameznega, »individualnega«, ampak obči, »vrstni« predmet, ki mu ustreza nešteto eksemplarjev (poedinih mest) po vsem svetu.

Če bi kdo morda odrekal bitek vrstnim predmetom ter jih istovetil z individualnimi, bi to bila zmeta. Saj imam pač vse kaj drugega v mislih, govoreč o knjigi, ki jo držim v rokah, in ako govorim o »knjigi« kot izobraževalnem sredstvu. Res, da vrstnega predmeta ni mogoče nazorno zaznati ali si predstaviti; toda že iz vsakdanjega življenja vemo, da lahko vzameš v misel i mnogo takega, kar se ob tem in tem času ne nahaja na tem in tem mestu. Sijajno to pač dokazuje matematika, ki kar najtočneje proučava: trikotnik, elipso, krog, stožec... in zlasti še odnošaje med razno: vrstnimi količinami. Vrstni predmet je torej treba razločevati od individualnega, ki ga neposredno zaznavaš in ki služi za nazorno podlago odmisleku, to je vrstnemu predmetu.

Tudi poobčujoči način odmišljanja je pomemben činitelj v našem mišljenju, zlasti pa v znanstvenem. In vse tiste abstrakcije na pr., brez katerih si zakonodaje ne moremo misliti (pravica, zakon, zločin, kleveta, sodba, razsodnost, odškodnina, tožba...), so — vrstni predmeti, ki jih dojemamo ob aktih poobčujočega odmišljanja.

Pogrešeno je tisto precej razširjeno mnenje, da bi o t r o k individualne predmete prej zaznaval kakor pa vrstne. Pedagogika na pr. naglaša, da naj bi intelektualni razvoj otroka stopal od konkretno nazornega predmeta k abstraktnemu pojmu. Toda v istini je ravno — náróbe! Sigwart opozarja na jezikovni razvoj poedinca, ki očitvidno izpričuje, da je splošno (= vrstni predmet) pred posamičnim (= individualni predmet), nedoločno dojetje pred določnim zaznavanjem. Kolikokrat opažamo, da na pr. otrok, ki se uči govoriti, rabí isto besedo za predmete, ki si na zunaj niso kdovekaj podobni (»teta« = vsaka žena, »vino« = sleherná pijača z barvo). Kajpa ima i tukaj zaznavanje vrstnega predmeta koren v nazorno danem posamičnem predmetu.

Ko pa otrok polagoma točneje zaznava predmete, ki ga obdajajo, mu je ob besedi bolj v mislih individualni predmet kakor pa odraslecu (»ata« na pr. je na tej stopnji samo njegov oče, nikar pa ne tudi bratrančkov!). A s tem ni kajpa rečeno, da bi se odrasli človek, ki z besedo jemlje pretežno v misel vrstni predmet, zopet vračal v stadij otroka, ki se šele uči govoriti. Stvar se marveč ima tako, da so odraslecu v teku časa samorašče pojme, zlasti po vplivu šole, nadomestili pravi, znanstveni (logični). —

V istinitem toku našega mišljenja hodijo največkrat vse tri vrste abstrahiranja bolj ali manj vzporedno.

Občutki. ²³

Kadarkoli »se počutiš« tako ali tako, na pr. ko praviš, da si upehan, izpočit, lačen, zdrav, bolan itd.: vselej izveš v takih doživetjih za to ali ono stanje svojega ž i v o t a (Leib). Dočim je torej tvorni predmet tvojemu zaznavanju vsikdar nekaj vnanjega, nastopa kot predmet pravkar omenjenemu dojetanju tvoj — (telesni) j a z.

V takih doživetjih ti torej stopa hkratu v zavest tvoj ž i v o t; kajti če praviš, da si zdrav, žejen, lačen, da te trga..., je nosilec zdravja, žeje, gladu, trganja... tukaj tvoj život.

Takim doživetjem, ki se ti v njih javlja vsakokratno stanje lastnega života (= telesnega jaza), pravimo o b č u t -

ki (Empfindungen) — v ožjem pomenu. Moji občutki so po takem nekaj, kar zadeva moj (telesni) jaz. In glagol »občutim« pomeni, da dojemam nekaj, kar je spojeno z menoj: tako ali tako stanje svojega života.

Semkaj spada zlasti vse to, kar se da bolj ali manj določeno postaviti (lokalizirati) v ta ali oni organ (»organski« občutki), oziroma v drob (»visceralni« občutki). To so pojavi, ki jih izražamo na pr. z besedami: tišči me nekje v želodcu, duši me v prsih, strah mi stiska grlo (vox faucibus haesit), drgetam ves preplašen, bode me v križu, po hrbtu me je mrzlo izpreletelo, tesno mi postaje pri srcu, srbi me dlan, mravljince čutim v nogi, razni občutki napora v sklepih (laktov, zapestja, prstov, kolen, gležnjev, stopala), kadar kaj vzdigneš, — itd. To so pristni in tistemu, ki jih doživlja, »občuti«, zares neposredno dani občutki. Kajpa se ima semkaj prištevati tudi vse ono, kar občutiš v čutilih takrat ko gledaš, poslušаш, se premikaš itd.: napetost očesnih mišic pri pazljivem motrenju kakega predmeta, bolečina v ušesu ob ostrem puku, natezanje v roki, ko nosiš težak kovčeg.

Z besedo občutki v širjem pomenu besede pa mislimo tiste prvine v naših zaznavah (na pr. v jedilu: dišave, okus, gorkoto...), ki se v njih javlja raznovrstna kakovost predmeta in ki vštric njihovega dojetanja hodi tako pa tako stanje v naših čutilih. Barva vrtnice, glas zvona, trdost jekla, sladkoba črešnje, vonj šmarnice... torej sami po sebi niso občutki (kakor na pr. trganje v nogi), ampak — predmeti, ki jih dojemaš ali percipiraš prav tako, kakor recimo gumb na suknji. Glas »a« na pr., ki ga slišiš, ko kdo izgovori besedo »mati«, ni že sam po sebi občutek, temveč le kolikor mu akustično vsebino spremlja pristen občutek v grlu in ustih.

V vsakojakih občutkih (v širjem pomenu) so nam, kakor rečeno, dane kakovosti predmetov. Vse tisto, kar od občutenja izveš o stvareh in ljudeh, ko greš na pr. čez zelenjavni trg, pa ni nemara le pestra »zmes« najrazličnejših »elementov«. To razkošje barv (v cvetličnem oddelku), obilica glasov in šumov, vseh vrst vonj, občutki temperature, svojega pre-

mikanja, tlaka pod nogami... vse to se ti marveč daje v podobi celotnih likov (kot: »krompir« v košari, »branjevka« pri stojnici, »hijacinta« v lončku...), torej kot take in take »totalnosti«.

In tudi psihične funkcije gledanja, poslušanja, vohanja, ki ti sporočajo, da je dani predmet tak in tak, so le sestavine ali komponente v celotnem poslovanju občutenja; nikar pa ni nemara vsako čutilo (oko, uho, nos...) posamič, »avtonomno« poslujoča enota. To se pravi, poslovanje (človeškega in živalskega) občutenja je ustrojeno tako, da kot celota služi enotnemu življenju ter ima tudi kot celota svoje zakonitosti, ki jim sledi. Če se na pr. izpremeni občutena celota, tedaj se hkratu izpremeni tista vsebina, ki ti jo tukaj daje samo gledanje, samo poslušanje, samo vohanje... Na pr. škrjanec v zraku, ta »pojoča raketa«, ki ga gledam in poslušam na poljani, je občutena celota; in ko odleti, mi ne izgine samo njegova barva izpred oči, ampak — vsa »pojoča raketa«.

Pa tudi organizem živega bitja nikar ni zgolj neke vrste skupščina oči, ušes, nosa itd., čeprav se za izsledovanje zakonitosti, ki se tukaj javljajo, z velikim pridom poslužujemo fikcije (zamisleka) — »kakor bi« posamezna čutila povsem samostojno poslovala, to je brez ozira na tisto enoto, ki ji pravimo življenje individua. Kajpa tako ugotovljeni zakoni tudi veljajo le pod tem — fiktivnim pogojem!

Razne kakovosti predmetov (barva, glas, duh, okus, teža...) so kakor tistih do dva tucta glasov in črk, ki je vanje spravljeno slovstvo vsega sveta: v teh kakovostih stopa pred živo bitje velika knjiga njegovega okolja. Zato pa gledajoč, poslušajoč, vohajoč... doznavaš te kakovosti le toliko, kolikor so ti — kazalec stvari po vsem tvojem okolju. »Čistih« občutkov (v širjem pomenu), na pr. občutka take in take »rdečine« pa ne doživljaš nikoli; ob gledanju ti je marveč vselej dana le barva tega in tega predmeta (rdeča črešnja, kri, zastava...). In ker »ti je postalo vroček«, ali drugače rečeno, ker čutiš vročino, je to znamenje (signal), ki ti javlja, da je »nekje v bližini« ali pa v tvojem životu (groznica!) — nekaj vročega! Ta zakonitost velja za sleherno

živo bitje, ki občuti (vidi, sliši, zavoha...) le to, česar je njemu, oziroma njegovi vrsti (rasi) tako ali tako mari. »Toda kakor nekdo, ki pozna samo te glasove in črke, pač ne ve prav ničesa o svetovni literaturi ter mu ni dano njeno »najgloblje jedro« in sploh nič iz nje, tako tudi tistim, ki doživljajo »občutke« (v širjem pomenu), ni dan svet, ampak — nič od njega.« (Scheler).

Zato pa je za videnje živemu bitju vselej in povsod treba gledanja, za slišanje poslušanja, za ovohanje vohanja itd. Res, da čestokrat vidiš tudi to ali ono, na kar nisi ravno »prežal« (to je prvotni pomen gledanja!), ali pa slišiš, česar nisi vlekel na uho; toda i v takih položajih ni — videnja, slišanja... brez gledanja, poslušanja..., kajti gledanje, ki je v jedru prežanje, lahko pravkar učinkuje kot podlaga (dispozicija) prežanju, ki si jo prejel od prednikov. To pač dovolj izpričujejo taki ljudje, ki so, »ut prisca gens mortalium«, še vedno v tesnem stiku s naravo (hribovci, divjaki) in ki jim je gledanje = prežanje, poslušanje = prisluškovanje...

Velika, bistvena razlika med zaznavanjem pa občutenjem v širjem smislu (gledanjem, poslušanjem, vohanjem...) je torej v tem, da v zaznavi stopa pred te predmet sam, »osebno« in ves, kar ga je (tudi notranja struktura) — a v gledanju, poslušanju, vohanju, okušanju... le ta ali ona kakovost njegova. Sicer pa ima oboje, zaznavanje in občutenje služiti enotnemu življenju poedinca (individua). Samo to je njun posel. Zaznavanje razsvetljuje živemu bitju njegovo okolje ter mu bodi kažipot — in sicer s tem, da ga v prvi vrsti opozarja na življenju ustrezajoče predmete (živež; ugodna prilika, da se uveljaviš...) in pa na pretečo nevarnost. A čutila (ki ti na pr. pravijo, da je ta in ta jed dobra, sladka, strupena...), skrbe, da se doseza tisto, brez česar bi organizmu ne bilo življenja: da se uspešno vrši osobito prehranjevanje in ploditev.

To pa se nikar ne razumevaj tako, da bi človek imel streči samo telesu. Saj mu globlje uvidevanje pravi, da so »telesa — vrči dragoceni« (Župančič), ki se naj polnijo z

duhovno vsebino! A tudi vrč ima svoje pravice! Že Juvenal je tukaj postavil veličasten, bogočloveški cilj, češ: Mens sana in corpore sano — sit! Po naše: Prizadevaj si, da bo v zdravem telesu zdrav duh! Pravi »humanizem« torej obsegaj oboje — duhovnost pa čutnost!

Dražljaj. — Da občutiš mraz, napetost te ali one mišice, glad, da čuješ kak glas, vidiš barvo, okusiš kislobo itd.: v to svrho je treba, da posebne vrste mehanski ali kemijski procesi učinkujejo na to ali ono (zdravo) čutilo, ki je po živčevju spojeno z možgani. Takim procesom pravimo dražljaj.

To pa še ni ves pomen besede dražljaj. Kajti ono, kar v istini zasluži ime dražljaj, ni kos ali košček mrtve, od »življenja«, to je od tega ali onega organizma nezavisne »prirode« (to ali ono vohanje tvarnih molekul, oziroma etrovih delcev), temveč — te ali one vrste »priroda«, ki je v takih in takih odnosih z »življenjem«. Dražljaj je namreč to, kar živo bitje doživlja kot vzrok raznim izpremembam v stanju svojega života: kot povzročitev teh in teh organskih ali pa visceralnih občutkov, oziroma kot to, kar te napoti, da gledaš, poslušаш, vohaš...

Zato pa gledanju primerni (adekvatni) dražljaj ni tresljanje etra, temveč — svetlobni žarki, primerni dražljaj poslušanju ne zračno valovanje, ampak — zvok itd. Koliko zgolj fizikalnega valovanja vseh mogočih vrst vrvi neprestano skozi naš život, ne da bi služilo za dražljaj kakim občutkom! Bistvo dražljaju je torej v tem, da »razdraži« živo bitje kot celoto (ne pa ta ali oni njegov organ!), ali z drugimi besedami, da vzbudi visceralne občutke ali pa te napoti h gledanju, poslušanju...).

Brez dražljaja ni občutka. To pa se ne pravi nemara, da bi dražljaj bil pogoj vsebini občutka: tej ali oni barvi, glasu, okusu, duhu... Ne! Dražljaj je marveč le nujni pogoj tvojemu občutenju: gledanju, poslušanju, tipanju... Saj pač šele tako ali tako »razdraženi« organizem začne gledati, poslušati, tipati... ter ob gledanju, poslušanju, tipanju... vidi barvo, sliši glas, otiplje trdoto...

Predstavljanje.

Poleg zaznavanja, v katerem neposredno dojemaš ali percipiraš razne predmete, pa je še drug, posreden (indirekten) način dojemanja, ki mu pravimo predstavljanje.

Ako si na pr. na izprehodu iz tega ali onega razloga »predstavljaš« svetiljko s svoje mize, tedaj i tukaj »dojemaš« svetiljko; o tem ne more biti dvoma, kajti svetiljka ti je v duševnem aktu predstavljanja — prisotna. Samo da je ta prisotnost čisto drugačna kakor pa tedaj, ko sediš pri mizi ter gledaš svetiljko pred seboj. Tista vsebina (»podboda«), ki ti je vsikdar bolj ali manj nazorno dana, ko si kaj predstavljaš: z a s t o p a predmet, ki ga predstavljaš — dojemaš. Tudi s predstavo torej meniš ali jemlješ v misel kak predmet, čeprav ne tako neposredno pa bujno in plastično, kakor z zaznavo. Za predmet, ki ga zaznavajoč neposredno dojemaš, je vselej značilno to, da je — v istini prisoten; predmet, ki si ga predstavljaš, pa je — »k a k o r b i b i l« prisoten²⁴.

Med zaznavo in predstavo je torej bistvena, ne pa nemara le kvantitativna razlika; te razlike je tolikanj, da normalno nikoli ne zamenjavaš zaznave s predstavo ali napačno. Ni se ti treba »ščipati v nos«, češ: ali je istinito, kar »vidim«, ali pa le »sanjam« (si predstavljam)? Naziranje, da bi zaznava bila le izrazito jaka (intenzivna) predstava, oziroma da bi predstava ne bila nič drugega nego medla, malokrvna zaznava, neke vrste kopija zaznave — je torej pogrešno, čeprav isti predmet (knjigo, svoj glas) lahko zdaj neposredno doznavaš, zdaj si ga predstavljaš. Zaznavanje pa predstavljanje sta po takem različni vrsti dojemanja ali percipiranja.

Poglavitna razlika med zaznavo pa predstavo je po njunem bistvu tale:

1. Predmet, ki ga zaznavaš, »stoji« neposredno, rekel bi osebno pred teboj; a predmet, ki si ga predstavljaš, je nekako odsoten, kakor bi bolj ali manj oddaljen »visel« ali medlo, kot nekaj shematskega »plaval« pred te-

boj. Posebe pa bodi naglašeno, da to, kar jemlješ v misel, ko si kaj predstavljaš, ni morda le »podoba« tega ali onega predmeta, temveč ta in ta (istiniti ali pa fantazirani) predmet sam! Prešernov romar na pr. »v podobah gledat' hrepeni veselje življenja rajskega« in ne podobe tega življenja. Paradokсно bi se dalo reči, da ti je, ko si predstavljaš to ali ono, dan predmet sam (istinito), čeprav ne sam (»osebno«). Predstavi torej povsem manjka tiste bujnosti, ki bi jo človek na zaznavi kar »zajel z roko« in ki se ne da opisati. Predstavljena vijolica ne diši in predstavljenih 10.000° C vročine niti toliko ne peče kot ugašajoča vžigalica, ki ti je v istini padla na prst.

2. Predmet (tvarni, pa tudi duševni), kakor ga neposredno doznavaš, dela vtis nečesa trdnega, stalnega, »solidnega«; a predstava ni prav za prav nič, le »dim«, nekaj, kar povsem nasprotno zaznavi ne v z t r a j a niti sekundo v isti obliki.

3. O predmetu, ki ga neposredno doznavaš (Mars), prav nič ne dvomiš, da je, da biva; predstava sama pa ti o tem, kar si »samo« predstavljaš (življenje na Marsu), ne pove naravnost, da je, in tudi ne, da tega ni.

Zaznava in predstava sta torej dvoje vrst dojetanja, četudi ne vzporednih in pa ne enako samostojnih. Kajti votek, podlaga predstavi je — zaznava. Predstavi je namreč bistveno, da ti odsotni predmet (zvezdo jutranjico po dne) vsikdar prikazuje tako, kakor da ga neposredno zaznavaš: se pravi, da ti ga i predstava prikazuje od te ali one strani, iz te in te razdalje, raz to in to stališče itd. Pa tudi vse drugo, kar je še značilnega za zaznavo, najdeš na predstavi: večjo ali manjšo nazornost predmeta, hkratu dojeto okolico... Skratka, predstava z avisi od svojega predmeta, oziroma od zaznave ter jemlje rekli bi od nje na posodo.

Šele odtod je razumljivo, zakaj si marsičesa (na pr. nove drame) ne moreš predstaviti, ako nisi tega že kdaj neposredno doznaval: videl, slišal...

Zaznava torej nadkriljuje predstavo v tem, da vodi kar naravnost in neposredno do predmeta, predstava pa po

ovinkih in le posredno, to je nekako — v »obleki« odgovarjajoče zaznave. A oboje, zaznava in predstava je pot do predmeta. Zato nam v življenju predstava neštetokrat služi kot nadomestilo za zaznavo (»misli si«, da ta in ta razdalja na zemljevidu meri 2 km). In zato tudi svet, kolikor si ga predstavljaš, ni — »svet v podobah«, temveč pravi, istiniti svet, ki ti je le drugače dan kakor pa takrat, ko ga zaznavaš.

Predstava je lahko ali obnovitev prejšnje zaznave (ljubljski grad), oziroma predstave ali pa vsebinsko nova tvorba (zlata ptička).

Obnovljena predstava — je po vsebini bolj ali manj podobna prejšnjemu doživetju, ki ji je za podlago: zaznavi ali pa tudi predstavi (pravkar si lahko predstavljaš ljubljanski grad tako, kakor si ga gledal iz Ljubljane ali pa si ga predstavljal v tujini). Tudi obnovljena predstava je pravo pravcato dojemanje (percipiranje), samo da predmet, ki ga tako dojemaš, ni istinito prisoten, ampak le »predočen«. Na ta način si sedaj lahko predstavljaš i nocojšnje sanje ali pa to, kako si nekoč »gradove svitle zidal si v oblake«, kajti »zidanje« takih oblakov (= predstavljanje predmetov, ki jih ni) je bilo pač nekaj istinitega.

Obnovljena predstava pa ni nemara istovetna temu, česar se spominjam. Kajti bistven znak spominjanja (gl. str. 151) je v tem, da kako doživetje uvrščaš na to in to časovno mesto v preteklosti — torej zavedst, da si to, kar ti zdaj hodi (kot predstava na misel), že kdaj v istini doživel (neposredno doznaval ali pa si predstavljal). To, česar se spominjam (izlet v —), stoji zdaj »kot preteklo« pred menoj, se pravi, zavedam se, da živim v preteklosti in sicer ob aktu spominjanja.

Tvorjena (izmišljena) predstava — je vsikdar bolj ali manj bujna pretvorba prejšnjih zaznav. O tej pretvorbi (jaz na tem in tem socialnem mestu) ne misliš, da bi ji odgovarjal istinito bivajoč predmet, čeprav bi morda želel, da je temu v istini tako. Na ta način si predstavljaš tuj kraj, ki ga še nisi videl, dogodke iz preteklosti,

»deveto deželo«; tako »snuje« umetnik svoje načrte, »ugiba« znanstvenik med danimi možnostmi, »kalkulira« trgovec, »kombinira« zdravnik, inženir, državnik, »sanjari« mladostnik, uživa »pravljice« otrok.

Tvorjene predstave so važen element v dejstvomovanju fantazije. To, kar imenujemo fantazija, torej ni kaka osnovna sila v duševnem dogajanju, temveč — svojevrstno dojemanje (percipiranje) predmeta. Pogoji fantazijskim pojavom pa leže v podzavestni plasti naše duševnosti. To se pravi, tista silno rodovitna gredica, ki iz nje brstijo naše »fantazije«, so podzavestno skrite, »latentne« potrebe, hrepenenja in težnje poedinca (kruh, spolnost, duševne stiske, zlasti pa nezadovoljnost s tu ali tam danim stanjem). Osobito glede na duševne stiske (Pegaz v jarmu) nam je izredno fina psihologija fantazije Prešernova elegija »Slovo od mladosti«.

Tudi v umetniškem ustvarjanju fantazijski liki niso povsem »iz nič« ustvarjene podobe, nekakšna duševna praploditev, marveč — pretvorbe. Umetnostni zgodovinar Strzygowski naglašča, da so na pr. likovni umotvori povsod — umetniško preosnovani praliki: človek, žival, rastlina, pokrajina.

Individualne razlike v predstavljanju.

Podlaga predstavi so zaznave; te pa se v prvi vrsti opirajo na čutila. In tako gre tudi v predstavljanju čutilom močan delež. Je pa tako, da si to ali ono predstavljaš pretežno s sodelovanjem samo enega čutila. Toda ugotovilo se je, da se tukaj zelo razlikuje človek od človeka: ta si predstavlja to in ono tako, da predmet večinoma »vidi«; kdo drug pred vsem »sliši« na pr. govoriti človeka, ki si ga predstavlja; tretji kakor da jemlje v roko tisto, kar si predstavlja; celo taki se dobe, ki si predstavljajo svet — z nosom.

»Enočutni« način predstavljanja je zlasti u m e t n i k o m kod pa kod svojski do čudovite stopinje. Böcklin izjavlja, da je slikal edinole — po spominu. Naš Finžgar je dejal

o sebi tole: »Jaz moram imeti, preden začnem, misel popolnoma jasno pred seboj, načrt dejanja od začetka do konca, brez malih okraskov seveda.« Mozart je samo dvakrat slišal Allegrijev osmeroglasni Miserere (čegar razmnožitev je papež prepovedal), pa ga je znal brez napake zapisati na pamet — torej akustik! Da so i nekateri pisatelji slušnega tipa, o tem priča tale izjava: »Kadar pišem prizor,« pravi Legouvé (franc. dramatik, 1807—1903), ki je akustik, Scribeju (franc. dramatik, 1791—1861), ki je vizualnik, »poslušam — Vi pa gledate. Ob vsaki besedi, ki jo zapišem, slišim glas govoreče osebe. Vam pa se igralci kretajo pred očmi. Jaz sem slušalec, Vi gledalec.« »Res je,« odvrne Scribe. »Ali veste, kje se nahajam (v duhu), pisoč igro? Sredi v parterju!«

Sicer pa ima vsak človek »svoj« tip predstavljanja; samo da korenine poedinčevemu tipu segajo včasih vse do takih pogojev, ki ne leže kar na dlani ter tudi niso v vseh okoliščinah isti. Ta in ta na pr. gosli, ki si jih predstavlja, pretežno vidi (vidni ali vizualni način stvarnega predstavljanja), oni jih pred vsem sliši (slušni ali akustični način) in tretji gode (gibni ali motorni način); a predstavljeno besedo »gosli« ta v prvi vrsti čita (vidni način jezikovnega predstavljanja), oni jo sliši izgovorjeno (slušni način), a tretji jo v duhu piše ali izgovarja (gibni način).

Predstavnih tipov utegne vsaj v stvarnem predstavljanju biti toliko, kolikor je čutil. In ni načelnega razloga, zakaj bi odločilen pogoj v predstavljanju ne mogel komu biti — nos. Pisatelju Zoli je najbrž bil lasten vohajoči (»olfaktorni«) tip predstavljanja, se pravi, da si je lažje predstavljal z nosom kakor pa ob drugih čutilih. In kdor pazljivo čita Baudelairejeve pesmi (»Fleurs du mal«), mora reči: nosovec! O tem pričajo že naslovi: Parfum exotique, Une charogne (mrhovina), La chevelure (lasje) — pač tudi naziv zbirke: Fleurs du mal (cvetke zla).

Evo nekaj primerov:

Skladje (Correspondances). ... Vonj, barve in glasovi se skladajo (v naravi). Tam je polno vonja, svežega ko otroška polt, sladkega ko glas oboje, zelenega ko travnik — — ko ambra, muškati in kadilo...

Večerno soglasje (Harmonie du soir). Prihaja čas, ko, zibajoč se na stebelcu, sleherna cvetka dehti kot kadilnica; glasovi pa dišave se spajajo v večernem vzduhu — melanholičen valček in koprneče vrvenje...

Pesem (Hymne). .... Vedno sveža dišavnica, ki z vonjem napolnjuje vzduh skritega kotička, pozabljena kadilnica, ki se tajno dimi skozi noč. Neminljiva ljubezen, kako te naj istinito izrazim? Zrnce muškata, ki nevidno leži na dnu moje večnosti!...

V jezikovnem predstavljanju pa utegne biti dano le troje možnosti. Ta človek predstavljač bolj vidi (pisano ali tiskano) besedo, drugi pretežno sliši nje izgovorjeni glas, tretji doživlja občutek govornih ali pisnih kretenj.

Toda le redkokdaj je tako, da bi komu bil svojski samo ta in ta na pr. samo vidni ali samo slušni tip predstavljanja, se pravi tako, da bi si na pr. samo gledajoč ali samo slušajoč kaj predstavljal. In če je kdo tak izrazit »enočutnik« v predstavljanju, tedaj je to — nedostatek (defekt) njegove duševnosti. Običajno pa se ima stvar tako, da ta ali oni predstavniki tip le — prevladuje.

Eksaktno proučevanje tega vprašanja je dognalo, da je ta duševni pojav zelo zamotano klopko ter da so »individualne razlike« v predstavljanju neprimerno tanjše in tudi mnogoternejše kakor pa so mislili izprva. Kakor menda ni najti na enem drevesu dveh listov, ki bi si bila čisto enaka, tako se pač tudi dva človeka težkoda povsem ujemata v načinu predstavljanja! Tako se je med drugim pokazalo, da je ta ali oni »vizualnik« le v predstavljanju — besed ter, ko si predstavlja besedo »benzol«, lahkoda vidi na pr. mesto v knjigi, kjer stoji ta beseda. Nikar pa ni zato treba, da bi mu tudi v stvarnem predstavljanju bil lasten vidni tipus, temveč je mogoče i to, da recimo v sanjah ne stopajo »podobe« živo pred njega. Lahko pa je tudi obratno: da si v stvarnem predstavljanju vizualnik, a v jezikovnem ne!

Razlike od človeka do človeka pa so tukaj lahko še dokaj podrobnejše. Včasih na pr. kdo v dejstvanju fantazije (recimo v umetnostnih tvorbah) kar očitno izkazuje ta in ta predstavniki tip, ki pa bi mu ne našli sledu v njegovem znanstvenem mišljenju. In tudi to je mogoče, da ti v jezikovnem predstavljanju ni svojski samo en tip, ampak

da si nekatere besede predstavljaš morda vidno, a druge slušno ali gibno ali kako drugače.²⁵

Psihologija je v predstavnih tipih, kdo bi dvomil o tem, izsledila zanimivo svojstvo naše duševnosti. Odtod utegne prej ali slej pasti nova luč zlasti na to ali ono pedagoško vprašanje — takrat, ko bo poglavje o individualnih razlikah v predstavljanju čim bolj vsestranski proučeno.

Prepoznavanje.

Zaznavanje, abstrahiranje, predstavljanje, fantaziranje so različni načini, kako nam svet in življenje stopa v zavest. S tem številom pa dojemalne možnosti še niso izčrpane. Kajti izkustvo uči, da to ali ono tudi lahko na pr. — p r e p o z n a v a š.

Vrata se odpro, in ko vstopi gost, se zavzamem: »Kaj, si ti, prijatelj?« S temi besedami je pač že rečeno, da je prišlec moj znanec in da ga nisem zaznal, ko je vstopil, temveč — p r e p o z n a l. Duševni akt prepoznavanja izvršiš neštetokrat na dan, vselej, ko tekom običajnih opravkov prihajaš vedno znova v dotiko z istimi stvarmi, ljudmi, odnošaji... Samo da se prepoznavanja običajno ne zavedaš izrecno, morda z besedami: »to pa je...« Le tedaj, ako se je predmet, ki zopet stopa pred te, kaj bolj izpremenil, odkar ga nisi več tako ali tako jemal v misel, rečeš v duhu na pr.: »Kdo bi te spoznal,« se pravi — zopet spoznal (= prepoznal)!

Zanimiv je tukaj otrok v prvih mescih življenja. Če dojenček osebe ali igrače, ki jo je že poznal, nekaj dni ni videl, se mu zdi tuja, ko zopet pride predenj — vsaj v prvem trenutku. Navadno pa jo prav kmalu prepozna in sicer z izrazom velikega veselja. Se pravi, da jo vzame za »isto, kakor« prej.

Ako »zopet« vidim (= prepoznam) znanca, je to povsem drug duševni akt, kakor pa ko sem ga zadnjič videl (= zaznal). Prepoznavajoč to ali ono, ugotavljam, da sem ta predmet že kdaj zaznal. Kraj te ugotovitve hodi zdaj večja zdaj manjša stopnja izvestnosti. Kolikokrat rečeš:

»dozdeva se mi«, da sem to melodijo že kdaj slišal, ta obraz že videl nekje!

Prepoznavna se opira na sedanjo z a z n a v o i hkratu na obnovljeno p r e d s t a v o predmeta. Prepoznavajoč istovetim na pr. obraz, ki ga pravkar gledam, obrazu, ki sem ga večkrat videl. Ne smeš pa nemara misliti, da prepoznavajoč kak predmet primerjaš med seboj dvoje doživetij, ki se imata eno do drugega kakor original (zaznava) in pa kopija (predstava). O prepoznavanju moramo marveč priznati, da je e n o t e n duševni pojav, ki se da le v abstrakciji analizirati, nikar pa ne istinito razstavljati v samostojne prvine.

Da prepoznavna res obsega zaznavo in predstavo predmeta, to najlepše izpričujejo taki primeri prepoznavanja, ko p r e d s t a v a nastopa prej kakor pa zaznava. Ako je nekdo, ki mi na ulici prihaja nasproti, še predaleč, da bi ga »dobro« videl, tedaj mi predstava včasih pomore, da v prihajajočem človeškem liku »vidim« ali pa vsaj menim videti to in to osebo. V domačem mestu zadostuje nekoliko površnih zaznav, da ne zaideš, ker so ti zanesljiv kažipot predstave poedinih ulic, križišč, orientacijskih točk, ki jih sproti obnavljaš. Tudi besede, ki jih je govornik napol »požiral«, se ti zdi, da si slišal cele, ker si jih pač dopolnjeval iz svojega besedišča; iz istega razloga ti je tudi mogoče, da visoko prilepljeni plakat bereš na razdaljo, ko posamezne črke niso več čitljive.

Lahko pa se tu ali tam pojavi i s l e p i l o (gl. str. 125) ter kaj napačno prepoznaš (»fausse reconnaissance«), tako na pr., če stavec (v najboljši veri!) »humanista« pretvori v »humorista«, »eklektika« v »elektrika«, »apozicijo« v »opozicijo«, »normalno« v »moralno«, »duševni« v »društveni« itd.

V prepoznavanju je močan koren socialni medsebojnosti človeških bitij.

Spominjanje.

Človek si daje mnogo opravka s takimi stvarmi, razmerami, življenjskimi potrebami..., ki jih časovno naziva — »sedanje« ali sodobne. Toda nikar ne samo ž njimi! Kajti

izkustvo pač uči, da i p r e t e k l o s t za nas ni nekaj, s čimer bi ne trebalo nič računati (*quantité négligeable*). Le pomislimo na pr., kaj pomeni v življenju poedinca in človeških skupin (kakor so rodbina, cerkev, narod itd. moč »tradicije« (v gospodarstvu, politiki, verstvu, umetnosti...), ki čestokrat iz velikih davnin kaj živo posega v sedanjost. Ali pa ko se kesaš tega ali onega, kar — si storil, itd.

Do vsega tega, kar je časovno za menoj, kar sem kdaj prej doživel, storil, nameraval..., mi je dana samo ena pot: da se te reči s p o m i n j a m. Česar se iz svoje preteklosti in prav tako polpreteklosti ne spominjaš, za vse tisto tudi ne veš. Sicer pa je preteklo doživetje, ki se ga sedaj ne spominjaš več, kako drugače lahko še vedno v živi zvezi s teboj; tako je recimo tvoj sedanji »značaj« v precejšnji meri plod tega, kar si še kot otrok doživljal, čeprav se tega ne zavedaš več.

Duševni proces spominjanja pa nima vsikdar istega ogrodja (strukture). Če na pr. danes, v dobi hude »krize« kdo obuja spomine iz »boljših« časov, tedaj mu je »pred očmi« to in ono, kar je nekoč doživljal in česar v naših dneh ni več (lažji zaslužek, višji življenjski »standard«...). V takem obujanju spominov ti je v istini (ne v fantaziji!) dana lastna preteklost, vsa kakor je bila. Ko se predajaš svojim spominom, takrat nedvomno preživljaš pravi kos svoje preteklosti. Takemu spominjanju, ko se ves prepuščaš njegovi vsebini, pravi psihologija n e p o s r e d n o s p o m i n j a n j e.

Docela drugačno pa je notranje ogrodje spominjanja takrat, ko se na pr. spominjaš, da je to in to bilo lani o božiču. Tudi tukaj ob spominjanju res živiš v tej in tej dobi svoje prošlosti; samo ne tako, da bi se kar pasivno pogrezal v vsebino svojih spominov, ki ti kar »sami« prihajajo. V takih primerih izrazito doživljaš zavest, da se s p o m i n j a š tega in tega. In tako spominjanje se imenuje p o s r e d n o. Vsikdar, ko si prizadevaš, da bi se d o m i s l i l česa iz preteklosti, je to tipus posrednega spominjanja.

Razlika med neposrednim in pa posrednim spominjanjem zadeva torej k a k o v o s t duševnega akta, to je način, kako se spominjaš tega in tega: tam se, rekel bi, mudiš pri tem,

kar je nekoč bilo in se ti sedaj iz tega ali onega razloga kakor da »samo« daje (smer neposrednega spominjanja drži po takem iz preteklosti v sedanjost); a tukaj skušaš se domisliti tega, kar je nekoč bilo (smer posrednega spominjanja drži torej iz sedanjosti v preteklost).

O bistvu spominjanja se po vsem tem da reči tole: Ako se česa spominjam, se to pravi, da sedaj živim v preteklosti in sicer v tem in tem, časovno čim bolj določenem delu svoje preteklosti: »pri tisti priliki« je bilo (ob sv. Jožefu smo ga pokopali).

Ni torej dvoma, da je spominjanje duševni organ, ki je človeku dan za dojemanje svojih doživetij iz preteklosti. In še posebej treba naglašati, da mi je takrat, ko se spominjam tega ali onega, dan istinit kos lastne preteklosti, ne pa da bi si nemara samo »predstavljal« tisto, kar sem takrat resnično doživel. Saj pač prava pravcata istinitost iz preteklosti, ne pa nje predstava učinkuje na me, ce sem na pr. pravkar otožen, ker se spominjam tragične smrti ljubega prijatelja. Je res, da si pogostoma tudi bolj ali manj živo predstavljam, to je imam »pred očmi«, kako je to in ono bilo; toda prvo in glavno v spominjanju ni predstava, ampak to, da mi je v sedanjosti kar dana preteklost sama, hočem reči, ta in ta točka iz moje preteklosti. Kdor se zna opazovati, bo našel, da se spominjanje vsikdar odigrava takole: najprej mi stopa v zavest, da je tisto, česar se spominjam — bilo nekaj lepega ali odurnega, veselega, tragičnega, neumnega, strahovitega, smešnega*... Doznavanje teh »vrednot«, ki jih obsega preteklo doživetje, pa ni vezano na predstavljanje takih doživetij, šele potem, ko mi je preteklo ali bodoče doživetje po svojevrstnem aktu spominjanja že dano v luči kake vrednote, si ga tu ali tam tudi bolj ali manj živo predstavim.

Tudi v spominjanju se ljudje jako razlikujejo eden od drugega. Nekaterim je na pr. dano, da se povsem zlahka

---

* Pisec te knjige si je kot triletni deček pri padcu pretrgal zgornjo ustnico in mu jo je zdravnik moral skupaj šivati. Na posebnosti tega dogodka se sicer ne spominja, toda še danes ve, da je bilo neprijetno — in da je zato zdravnika iz jeze popljuval.

in živo spominjajo preteklih doživetij; a marsikdo drug je nasprotno le bolj »človek danega trenutka«. V posebnostih te vrste ima čestokrat korenine to ali ono svojstvo značaja.

Pričakovanje.

Bitje in žitje človeka nima korenin samo v sedanjosti in, kakor smo videli, i v preteklosti; tudi glede na b o d o č - n o s t, lastno in tujo (sorodnikov in znancev, narodovo, občevaloško) ne moreš biti mlačen, indiferenten. Kdo neki bi ne vedel, koliko našega dejanja in nehanja je naravnano v smer: da b o š dolgo živel in da ti b o dobro na zemlji.

Za doznavanje vsakojakih doživetij iz preteklosti nam služi (gl. str. 152) spominjanje. A glede na bodoča doživetja opravlja ta posel — p r i č a k o v a n j e. Da pojdeš drevi na koncert, da ti bo ob slovesu po počitnicah težko, da boš nekoč opravljal ta in ta poklic... taka bodoča doživetja ti sedaj ne morejo biti drugače dana (»prezentna«), nego da jih — pričakuješ. To pa ono iz svoje bližnje ali daljne bodočnosti dosežamo (»antecipiramo«) z duhom le toliko, kolikor jih pričakujemo. Le tako doznava v tem hipu otrok sani, ki mu jih bo prinesel Jezušček; ali kačar, da ga gad ne bo pičil (saj bi sicer ne šel gadov lovit!); ali tisti, ki gre brez dežnika na pot, da bo lepo vreme; ali vernik usodo svoje duše po smrti. A česar ne pričakuješ, to ti iz bodočega tudi ne hodi na misel. Učinkuje pa bodočnost (podobno preteklosti) lahko nate tudi, ne da bi vedel, kaj ti prinaša v svojem naročju: ko te na pr. »nekaj« (učitelj in vzgojitelj, narodni ideali, previdnost božja) usmerja proti temu in temu cilju, ki bi ga naj dosegel v bližnji ali daljni bodočnosti in ki ne veš zanj.

Kakor v spominjanju, tako se tudi v pričakovanju razlikuje n e p o s r e d n i način od p o s r e d n e g a. Ljudje na priliko v današnjih težavah jadikujejo, češ, tudi za bodoče nas ne čaka nič dobrega; to je značilen primer neposrednega pričakovanja, kajti tak jadikovalec se nekako »zamakne« v bodočnost ter gleda samega sebe — kako se bo trdo boril z življenjem. In ko tako toži in tarna, zares živi v bodoč-

nosti. A neposrednost njegovega pričakovanja je v tem, da ni spojeno z zavestjo: »pričakujem, da bo vse tako in tako«, ampak da bodočnost rekel bi kar s a m a stopa predenj, vsa mrka in pusta.

Ako pa s pesnikom veruješ v preroške besede: »vremena bodo Kranjcem se zjasnile, jim milši zvezde kakor zdaj sijale« — tedaj i tukaj, kdo bi dvomil, živiš v bodočnosti. Toda v tem primeru ni tako, da bi se ti bodočnost nekako sama dajala in stopala v sedanost; tukaj marveč izrazito doživljaš še z a v e s t: pričakujem, za trdno pričakujem, da...

Razlika med neposrednim in posrednim pričakovanjem je (podobno spominjanju) v k a k o v o s t i d u š e v n e g a a k t a, se pravi v načinu, kako pričakuješ to ali ono: tam »stopa pred te« bodočnost, ki se vanjo uživljaš (smer neposrednjega pričakovanja gre torej iz bodočnosti v sedanost); tu pa si uverjen, to je, se izrecno zavedaš, da bo kdaj to in to (smer posrednega pričakovanja gre iz sedanosti v bodočnost).

Ob spominjanju dosezaš svojo preteklost; pričakovanje pa je duševni organ, ki nam služi za doznavanje bodočih doživetij. Kadar kaj pričakuješ, takrat istinito živiš na tem in tem mestu svoje bodočnosti: »to bo takrat« — v tem je bistveno ogrodje pričakovanja (»ko pade listje, pa bomo zopet doma« — tako so tolažili vojake, ki so v juliju 1914 morali na fronto).

V pričakovanju mi je torej vsikdar dana lastna bodočnost ali točneje povedano ta in ta odlomek iz moje bodočnosti, ne pa morebiti nje v fantaziji ustvarjena »predstava«, to je nekakšna slika te bodočnosti. Kolikokrat je na pr. kdo ves dan silno »nervozen« in »kritičen« (nasajen), ker ga za jutri »čaka« to in to: izpit, zdravniška operacija, potovanje. Prava, povsem stvarna bodočnost in ne njena v zraku viseča predstava je tisto, kar tukaj nastopa kot motiv za tako in tako sedanje njegovo držanje. In tako je torej pričakovanje duševna funkcija, v kateri človek v sedanjem trenutku neposredno doživlja ta ali oni kos lastne bodočnosti. Kajti vsekdar ti je tisto, kar pričakuješ, v aktu pričakovanja dano

»kot« nekaj bodočega. Pa tudi tukaj, podobno spominjanju, ni treba, da bi si hkratu predstavljal tisto, kar se ti obeta za jutri ali pa za kdaj pozneje. A vsebina pričakovanja se ti jemlje iz sedanjega obzorja. Šestletnik na pr. resno vpraša, ali bo mamica lahko šla ž njim, ko bo nekoč moral k vojakom, češ, brez svoje mamice ne morem živeti.

Tudi pričakovanje (gl. str. 154) doživljam tako, da mi najprej stopa v zavest rekel bi »parfum« vrednote ali pomenljivosti, s katerim je obdan bodoči doživljaj: tisto, kar pričakujem, je nekaj prijetnega ali neprijetnega, odločilnega, poraznega... Za doznavanje vrednot, ki se drže bodočega doživetja, pa ni da bi si moral to doživetje predstavljati; v istini se ima stvar marveč tako, da se mi v pričakovanju bodoče doživetje najprej daje ovito v kopreno te ali one vrednote ter si ga šele potem (pa ne vsikdar!) tudi predstavim.

So ljudje, ki jim doživljanje kaj rado uhaja v (bližnjo ali daljnjo) bodočnost ter jim zato vsak hip zmanjkuje trdnih tal pod nogami. Taki se venomer nadejajo česa, gojijo vsakojake želje, snujejo velike načrte... Menda jih ima v mislih narodna prislovica, češ, da bi ta ali oni še komarje koval — ko bi mu kdo delal podkve!

Pomnež (vobče).

Česar nisi doživel, tega se ne moreš spominjati. A sposobnost, da lahko sedaj obnoviš, to je vnovič doživiš, kar si že doživljal kdaj (prvo obhajilo, dosedanji potek svoje bolezni), se imenuje p o m n e ž (Gadächtnis, la mémoire).

Psihologija je sicer mnogo in pa z resnobno vnemo proučevala pomnež; vendar pa vse do danes nima še nespornega odgovora na vprašanje, kaj je bistvo pomneža. Toda v tem ni prav nič ovire za točno opisovanje svojstev, ki jih izkazuje pomnež, in pa za uspešno ugotavljanje zakonitosti, katerim ustreza poslovanje pomneža. Saj pač i tega na pr. še ne vemo, kaj je elektrika; in s kolikim uspehom vzlic temu veččaki razbirajo njene tajne ter jo silijo, da nam sveti, nas greje ter opravlja najtežje posle! In tako

tudi glede na pomnež nikar ni nemara prazno delo, da v sedanjem stanju psihološke vede skušamo čim zanesljiveje ugotavljati pogoje, pod katerimi se pomnež po svoje javlja.

Psihologi so tudi mnogo ugibali, kaj pomenijo možgani za pomnež. Ali globlje preudarjanje pravi, da je tukaj treba pomisliti sledeče: »Pomnež je psihološki pojem; in vse tisto, kar vemo o njem samem, se ni ugotovilo ob raziskovanju možganov, temveč ob psihološkem raziskovanju. Naše raziskovanje ne pridobi prav nič, če pomnež kar preložimo v možgane. Zato pa se je v psihologiji treba zadovoljiti s tem, da rečemo: pomnež je sposobnost za obnavljanje tega in onega, ki je nastalo iz preteklih izkušenj pa doživetij.« (A. Pfänder.) ²⁶

Kakor v zaznavanju in predstavljanju, prav tako najdemo i v spominjanju med ljudmi troje psiholoških tipov (na »stvarnem« in »jezikovnem« temelju): vidni, slušni, gibni. Kajpa i glede na pomnež noben človek ne očituje izključno tega ali onega tipa, temveč le pretežno! Dečki na primer lažje in bolje pomnijo stvarne vtise, deklice pa besede in števila. (Sicer pa imajo deklice vobče boljši pomnež ko dečki.) Kdor je na pr. »stvarni« mislec optičnega tipa, ta si bo ogledovaje pridobil trajnejšega znanja o teh in teh predmetih, kakor pa poslušajoč predavanja o njih. Mozart, ki je ves Allegrijev Miserere po dvakratnem slišanju v sikstinski kapeli zapisal na pamet, je bil »akustik« (gl. str. 148). Zakaj piše ta ali oni s prstom po zraku grške, francoske ... besede, ki bi si jih rad zapomnil?

»Asociacijski zakoni.« — Sledeč izkušnjam iz vsakdanjega življenja (klasičen zgled je »vozel« na robcu*) je psihologija vse od Aristotela pa dosihdob učila, da je temelj spominjanja »asociiranje« ali spajanje doživetij, češ, tega ali onega doživetja se boš prej ali slej najzanesljiveje spomnil, ako ga, vedé ali nevedé, spojiš s kakim drugim do-

* Ljudska psihologija kajpa bolj izdatno svetuje: »Napravi si vozel — na nos!«

živetjem. Navajali so več, po navadi četrvero asociacijskih zakonov. Po teh zakonih da se doživetja asociirajo: 1. ako se ti v duševnosti istočasno pojavi dvoje ali več doživetij (to in to si kupim »za spomin« na ...); 2. ako so si doživetja podobna (obrazi sorodnikov, ki jih poznam); 3. ako doživetja stoje v diametralnem (skrajnem) nasprotju (sreča — nesreča); 4. ako jih spaja medsebojnost »vzrok — učinek« (za bliskom slišiš grom).

Danes uvidevamo, da asociacijski zakoni niso res zakoni, to je izkustvena pravila, ki bi bila ugotovljena ob opazovanju istinitega pamtenja (»induktivno«). Sedanja, moderna psihologija jih marveč čedaljebolj smatra za pristne »principe« (podobno na pr. »čistim« principom mehanike), se pravi za občna počela, to je za izhodišče in vodilno nit mišljenju, kadar skušamo razumevati poslovanje pomneža pri poedincu. Ko si na pr. »asociacijski« pojasnjujem tok duševnega dogajanja v spominjanju, takrat mislim v istini tako — »kakor bi« dvoje ali več doživetij, zlasti doznav, bilo zgolj vnanje, le časovno nanizanih eno k drugemu. Toda dejanski je, kar naglašá osobito »psihoanaliza« (Freud), vse to med seboj globlje spojeno — v stvarne enote; a za notranji kit so jim »želje, interesi, vsa preteklost in kar vsa konkretna osebnost poedinca«. A takih konkretnosti asociacijska načela ne uvažujejo (kakor na pr. i mehanski »zakoni« o padanju ne trenja!). Zato pa psihoanalitska smer dušeslovja (»psihologija globine«) opravičeno očita asociacijskim zakonom, da so borni »zakoni«, ki v istini ne obrazložijo ničesar. Če na pr. kdo omenja to in to hišo, ki jo poznam, zakaj se takrat ne spominjam sosednjih hiš, ki so ji pač podobne in ki sem jih tolikokrat videl hkratu ž njo, ampak mi na misel hodi otrok, ki ga je avto povozil pred tisto hišo in sem bil priča dogodku!

Eksperimentalna, izkustveno podzidana psihologija zdaj opušča »asociacijske zakone« ter si prizadeva, da bi na mestu njih izsledila podrobnih pogojev za nastanek in dejstvovanje spominjanja. Posamič bi rada ugotovila pogoje, ki jim sledi: zapomnitev, obnavljanje in pomnjenje pa pozabljanje.

Dejstvovanje pomneža.

A. Si kaj zapomniti.

Opora pomnežu («aide-mémoire») ali pa tudi ovira, kadar se ne držijo prave mere, so zlasti trije činitelji: časovna plat doživetja, tvoja pažnja in pa čuvstva, ko doživljaš to ali ono.

1. Časovna plat doživetja. — To ali ono doživetje si večinoma zapomniš tem bolj, čim dalje je trajalo, čim večkrat in pa čim redoviteje se je ponavljalo.

a) Trajanje doživetja. — Izkustvo uči, da mora doživetje trajati vsaj toliko in toliko časa, ako si ga naj res zapomniš. Kaj bi znal povedati o posameznostih tuje pokrajine, ki si jo videl z brzovlaka? Kako je presojati zanesljivost prič o dogodkih, ki so se odigrali v trenutku? — Izjema pa so taka doživetja, ki jih spremlja jako čuvstvo, na pr. presenečenje. Življenjska modrost zato svetuje, da ne govoriš o vrvi v tisti hiši, kjer se je kdo obesil.

b) Ponavljanje. — Kar doživljaš večkrat znova, to si bolj zapomniš kakor pa enkratna doživetja. Skušaj povsem verno obnoviti vsebino časopisnega uvodnika, ki si ga prečital samo enkrat! Tukaj velja malone doslovno, da »enkrat ni nobenkrat«. Le tako enkratno doživetje, ki ti je na moč seglo v dušo, je rado izjema, na pr. globoko zasnovan govor, ki si ga poslušal.

Očividen je vpliv ponavljanja pri učenju. Ne pravimo zaman, da — repetitio mater studiorum. Kajpa i ponavljanje dosega svoj »optimum« le tedaj, ako se vrši tako, kakor zahteva njegovo bistvo (njegova »stvarna logika«). Učeč se na pr. francoskih besed, po navadi tolikokrat izgovoriš tiho ali na glas recimo »le renseignement = pojasnilo«, da nazadnje »znaš«; a takoj potem še dalje »drdraš«, da bi to znanje utrdil. To pa ni uspešen način ponavljanja! Tuje besede, ki se jih učiš, si boš marveč zapomnil takole, da zvečer le tolikokrat izustiš na pr. »le renseignement = pojasnilo«, da takrat znaš, ter šele drugo jutro in prav tako tretjega dne utrjaš osvojeno znanje z zopetnim ponavljanjem.

c) Redovitost doživljanja. — Zlahka in pa dobro si zapomniš take vtise, ki so eden drugemu sledili s te ali one vrste ritmično zaporednostjo. Memoriraj niz sledečih brezpomembnih zlogov najprej posamič in nato v jambih, trohejih, daktilih: ge, di, fo, na, su, be, ha, ri, pe; ko! Kako si najhitreje zapomniš vso vrsto? Trubar je katekizem (1550) spisal »in gesang weiß« (= in Gesangsweise, to je z napevi). Čemu neki? Kaj si lažje osvojiš doslovno, »pesem« ali »berilo«?

2. Paženje. — Čim pazljiveje si doživljal to ali ono, tem trdneje se ti zasidra v duši. O »površnem« učenju vemo, da ni kaj prida. Otroci kaj radi le »napol« poslušajo nedeljsko pridigo ali pa še tega ne; zato pa prišedši domov ne zmorejo odgovora na vprašanje, o čem je bila beseda. Odgovori, ne da bi prej pogledal: kakšna je šestica na tvoji uri, rimska ali arabska?

Mnogo zavisi tudi od tega, imaš li namen ali ne, da bi si s pazljivim doživljanjem to in to zapomnil. Psihološki eksperiment izpričuje, da je preizkuševanec sicer predmet točno opazoval, toda zapomnil si je le malokaj, ker ni vedel, da ga eksperimentator namerava pozneje vprašati o podrobnostih opazovanega predmeta. In tudi vsakdanje življenje uči, da si le redkokdaj zapomniš za delj časa, česar si se namenoma (»ad hoc«) učil le za to ali ono priliko (slavnostni govornik, gledališki igralec, pridigar, dijak, ki se uči le za izpit).

3. Istočasna čustva. — Doživetja, ki so bila spojena z močnim čustvom bodisi ugodja ali neugodja, na pr. velik uspeh, težko razžalitev . . ., si zapomniš trdneje od drugih ter se jih tudi zlahka spominjaš. Zato so špartanski dečki bili pri mejnikih tepeni, da bi si zapomnili njihovo mesto; in po nekaterih naših krajih je še danes (menda le bolj simboličen) običaj, da v to svrho pri vkopavanju novih mejnikov otroke nekoliko zlasajo. Sicer pa nam vesela doživetja raje ostanejo v zavesti kakor nevesela. Kakšna je v tem pogledu razlika med »zanimivim« in pa »nezanimivim« berilom ali učnim predmetom?

To so važnejši pogoji, od katerih zavisi »ekonomija in tehnika« zapomnjevanja. Omenjeno bodi še pomembno dejstvo, da se ti pogoji lahko vsaj deloma med seboj namestujejo. »Tako se na pr. površnost tega ali onega vtiska da namestiti s tem, da mu posvečaš več pažnje; pogosto ponavljanje se da namestiti tako, da je doživetje obstrto z jakim čuvstvom, ali pa tako, da mu posvečaš mnogo pažnje, in obratno se da zbrano paženje deloma namestiti s pogostim ponavljanjem, itd.« (Meumann.)²⁷

B. O b n o v i t i (reproducirati), kar sem si zapomnil.

Najpomembnejša plat v poslovanju pomneža je pač ta, da v danih okolščinah lahko obnovim ali reproduciram tisto, kar sem si zapomnil. To se pravi, dana mi je možnost, da vnovič doživim, kar sem že kdaj prej doživljal (videl, slišal, mislil, čutil, hotel...). Na misel mi prihaja pravkar recimo prijatelj, ki sem v počitnicah užival njegovo gostoljubnost. Čestokrat zadostuje v to docela neznamenatni vnani pojav, kar ena sama beseda v razgovoru; drugekrat pa si hotoma prizadevaš, da bi se spomnil doživetja iz preteklosti.

Reproduciranje prejšnjih doživetij je duševni proces, ki se odigrava povsem mehanski. Ko na pr. na vprašanje, katera so važnejša mesta Anglije, obnavljam imena: London, Oxford, Liverpool..., tedaj mi ne hodi hkratu na misel i to, da sem imena teh mest že kdaj prej slišal (ter si jih zapomnil). Povsem mehanski potek nazorno očituje zlasti žival. Doma smo imeli mačko; naj si je bila še tako daleč od hiše »na lovu« (v gozdu, na polju), brž ko je zazvonilo poldne, jo je v elastičnih skokih ubrala proti domu — h kosilu. A prav tako i sicer — ako se je oglasil veliki zvon, na pr. k pogrebu! Zato se reprodukcijske storitve pomneža ne smejo zamenjavati s spominjanjem (Erinnerung), ki je zanj značilno ogrodje (»struktura«): spominjam se, da sem to že nekoč doživel (»dējã vu«). Izpovedba vestne priče na pr. ni le mehanično obnavljanje prejšnjega doživetja, temveč sloni na zavesti, da je pričevalec to in to,

o čemer govori, kdaj prej »sam« videl ali »na svoja ušesa« slišal.

Podobno »asociacijskim« (gl. str. 157) so skušali še najti »reprodukcijske zakone«, ki bi tolmačili, kako se vrši obnavljanje prejšnjih doživetij. Običajno se jih navaja teh dvoje:

I. Ako je to, kar doživljam, podobno tistemu, kar sem kdaj prej doživel, tedaj mi sedanje doživetje vzbuja misel na prejšnjega ali pa na bodočega, ki ga nemara pričakujem. Motrim na pr. sliko moža, ki nosi naočnike — in na misel mi prihaja moj sorodnik, ki istotako nosi naočnike. Ali pa grem po ulici in slišim, da ob odprtem oknu nekdo igra na klavirju znano melodijo; a to me spomni, da sem jutri namenjen na koncert ter si moram danes kupiti vstopnico.

II. Ako pravkar doživljam eno izmed tistih posameznosti, ki sem jih kdaj prej hkratu skupaj doživel, tedaj mi sedanje doživetje vzbuja misel na ostale. Koliko tega mi na pr. stopa pred oči, ko slučajno vidim predmet, ki sem si ga nekoč kupil »za spomin« na ta in ta kraj! Pričo, ki se v uradni sobi ne spominja ničesar, peljejo po navadi »in locum rei sitae« (na »lice mesta«, kjer se je stvar odigrala). »Nerad izrekam v svoji domovini ime kluba »Sava«, kajti mnogo bridkih misli in čuvstev se nanovo vzbudi pri spominu na to ime.« (R. Jakopič).

Kar je bilo rečeno o asociacijskih »zakonih«, velja tudi o reprodukcijskih: to niso zakoni v prirodoslovnem smislu, temveč bistvo gledni principi (načela). Poznati ta ali oni »pravi« zakon (iz izkustva po »induktivni« poti dobljeno pravilo) — pomenja: savoir pour prévoir (vem v ta namen, da lahko predvidevam). Kdor na pr. pozna zakonitosti električne struje, mu je dana možnost, da predvideva nastop teh in onih učinkov, jo porablja v svoj prid, se čuva poškodb... Reprodukcijski zakon pa ni tako plodovit. Ta »zakon« ti sicer pove, od katerih pogojev vobče zavisi obnavljanje prejšnjih doživetij (človeških in živalskih), nikar pa ne tudi tega, kako jih obnavlja poedinec, ki se po individualni vsebini svoje duše bolj ali manj razlikuje od dru-

gega poedinca. Katero izmed prejšnjih doživetij da mi stopi zopet v dušo, ko pravkar to ali ono gledam, čitam, mislim, nameravam, čutim..., to zavisi od celokupne n a r a v n a n o s t i (Einstellung) poedinca (želje, interesi, vsa preteklost, individualna osebnost).

V novejši dobi je psihologija (največ W. Stern)²⁸ ugotovila zanimivo dejstvo, da ne moreš povsem v e r n o p o v e d a t i («pričati»), kaj si tu ali tam doživel (osobito videl ali slišal), niti v najugodnejših okolščinah ne, to je takrat, ko si prizadevaš, da bi govoril resnico. Še pod prisego ne! Najbolj pa o t r o š k i pomnež potvarja izpovedbe o lastnih doživetjih, kajpa ne da bi dotičnik to vedel. Med drugim so dognali i to, da so take izpovedbe, ki jih podajaš v obliki s a m o s t o j n e g a (spontanega) pripovedovanja, b o l j z a n e s l j i v e, kakor če odgovarjaš na vprašanja, ki ti jih kdo stavi glede na preteklo doživetje. Ženske so manj pozabljive od moških, toda njihov pomnež ni tako zanesljiv kakor moški.

Čestokrat se ti h i p o m a kar prikrade v dušo misel, predstava, čuvstvo, želja..., da o njej ne bi mogel povedati, odkod se je vzela. »Kadar sem po Murnovi smrti pisal kake razglednice, sem vedno hotel nasloviti tudi nanj, tako živ je bil pred menoj.« (O. Župančič). Včasih človeka po več dni zasleduje ta ali ona melodija, rima, beseda. Ali tudi tak duševni utrip ne prihaja »neklican«, sam od sebe («frei steigend»), marveč ima v istini svoj utemeljeni razlog: te vrste doživetja se pogostoma tako ali tako odnašajo na kraj, kjer se pravkar nahajaš, ali pa na tvoje duševno in telesno stanje v danem trenutku. Osobito večerni mrak ti kaj rad »brez pravega povoda« pričara pred duha osebe in dogodke iz preteklih dni. »Teta Agata je zaprla vsa okna in zaklenila vse duri, blede gost (hrepenenje) pa je prihajal (k Marku) skozi ključavnico, prihajal je z mesečino, ki je sijala na posteljo.« (I. Cankar, Potepuh Marko in kralj Matjaž).

C. P o m n j e n j e i n p o z a b l j a n j e.

Doživetja iz preteklosti bi ne mogel zdaj obnavljati, ako bi ga ne nosil na neznan način v pomnežu tudi takrat,

ko prav nič ne mislim nanj. To dejstvo izražamo z besedami, da prejšnje doživetje — p o m n i m.

Čestokrat slišimo, da ta človek dobro pomni, oni pa slabo, ali da ima ta dober, oni pa slab pomnež. Taka trditev je po večini le deloma resnična: nekdo ima namreč lahko za te in te vrste predmetov res prav slab pomnež, zato pa tem boljšega za druge. Občnega, »totalnega« pomneža ni, posamezniku je marveč lasten ta ali drug, oziroma več specialnih pomnežev, na pr. za: barve, glasove, števila, tvarne like, imena, glasbo, psihične pojave. Znamenit mož poroča o svojem očetu, ki je imel izboren pomnež za števila, da se tuptatam ni mogel spomniti sinovega imena, čeprav je ta bil njegov — edinec. Najbolj specialen utegne biti muzikalni pomnež.

Jakost, s katero se ti to ali ono doživetje vtisne v pomnež, prav kmalu pojenjava. Temu popuščanju pravimo p o z a b l j a n j e. Brž po zapomnitvi (dogodka, naučene lekcije...) pozabljaš jako hitro, nato bolj polagoma in slednjič prav počasi. Proces pozabljanja se najbrž ne ustavi prej, dokler prejšnje doživetje povsem ne izgine iz pomneža. Izkušaj reproducirati pesemco, ki si se je še kot abecedarček naučil v šoli in je pozneje nisi več slišal!

Najuspešnejše sredstvo proti pozabljanju je p o n a v l j a n j e. Živa priča o tem so starci, ki se z največjo jasnostjo in v vseh podrobnostih spominjajo doživetij iz mladosti, ker so si jih tekom življenja mnogokrat predočili. »Vse pesmi, slovenske, nemške in laške, ki sem jih kdaj znal, mi vrše po glavi.« — Tako je rekel 84-letni Stritar. A danes tak človek, rekli bi, ne ve, kaj je doživel včeraj, ker mu je pomnež le malo sposoben za sprejemanje novih doživetij; zato pa starci kaj radi pripovedujejo istim ljudem vedno znova iste stvari.

»Notranje« zaznavanje.

Ako mi je resno do tega, da duševno spoznavam samega sebe, tedaj je najprej nujno treba, da mi moja duševnost postane »pred-met« lastnega opazovanja. To je povsem tako,

kakor če hočem spoznavati vnanji svet, na pr. lastnosti granita: treba pač, da imam kos granita pred seboj, da ga vidim, da ga lahko vzamem v roke in opazujem, skratka — da ga »zaznavam«. Šele ako ga zaznavam, to je, ako stopa kot predmet, nekam »osebno« pred te, ti ga je mogoče motriti po izvestnih pravilih ter morda priti do resničnih spoznatkov o njem.

Tudi duševni pojav, na pr. doživetje kesanja, da sem storil to in to, mora izrecno stopiti pred me, moram ga zaznavati, če hočem razpoznati recimo njegove značilne lastnosti. Zaznavanju duševnih pojavov pravimo notranje zaznavanje — za razlikovanje od »vnanjega«, ob katerem stopa tvorni svet pred nas.

A notranje zaznavanje ni nemara isto, kar zaznavanje samega sebe! Če na pr. »hočem« storiti nekaj, kar mi je kdo drug sugeriral (podvalil), na pr. kupiti tako in tako blago, sicer lahko to svoje »hotenje« zaznavam, notranje zaznavam; ker pa tukaj smatram hotenje, ki mi je v istini le podvaljeno, za svojega, zato dejanski ne zaznavam samega sebe (ampak se motim!). In podobno, če se na pr. ukvarjam s to in to mislijo, ki zadeva umetnost, pa ne vem, da to ni moja lastna, temveč iz kake knjige pobrana misel. Ali če se čudim »svoji« razigranosti, ki jo pravkar doživljam, ker se ne zavedam, da ni vznikla iz moje duše, marveč sem se je nalezel v družbi veselih ljudi. V takih primerih ne zaznavam res samega sebe, ampak jemljem dozdevek (gl. str. 124) za pravo istinitost.

Pa še iz drugega razloga se notranje zaznavanje ne sme istovetiti zaznavanju samega sebe! Ni namreč nemara tako, da bi človek samega sebe zgolj notranje zaznaval. Če na pr. ogledujem svojo roko, tedaj i tukaj prav tako zaznavam samega sebe, kakor če se zavestno naslajam ob misli, da grem čez nekaj dni na potovanje.

Kako se razlikuje notranje zaznavanje od vnanjega? No, »notranje« zaznavanje je edina pot do tega, da duševnost, lastna in tudi tuja, stopi na plan in se nam javljajo njena svojstva (na pr. lastna trdosrčnost, tuja velikodušnost). »Vnanje« pa je tisto zaznavanje, ob katerem se ti

prikazuje tvarni (fizični) svet ter njegova kakovost in zakonitost. Razlika med notranjim pa vnanjim zaznavanjem je torej v drugačni usmerjenosti zaznavnih aktov: notranje zaznavanje drži do duševnega, a vnanje do tvarnega sveta. Besed »notranje« — »vnanje« tukaj ne smemo vprašati za etimološko izkaznico, temveč jih moramo umevati kot dvoje različnih usmerjenosti v zaznavanju.

In tudi to, kaj pomeni beseda »duševne« ali »psihične«, se ne da povedati v obliki definicije. Kajti to ni nemara jezikovni izraz za pojem, ki bi bil v mišljenju ustvarjen na ta način, da se je s poedinih psihičnih pojavov abstrahiralo to, kar jim je »skupnega«. Ta izraz marveč ima v mislih nekaj samoniklo danega: »psihično« je vse tisto, kar se nam javlja v aktih »notranjega« zaznavanja; in podobno pomeni beseda »fizično« vse tisto, kar se nam javlja v aktih »vnanjega« zaznavanja.²⁹

S tem pa je hkratu i rečeno, da svoje telo zaznavaš na dvojni način: vnanje in notranje, na pr. gledajoč in otipavajoč svojo roko — vnanje, a čuteč bolečino v njej — notranje. In isto velja tudi o zaznavanju tujega (živega) telesa: tudi tega zaznavamo vnanje in notranje. V tem načelu je zakoreninjena vsa »notranja diagnostika«, kakor jo proizvaja zdravnik, ki na pr. s prsno slušaljško (stethoskop) ugotavlja take in take šume v pljučih ter istočasno bolnika vprašuje, kako — se počuti.

Otrok je izprva teh misli, da ni mogoče niti »vnanje« opazovati samega sebe. Mati o neki priliki očita 6-letnemu sinku, da na drugih vidi vse (kar ni prav), a na sebi nič. Deček (ki je že ponovno rekel, da bi rad videl samega sebe, kako hodi) pa ji nekam zavestno odvrne: »Kaj misliš, da je Bog tako ustvaril človeka, da bi lahko videl samega sebe?«

Zaznavanje lastne duševnosti.

Tudi za zaznavanje svoje duševnosti je treba dokaj vaje in potrpljenja, če hočeš zanesljivih uspehov. Toda zavoljo težav, ki so dane zlasti izprva, še ne smemo dvomiti, da bi se lastna duševnost vobče dala zaznavati. Saj jo še

otrok s pridom zaznava! Petletni fantek je bridko jokal, da mamice, ki je šla po opravkih, še vedno ni domov. Da bi ga potolažil, mu očka pravi to in ono »za smeh«. In deček res čez nekaj časa kar hipoma solze zamenja s smehljajem, češ — »zdaj pa se m se že p o m i r i l«.

Neka teorija uči, da bi v duševnosti veljala enačba: esse = percipi (biti = se doznavati), to je da bi psihični subjekt za vse to, kar duševno doživlja, istočasno vsikdar tudi vedel. Toda v istini to ni tako! Neposredno doživljati to ali ono v svoji duši se ne pravi, da svoja doživetja hkratu i opazaš, zaznavaš. Od doživetja, ki se ti v duši pravkar »mudi«, je lahko še zelo zelo daleč do tega, da bi znal tudi točno povedati, »opisati«, kaj si pravkar dejansko doživel. Tako na pr. v istini čutiš, da si bolan — pa tega občutka sedaj morda ne opaziš; ali pa ga sicer opaziš — a se zanj dalje ne meniš; ali pa ga res da vzameš na znanje — a vendar ne motriš točneje; ali pa lahko ga motriš — a kljub temu ne ugotavljaš izrecno v obliki in z jezikovnim izrazom sodbe: bolan sem.

Večji del duševnega življenja se nam odigrava kakor v temi, to je, ne da bi zanj vedeli. Le tiste strani naših doživetij so, rekel bi, bolj ali manj ožarjene od svetlobe, ki imajo tak ali tak p o m e n za život. Tako na pr. pravi pregovor, da ž e l o d c a ni mogoče prevpiti ali pregovoriti, ampak mu je treba ustreči — to brez kompromisov zahteva korist živega bitja; o m o t i c a, ki jo doživljaš in tudi občutiš, ko stojiš ob gorskem prepadu, te opominja, da stopiš nekaj korakov nazaj, ker ti je sicer življenje v nevarnosti; doživljeno čuvstvo s r a m u človeku pravi, da je njegovo telo — »zlat vrč« (Župančič) tēr silī k primernemu dejanju, oziroma nehanju. A na druga doživetja, ki ne prihajajo kar s posetnico v roki, moraš hotoma obrniti pažnjo, ako jih hočeš zaznati.

S tega vidika pa je tudi jasno, zakaj pogostoma odločuje socialno uvaževanje doživetja, ga li zaznaš ali ne. Kaj v svoji duši opaziš in kaj ne, to namreč rado zavisi od vsega tega, na kaj naša okolica (starši, sorodstvo, vzgojevalci...) posebe pazi. Bivajoč na pr. med ljudmi, kjer veš, da »je doma« recimo maščevalnost ali sočutje ali sramežlji-

vost ali pohlep ..., zaznaš tako doživetje v svoji duši vse prej, kakor pa drugod.

Samo nase opozarja torej le tišto doživetje, ki ti daje povoda za to ali ono telesno kret nj o, oziroma de ja n je. Point de mouvement, point de perception! (Ribot.) Kjer ni kretenj, tam tudi ni zaznavanja. Odtod i prihaja, da se nam etično jedro lastnega značaja razodeva šele ob konkretnih ali stvarnih primerih našega de ja n ja in ne ha n ja (ne pa ob »lepih« besedah!).

Zaznaš pa doživetje tem laglje, čim bolj jedrovito ali pregnantno stopa v izraznih kret nj ah na dan: veselje v sme hu, strah v močnem utripanju srca, pažnja v napetih očesnih mišicah, sramežljivost v rdečici, v eni sami besedi je lahko prošnja in grožnja ... Kaj vse se rado izraža v gubicah okoli ust človeka, s katerim govoriš! Ako skušaš telesni izraz svojega veselja, ki ga doživljaš, potlačiti, tedaj s tem povzročiš, da se istinito doživetje veselja tvojemu zaznavanju pomalem izmuzne. Poizkusi časopis brati tako, da imaš jezik trdno privezan k čeljusti! (Iz neuspeha sledi, da umevanje in pa notranje izgovarjanje čitanega hodi vzporedno.)

Pa še nekaj je treba tukaj uvaževati! Lastno doživetje, ki je zanj b e s e d a na razpolago, ti vse drugači stopa v za vest, kakor pa duševno doživetje, za katerega nimaš besede. To je glavni razlog svojevrstnemu pojavu, da zaznavanje samega sebe v modernem leposlovju izkazuje neprimerno več psihičnih odtenkov ali nijans, ko pa antična in srednjeveška literatura. Novi izraz, ki ga je ustvaril pesnik ali pisatelj za svoje doživetje, daje čitatelju povod, da ob svojem doživljanju podobnih duševnih pojavov prej ali slej morda i on opazi to, kar v njegovi duši odgovarja novi jezikovni tvorbi. Zato pa nam je velik poet hkratu ka ži pot po sicer temnih »katakombah« človeške duše.

Zaznavanje tega, kar doživljamo v svoji duši, zavisi po takem od naše te les no sti, posebe od možganov in živ čevja. In v tem je vs a zavisnost duševnosti od telesa, več je ni. Ne da to ali ono v svoji duši doživiš, ampak da svoja doživetja notranje zaznavaš (veselje nad doseženim uspe hom, »sveto jezo« na nekoga, ki ni držal besede), temu je

kavzalni pogoj — živčni sestav in pa v njem se dogajajoči procesi. Možgani pa živčevje so, z drugimi besedami, pogoj, da pravkar z a z n a v a m t o i n t o doživetje (in ne katerega drugega!); nikar pa od njih ne zavisi vsebina ali kako-vo-st doživetja, ki ga zaznavam!

Zato pa doživetje, ki zanj hkratu več, ne stopa v tem zaznavanju pred te povsem takšno, kakor je v istini, po svojem bistvu. To, kar ti je v notranjem zaznavanju dano, je marveč le bolj ali manj enostranska slika doživetja, kakor ti jo riše centralno živčevje, in sicer ne v spoznavne svrhe, temveč zato, da bi tako in tako — d e j s t v o v a l (čutiš žejo in iščeš okrepčila).

Raziskovati, koliko duševnost zavisi od telesa, zlasti pa od možganov, je v glavnem predmet »fiziološke psihologije«. Ali v istini ta veda ni psihologija, kajti predmet psihologiji je realno (istinito) duševno doživljanje, ne pa tisto, kar doživljajoči jaz od tega doživljanja s pomočjo živčevja izve!

Od telesnosti, smo rekli, ne zavisi realno psihično doživetje samo, marveč le to, da ga zaznavaš. In samo v zaznavanju doživetij se kdaj pa kdaj javljajo m o t n j e (perturbacije, Störungen). Tisto, s čimer si psihopatologija daje opravljanje, n i s o p s i h i č n e motnje, to je motnje v poteku doživetij samih, temveč motnje, ki zadevajo zaznavanje doživetij s sodelovanjem živčevja.

A s tem nikar ni nemara rečeno, da bi spoznanje s a m e g a s e b e (in drugih) bilo sploh nemogoče, se pravi, da bi človeku ne bilo dano se dokopati do doživetij, kakoršna so v istini, »sama po sebi«. Tak dvomljivec je na primer Nietzsche, češ, vsak je samemu sebi (teoretsko, za spoznavanje) najdalje in sicer zato, ker si je »v praksi« (egocentrični usmerjenosti) najbliže.

I dostop do pravih, n e p o t v o r j e n i h utripov naše duše je mogoč, čeprav je pot, ki vodi do tega cilja, čestokrat zasuta s premnogim gramozom. Samo nekaj se mora dovolj uvaževati! Kakor se v zaznavanju stvarnega sveta človek (opr t n a d a r m i š l j e n j a) lahko osvobodi tistih trenutnih prevar, ki gredo na rovaš naših čutil: prav tako je to mogoče

tudi v duševnosti in sicer do najvišje, to je take mere, da stopi v notranjem zaznavanju pred me »stoprocentno« lastno doživetje, se pravi doživetje v vsej neposrednosti ali absolutnosti.³⁰

Kako zaznavaš tujo duševnost?

V praktičnem življenju ljudje pri svojih poslih pogostoma postopajo tako, kakor da nam je i tuja duševnost dostopna. Evo nekaj primerov: diplomat, ki hoče z besednim izrazom prikrivati svoje misli; tako ali tako posredovanje med dvema osebama ali skupinama oseb (Društvo narodov); prodajalec — kupec; vzgojstveno prizadevanje ...

Psihološka struktura, ki je svojska intimnemu odnosu med trgovcem pa kupcem, je mojstrski podana v tehle besedah: »Trgovcu je v prid, da pozna svoje blago ter lahko porabi priložnost, da ti ga pokaže v najugodnejši luči; a kupec vselej stopa v prodajalno nekam nedolžen (— pošten) — on potrebuje blago, ga hoče in želi ter ga le redkokdaj zna gledati z očmi veččaka. Oni dobro ve, kaj daje, ta pa ne ve vsikdar, kaj prejema.« (Goethe, Wilhelm Meisters Wanderjahre.)

Toda ali je res mogoče zanesljivo ugotoviti, da tudi drug človek misli, se spominja, dela načrte, se nadeja itd. prav tako kakor jaz? Da, čeprav težave, ki so združene z zaznavanjem tuje duševnosti, radi precenjujemo!

Med zaznavanjem svoje pa tuje duševnosti ni bistvene razlike. Tudi tuje doživetje opazim le tedaj, kadar se mi kako javlja, ako stopa pred me kot predmet. To pa mu je mogoče v — izraznih kretnjah. »V smehljaju človeka pred seboj doznavaš njegovo radost, v solzah njegovo duševno bol ali telesno bolečino, v zardenju, da ga je sram, v povzdignjenih rokah, da prosi, v nežnem pogledu ljubezen, v škripanju z zobmi njegov srd, v dvignjeni pesti grožnjo, v izgovorjenih besedah njihov pomen.« (Scheler.) I doživetja živali dojemamo v izraznih kretnjah: pes se ti dobriki z repom mahljaje, in kadar mačka prede, vemo, da je dobre volje. O izraznih kretnjah moramo res priznati, da so »univerzalna slovnica«, ki velja za vse jezike sveta.

O. Župančič je človeku pač globoko pogledal v dušo, kajti kako bi sicer trdil, da človeško bitje »ne more živeti brez s m e h a«. A tega duševnega izrazila da je od sile mnogo in pa — »toliko r a z n i h v r s t e! Zato razgrinja celo galerijo odtenkov iz ust naših najznamenitejših pisateljev in pesnikov. »Prešeren se je znal poredno muzati, smehljati, nasmihati, posmihati in zvonko smejati; Levstik se smeje na vse zobe; Aškerc se krohoče na vse grlo, iz trebuha včasih, da je že kar nespodobno; Kette še po fantovsko, hudomušno in veselo; Cankar že ironično porogljivo; Murn bridko in bolno...«

Kdor zna tukaj gledati, ne vidi samo, da je ta ali oni človek slabe ali dobre volje, ampak tudi, da je: zvit, nezaupljiv, zavraten, odkritosrčen, pogumen, bojazljiv, dobrohoten, sebičen, ljubezniv, strasten, preudaren, spoštljiv, zanikern, neučakan, nedostopen, naveličan... Zlasti pa pisava (kakor običajno pišeš) hočeš nočeš odkriva tvojo dušo.

Na človeku, ki ga motrim, ne zaznavam torej le njegovega života; pred menoj je marveč ta in ta »in-dividuum«: nedeljiva telesno-duševna celota. Če mu gledam v obraz, ne vidim tam na pr. samo njegovih »oči«, ampak vidim tudi, »da me gleda«, ali pa celo, »da me gleda tako, kakor bi se hotel izogniti temu, da vidim, da me gleda«. In vsikdar je treba še posebnega razloga, da koga motriš pretežno na en način, to je da ga skušaš vnanje (njegov život) ali pa notranje (njegovo duševnost) dojeti. Zato pa je otrokova glava, ko češplja modra od vpitja, materi izraz duševnega doživetja: bolečine ali gladu; samo zdravniku, ki človeka že vnaprej motri pretežno od telesne plati, je ta glava le — del života. (Scheler.)

Ob tej ali oni izrazni kretnji kar n e p o s r e d n o zaznavam doživetje tujega jaza, se pravi: doživljam ž njim, oziroma za njim (gl. str. 33). V tem doživljanju hkratu s tujim ali za tujim jazom je vsa skrivnost zaznavanja tujih duševnih doživetij. Tukaj leže najbrž tudi korenine za privlačnost filma in pa literarnega »šunda« (indijaneric!).

Po drugem naziranju pa nam je tuja duševnost dana le p o s r e d n o — ob sklepanju po analogiji, češ, kadar sem jaz jezen, stiskam pest, oni jo pravkar stiska, torej

je jezen. Toda v normalnem položaju ni tukaj prav nič posrednega sklepanja iz lastnih doživetij, marveč v stisnjeni pesti kar naravnost vidim, da je ta in ta jezen. Šele takrat, ko je kaj povoda za domnevanje, da me ta ali oni hoče prevariti (da na pr. z izrazno kretnjo le hlini kako čuvstvo), da je slaboumen ali pa če se mi dozdeva, da ga nisem pray razumel: skušam sklepač dognati, koliko utegne izraženo doživetje odgovarjati istinitemu. Tukaj na pr. argumentiram takole: A, ki je bil slaboumen in ki ga poznam, se je vedel tako in tako; B, ki ga gledam, se tudi vede tako — torej...

Ne smemo pa prezreti, da s t v a r n a vsebina v premisah, ki se na nje sklicujem v takem sklepanju, predpostavlja že — neposredno zaznavanje tuje duševnosti! Tako na pr., če rečem: »Ti pač misliš kaj drugega, kakor pa praviš, ter se slabo izražáš!«

Izrazne kretnje so kakor najobčutljivejši instrument (na priliko seismograf ali potresopis), ki zabeležuje i vsak najmanjši utrip naše duševnosti; jedva vidni izpremembi te ali one izrazne kretnje odgovarja povsem nov odtenek doživetja. Tako ti na pr. najneznatnejša izprememba v znanem obrazu poroča o rahli sencí nevoljice, ki jo ta človek jedva da sam čuti. Na podoben način raziskujemo stotine vrst smehljanja: od porogljivo drznega do mehko blaženega in v vsakem neposredno vidim valovanje žive osebnosti (o različnem smejanju gl. str. 171).

Velezanimivo je, kar nam Dumas (mlajši) poroča o usodi premijer v pariških gledališčih. Javnega mnenja v prid ali škodo umetnini, ki gre prvič čez ođer, po tem poročilu ne delajo kritiki veščaki, marveč »Ves Paris«. * To je do 300 oseb iz najrazličnejših panog: literatje, znanstveniki, umetniki, tujci, gizdalini, kapitalisti, trgovski uslužbenci, imenitne dame. Ti ljudje se poznajo po obrazu, deloma po imenu, in kakor da bi se dogovorili, pridejo k premijeri. »In prične se širom dvorane telegrafija, nevidna, ali zanesljiva. Ta je na svoj način v roko vzal kukalo, oni se je tako in tako popraskal konec nosu; tu neznaten smehljaj, tam je nekdo

* »Tout Paris«. — Nekaj podobnega so londonski »first nighters«. Po naše bi se jim reklo »prvonočniki«, to je strastni (»pasijonirani«) obiskovalci gledaliških prvencev ali premijer.

zamižal — vse je rečeno. Pisatelj je v mreži neusmiljenih ptičarjev. Naj se otepa kolikor hoče, ujet je. Dobro jih pozna, to čudno občinstvo: lahko da se dvorana kar pogreza od izrazov priznavanja — toda če ne prihaja sveti trop, tedaj avtor čuti, da nečesa manjka njegovemu uspehu, ter razumeje, da v njegovi umetnini nečesa manjka. In naj si bi mu vsi čestitali, vendarle verjame tistemu neznatnemu smehljaju, tistemu zamižanju, tistemu na poseben način v roke vzetemu kukalu, tistemu tako in tako popraskanemu nosu, kajti vse je videl — ubožec.«

I v razumevanju tujih izraznih kretenj so kajpa individualne razlike od človeka do človeka; v sicer enakih okolščinah tukaj ženska nadkriljuje moškega. A na dobičajna mera te sposobnosti je dana samo redkim izvoljencem. O takem govori na pr. pesnik: »Bil je med nami mož (Janez Ev. Krek) kot zrno klen in zdrav; ta, kakor knjige mi, ljudi je brati znal.« (Župančič, Naša beseda.)

Ob doznavanju tuje duševnosti pa moramo uvaževati svojevrstno in tukaj pomenljivo dejstvo — da naš jaz obsega dvoje čisto različnih plasti: bolj v telesnosti zakoreninjeno periferijo (skorjo) duše in pa čisto duhovni centralni del. Sila mnogo našega duševnega doživljanja je v službi života: bodi da ti to, kar duševno doživljaš, neposredno javlja, v kakem stanju je pravkar tvoj život (zdrav, bolan, čil, izpočit, upehan...) ali da te opozarja na potrebe života (glad, žeja, spanec, izločevanje...) ali pa tako izveš, da ti je to in ono vseč (čutna slà...).

O čutnem doživetju moramo reči, da je vsikdar »samo enemu« dano. Ta doživetja so namreč tesno spojena z životom, posebe z živčevjem in možgani; zato ti tuje duševno doživljanje, kolikor služi životu, to je tuji »telesni jaz« ni neposredno dostopen. Semkaj spadajoča doživetja so nekaj tako zgolj enkratnega, da jih niti isti jaz ne more ponovno doživeti popolnoma istih. Ako se na pr. spominjaš na čutno čuvstvo ugodja, ki si ga doživljal ob tej ali oni jedi, ni to sedaj isto čuvstvo ko takrat, temveč le podobno — v zmanjšani stopinji. Še manj pa mi je mogoče povsem verno doznati na pr. bolečino prijatelja, ki se mu je vnel slepič, ali pa užitek sladkosnedeža, ki pravkar s slastjo požira na pol gnilo divjačino.

Ako hočeš doznati organske občutke ali čutna čuvstva tujih oseb, na pr. tuji glad ali tujo angino, tedaj ni druge poti, nego da se, kajpa bolj ali manj »bledo« spomniš, kaj si tukaj sam doživel podobnega, ter potem sklepaš, da kdo drug v podobnih okolščinah pač doživlja kaj podobnega. Prav zato pa je tukaj še težje razumljiv otrok ali pa žival, osobito nižje organizirana (črv).

Povsem drugači pa se ima to, kadar skušaš dojeti duhovno plast tujega jaza. Kajti duhovnemu jazu živčni sestav ne določa vsebine, temveč je samo pogoj, da to ali ono iz (svojega ali tujega) duhovnega doživljanja doznaš — v izraznih kretnjah. Zato pa globoko žalost sirote (Aškerčeva »Anka«) ali smrtni strah umirajočega popolnoma razumeš, neposredno »čutiš«, čeprav še nisi bil v njenem položaju. In vse isto, kar se odigrava na pr. v govornikovi duši (isto radost, isti gnev, iste nadeje, iste spomine...) lahko doživljajo (ž njim, oziroma za njim) ter jih tako doznavaajo — i poslušalci. »Žalost Jezusovo v Getzemani umeje ter ob njej tuguje vsak človek katerekoli dobe, kateregakoli naroda ali celo plemena; in slehernemu srcu, ki se poglabi vanjo, ta žalost ni nemara povod, da bi se ob njej spominjal svojih malih ali velikih boli, ampak nekaj večjega in novega, česar poprej nisi poznal.« (Scheler.) Kako je mogel 12-letnj dečko s poudarkom reči, da je njegova malo starejša sestričina — »odkritosrčna in dobrega srca«?

Iz teh uvidevkov pa se ti kar ponuja dragoceno vodilo za sožitje z drugimi: »Prav v tej meri torej, kakor ta ali oni pretežno živi v svoji telesnosti, mu mora duševno življenje drugih ostati zaprto (in kajpa i lastna doživetja). In samo toliko, kolikor se dvigneš nad telesnost ter svoj život* (Leib) lahko motriš kot predmet, a svoja doživetja očistiš vsikdar pridjanih organskih občutkov (gl. str. 84) — samo toliko se razgrne pred teboj dejanski stan tujega doživljanja.« (Scheler.)³¹

---

* »Ko stoji človek izven sebe, kakor da se je dvignil nad telesnost in gleda vrtnec svojega življenja.« (Galsworthy.) — Frančišek Asiški svojemu životu značilno pravi — »brat«.

»Očividnost« notranjega zaznavanja.

Ob vnanjem zaznavanju doživiš marsikatero slepilo (gl. str. 124), to se pravi, šestokrat se ti le dozdeva, da se to ali ono ima tako in tako: da je na pr. palica, ki jo držiš v vodo, prelomljena, ko je v istini predmet ves drugačen.

Toda o tem, kar dojemaš v svoji ali tuji duševnosti, bi najbrž mislil, da je očividno takšno, kakor se ti javlja. Ali dejstva uče, da se z notranjim zaznavanjem, to je z zaznavanjem duševnih pojavov družijo še več videza kakor pa z vnanjim. Tudi to ali ono duševno doživetje torej ni v istini tako, kakor se ti javlja; in po takem razvidnosti v notranjem zaznavanju nikar ne pritiče tista prvost pred vnanjim, ki se mu rada pripisuje. Kolikokrat slišimo na pr. o r a z o č a r a n j u, ki ga je doživel kdo, ker je vzel nekaj recimo za hvaležnost, ljubezen, prijateljstvo..., kar pa je dejansko le — izgledalo tako. »Ponos, značaj in čast — ponarejen denar!« (Župančič).

Tudi to ima kajpa svoj razlog. Je namreč tako, da i lice, ki ti ga kaže to ali ono duševno doživetje, zavisi od tega, katero plat njegovo »izreže« živčni sestav iz njega ter postavi pred akt tvojega zaznavanja (gl. str. 112). Zato stopa isti zobobol različno pred te: drugači, ako te na pr. »muči«; drugači, ako ga »prenašaš«; drugači, ako »se huduješ« nad njim; drugači, ako se mu »upiraš« ali pa »udajaš«, itd.

Kot sila izdatno slepilo v notranjem zaznavanju kaj rada nastopa — m o č t r a d i c i j e. Za tradicijo je značilno, da ti zanaša v duševnost to, kar je kdaj v preteklosti doživela tvoja rodbina, socialna plast, verska zajednica... In odtod prihaja, da v duševnosti marsikaj smatraš za »sedanje« ter za »svoje«, kar pa je v istini — tuj vpliv iz preteklosti. Ta ali oni je morda pošteno prepričan o samoraslosti svojega nastopa v družbi, svojega sloga v govoru in pisavi, svojega presojanja in ocenjevanja glede na svet in življenje, itd. Pa ga vkljub temu lahko tradicija drži tesno v ob-jemu.

Šele počasno spoznavanje samega sebe, ki pa ni vedno lahek posel, ti tukaj polagoma pove, kaj je res tvojega in

kaj se te je prijelo od drugod. »In v velikem šele sistematska historična kritika zlomi moč tradicije ter povzroči, da se izza tradicionalnega, samo navideznega življenja prikaže pristno življenje te ali one dobe.« (Scheler).³²

Drug, izredno bogat vir slepilom pri zaznavanju duševnosti, osobito lastne, pa so besedni izrazi za duševna doživetja. Res, da je beseda ena izmed velikih naših »luči« ter — »jasno hodi med narodi, dušo k duši tajno vodi« (Župančič). Toda poslanstvo jezika vendarle ni samo v tem, da bi nam služil za izraževalno sredstvo, se pravi, da ž njim sporočaš drugim, kar zaznavaš v vnanjem svetu ali pa doživljaš v svoji duši.

Jezikovni izraz marveč v veliki meri tudi določa kako v ost naših duševnih doživetij. Kajti duševnega utripa, ki zanj nimaš posebne besede, večinoma niti ne doznaš, če ga tudi istinito doživljaš (na pr. to, čemur najnovejša psihologija pravi »ressentiment« ali zagrenjenost — gl. str. 62). In kak posebni odtenek (nijanso) takega doživetja, ki je zanj dan le splošen, nediferenciran (neizrazličen) suhoparen besedni izraz (na pr. »prijetno«), doznaš le toliko, kolikor beseda pač ustreza i odtenku. Tako od priprostih ljudi dobiš na vprašanje, kako je bilo tu ali tam, stalni odgovor, da — »lušno!«

Za umevanje te ali one besede, ki jemlje kaj psihičnega v misel, ti nikar ni treba, da bi že sam bil kdaj tisto doživel in notranje zaznal. Saj na pr. svoje »sposobnosti« za to ali ono niti ne moreš neposredno doživljati, temveč šele iz takih in takih znakov sklepaš, da imaš recimo igralski talent. In otroku je pomen besed: sočutje, pravica, krivica, skromnost, neusmiljenost, nezavest, sreča, robotost... razumljiv, še preden v svoji duši prvič naleti na njihove žive utripe. Zato pa kaj ostreje doznava v svoji (in tuji) duševnosti le tisto, za kar najde tudi besedo; a drugo vse ostane tamkaj ali »neopaženo« ali pa se otroku pretvori v kaj inakega kakor je v istini (lahko na pr. misli, da mu kdo »nagaja« ter je zato nevoljen, pa je dejanski le »siten« iz tega ali onega razloga — največkrat zato, ker se kuha v njem kaka bolezen).

To kar opažaš v svoji ali tuji duševnosti, torej ni doživetje, kakor se v istini odigrava, temveč le njegova bolj ali manj potrjena p o d o b a, kakor jo zlasti gledaš v zrcalu jezikovnega izraza in doživetijske tradicije. Tako je na pr. to, kar imenujemo »vest« človeku izprva (= še otroku) po navadi dano — v tradicionalnem smislu kot opomin ali klic božji in šele pozneje morda kot to, kar je v istini: organ za spoznavanje tega, kar je nrvstveno prav. (Scheler).³³

Videti doživetje samo na sebi, čisto, se pravi nezavisno od jezikovne tradicije pa znajo le genialni ljudje. Eden izmed teh izvoljencev je sv. Avguštin, kakor to izpričujejo njegove Confessiones (Izpovedi), ki so v e r n o zrcalo »najnežnejših čuvstev in najburnejših duševnih borb, najgloblje izkušnosti srca in najlepše blaženosti v Bogu.« Evo košček zvesto-lepega, k o n g e n i a l n e g a prevoda:

Iz šestega poglavja desete knjige.

A kaj ljubim, ko te ljubim? Ne lepoto telesa, ne sijaja sveta; ne bleščobe dnevne luči, glej, tako prijetne očem; ne različnih pesmi in sladkih melodij, ne blagega vonja cvetlic in mazil in dišav; ne mane in ne medu, ne prelesti udov, kojih objemov si želi naše meso: vsega tega ne ljubim, ko ljubim svojega Boga. In vendar ljubim neko luč in neko melodijo, neki vonj in neko jed, ljubim neki objem, ko ljubim svojega Boga, ki je luč in melodija in vonj in jed in objem mojemu notranjemu človeku, kjer sveti moji duši, česar noben prostor ne objame, kjer poje, česar noben čas ne vzame, kjer dehti, česar noben veter ne razsuje, kjer diši, česar nobena ješčnost ne zmanjša, kjer je združeno, česar nobena prenasičenost ne razdruži. To je, kar ljubim, ko ljubim svojega Boga. (A. Sovrè.)

Umevanje besednih pomenov (pojmovanje).

Doslej omenjenim vrstam dojemanja ali percipiranja (zaznavanje, abstrahiranje, predstavljanje, fantaziranje, prepoznavanje) pa je treba primakniti še — u m e v a n j e b e s e d n i h p o m e n o v (pojmovanje).

Če slišim, čitam ali komu pravim, da so Levstik, Jurčič, Cankar... mojstri slovenske proze, tedaj ni nemara tako, da bi se tukaj le nanizavala imena eno k drugemu, kakor

če kaj preštevaš kos za kosom (recimo drevesa na vrtu). Kdor ta imena sliši, čita, izgovarja in jih razume — marveč »ima nekaj« od njih, ta se ob njih bolj ali manj razgleda (orijentira) po našem kulturnem življenju. Tujcu ali otroku bi ta imena bila prazen zvok.

Ob dani besedi normalno vsikdar je m l j e m o n e k a j v m i s e l — to, kar ji ustreza tako, kakor odgovor vprašanju. Kadar umevam pomen dane besede (moj praded, 16, kavzalnost...), predmet, ki ga beseda jemlje v misel, ni »osebno« (kakor v zaznavi) in tudi ne »po zastopniku« (kakor v predstavi) prisoten ali prezenten, temveč je lahko kar najdalje od mene. A vzlic temu se nahajam donj v nekem miselnem odnosu: v tem, da mi b e s e d a iz daljave k a k o r s p r s t o m k a ž e n a p r e d m e t.

To pa se ne pravi, da bi mi na pr. Beograd ne mogel biti »prisoten«, kadar slišim, čitam ali izgovorim njegovo ime. Saj je pač mogoče, da si Beograd predstavljam, ko na pr. čitam kako vest iz B. Sicer pa n a v a d n o n i s p r e m l j a j o č e p r e d s t a v e, ko izgovarjaš, slišiš ali bereš recimo besede: včeraj nisem mogel priti, ker sem bil zadržan. Samo tega ne smemo prezreti, da je na delu d v o j e duševnih aktov, če si ob besedi, ki ji umevaš pomen, hkratu i predstavljaš odgovarjajoči predmet: p o j m o v a n j e i n p a p r e d s t a v l j a n j e. V takem primeru ti predstavljanje za nekaj časa »daje« predmet (da ga »imaš« pred seboj); ob aktu pojmovanja pa se iz daljave miselno, se pravi nenazorno obračaš k predmetu. Akt pojmovanja je pri tem vsikdar spojen z besedo (zavit v besedni izraz) ter traja le trenotek (v doslovnem pomenu besede); akt predstavljanja pa se vleče skozi nekoliko hipov.

Predstavljanje pa pojmovno dojetanje predmeta ob besedi tukaj sicer nista brez medsebojne zveze; kajti umevajoč besedo jemlješ v misel povsem isti predmet (Beograd), kakor si ga predstavljaš. Vendar pa zavaljo te medsebojnosti še ne smeš istovetiti obeh aktov — saj jih izvršuješ enega poleg drugega. A možno je tukaj tole dvoje — da ali predmet, ki si ga najprej predstavljaš, nato še s po-

sebnim aktom vzameš v misel (kakor bi notranje rekel: to je B.); ali pa, da ti predmet, ki si ga najprej nenazorno v misel vzel ob tej ali oni besedi (nekako z zavestjo: saj itak vem, kaj pomeni ta beseda), potem še v posebnem aktu predstavljanja (kot »podoba«) postane prisoten.

Kadar ob dani besedi pojmovno dojemam ta ali oni predmet, takrat vem, kaj menim, ne da bi si moral predmet še predstaviti.

Če ta ali oni predmet (klavir) z različnih vidikov zaznavaš ali pa si predstavljaš, tedaj se duševni akti tvojega dojetanja razlikujejo med seboj: barvo klavirja vidiš, glas mu slišiš, število tipk (preštevši) pojmovno doznaš, vrednost instrumenta čutiš...; če pa na pr. v razgovoru o predmetu ob posameznih besedah, ki jim razumeš pomen, pojmovno jemlješ v misel lastnosti predmeta (barvo, glas, število, vrednost...), tedaj se dojemajoči akti (pojmovanja) kvalitativno ne razlikujejo eden od drugega.

Tupatam se ti ob umevanju besed, ki sledijo ena drugi v stavku, katerega kdo izgovarja ali pa ga čitaš, pojavi v duhu bolj ali manj nazorna »podoba« predmetov, ki se omenjajo. Take podobe so nekaka ilustracija besedam, ki jih bereš, slišiš ali izgovarjaš; včasih te ilustracije kaj obrajaš, a večinoma jih puščaš v nemar. Taka »podoba« se v mišljenju pojavi, traja sempatje nekoliko delj kakor akt umevaločega pojmovanja ter zopet izgine. Na tok dojemajočih aktov pa te »ilustracije« nimajo kaj večjega vpliva ter so podobne neznatnim valčkom nad mirno tekočo vodo, ki vodni tok le spremljajo.

Nazorne podobe, ki se včasih javljajo vstric aktov pojmovnega dojetanja, niso namreč isto, kar nazornost predstavlja. Ob predstavljanju mi je (v »podobah«) nazorno dana vsebina predmeta (moj brat, morska kača); ta vsebina mi predmet nadomestuje (»reprezentira«), prikazuje, v njej stopa pred me ta predmet. Kadar kaj pojmovno jemlješ v misel, pa je to drugače. Ako se tukaj pojavi »ilustracija«, ji manjka tiste reprezentativne moči, ki je svojska predstavi: ta podoba ničesar ne prikazuje in ničesar ne predstavlja, je

marveč kakor blodna vešča, čisto vsaksebi od predmeta, ki ga jemlješ v misel. To je svojevrsten dušeyni pojav, ki do slej še ni vsestransko pojasnjen.³⁴

Življenje zahteva korak za korakom od človeka, da razumevaj smisel vsega tega, kar stopa tako ali tako predenj. Zato bi kultiviranje tega razumevanja imelo biti velevažen cilj izobraževalnega prizadevanja. Veliki poznavalec življenja opozarja, da na pr. od glasbenika hočemo sposobnosti, naj bi vsaj do neke mere lahko zaigral kar z »lista«. Toda prav tako bi se naj i vsak gledališki igralec in vobče vsakdo, ki bi rad veljal za res izobraženega, vežbal tako, da bo mogel čitati kar neposredno («a prima vista»), da bo brž doumel smisel drame, pesnitve, povesi... ter jo tudi lahko čim dovršenejše podajal drugim. Vse učenje na pamet pa ne zaleže nič, ako se zlasti igralec ni prej poglobil v duha in jedro dobrega pisatelja; duh je življenje, črka sama ne zmore ničesa. (Goethe, Wilhelm Meisters Lehrjahre).

Stremeči in hoteči človek.

Stremim (po čem), se upiram (čemu).

Vsakdanje izkustvo uči, da se do vsega tega, kar »je«, lahko imaš na prav različne načine: kajti svet in življenje — doznavaš, vrednotiš, presojaš, uživaš, se vanj zamišljaš... To pa nikar niso vse možnosti naših odnosov do prirode, sočloveka, kulture, Boga in do samega sebe. Saj še menda niti najvažnejši niso! Človek, zlasti pa »moderni« (iz zapadnoevropskega in severnoameriškega kulturnega območja) namreč izpričuje korak za korakom, da mu stržen bitja in žitja ni doznavanje raznovrstnih kvalitete in vrednot pa tudi ne spoznavanje danih položajev, temveč — težnja, da bi to, kar stopa pred te, tako ali tako oblikoval ali vsaj preoblikoval (= da bi ustvarjal, urejal, preurejal...).

Kadar si prizadevam, da bi tisto, česar ni (nova obleka), vendarle nastalo, ali pa da bi to in to, kar sicer je, pa mi ni všeč (slabo zdravje, gospodarska kriza), se izpremenilo ali izginilo: takrat pravimo, da — stremim, oziroma se upiram. Ni pa nemara tako, da bi se tisto oblikovanje, po katerem težiš, moralo izvrševati edinole z roko. Saj pač tudi n. pr. »za nečim višjim, kar ni iz prahu, stremljen naš prah« (Aškerc)! Javlja pa se stremljenje in upiranje v zelo raznovrstnih oblikah, kar pokaži peščica sledečih primerov:

Bolnemu prijatelju želiš zdravja. V tujini na sveti večer zahrepeniš po domačem krovu. Z bedakom se ne maraš prepirati. Razgret se upiraš izkušnjava, ki je v čaši ledenomrzlega piva. Slabega blaga nočeš kupiti. Neprijetne misli, ki se ti sama vsiljuje, se braniš na moč. Utemeljeni prošnji siromaka skušaš ustreči kar se da. Kot človek zahtevaš človeških pravic. I ti bi rad slišal novo skladbo, ki si o njej bral laskavo oceno. Po vsestranskem preudarjanju si se odločil za ta in ta poklic. V

hudi vročini se ti za hoče »visoko vrh planin«. Gotovo si že preizkusil na sebi, da »moč neizmerna je — sklep«. To in to hočeš doseči. Kdaj pa kdaj si prizadevaš, da bi se spomnil kakega imena. Kadar te je volja, ti gre delo urno od rok. Kot član človeške družbe te žiš za vseobčimi cilji človeštva. Itd.

Obče značilna lastnost vseh doživetij, ki zaslužijo ime stremljenje ali upiranje, je nekakšna usmerjenost: kardakoli stremiš za čim ali pa se čemu upiraš, je to doživetje, ki se v njem obračaš v to in to smer — bodisi »tjekaj« h kakemu »cilju« ali »proč« od njega ali pa »zoper« njega. V tem se stremljenje bistveno razlikuje zlasti od doznavanja (= občutenja, zaznavanja, predstavljanja, fantaziranja), ki ti, vsako po svoje kajpa, predmet — »daje«, da ga duševno »imaš«. Če na pr. iz tujine zahrepenim do domovini, tedaj se rekel bi na aeroplanu svojega hrepenenja dvignem »črez hribe in doline« tje proti domovini; in če znanec, ki je pri tebi na obisku, »sili« domov, ali pa če se upiraš mamljivi cigareti, tedaj stopa tudi v teh in v vseh podobnih primerih ena izmed omenjenih troje smeri na plan. V stremljenju je po takem neko pomikanje tje proti cilju ali proč od njega ali pa zoper njega. In brž ko je ustrezno stremljenju, ako si na pr. dosegel to, kar si želel, takrat stremljenje kakor da samega sebe sne — kajti, vse tisto pomikanje za ciljem, od njega ali zoper njega, se zdaj ustavi.

Kajpada te vrste doživetje, ko stremiš po tem in onem ali pa se upiraš čemu, nikoli ni samostojen duševni pojav, ki bi ne bil v nikakem odnosu do drugih. Tudi akt stremjenja ali upiranja je marveč vsikdar tesno spojen s celotno duševnostjo živega, hočem reči onega človeka, ki stremeč ali se upirajoč hkratu i to in ono zaznava, čuti, ocenjuje, presoja... Le takrat, ko ti je do tega, da bi aktu stremjenja ali upiranja na pr. ob mišljenju razbral bistvena svojstva, ga, odmišljajoč (gl. str. 136) umetno izoliraš od njegove soseščine, s katero je v istini nerazdružljivo spojen.

Takih pojavov, ki jih venomer doživljamo kot »stremljenja«, je nešteto. Razgrniti pa se dado na dvoje skupin: eni pravimo poželenje, a drugi hotenje.

Poželim (česa).

Poželenje imenujemo vse akte našega stremjenja — razen hotenja (v čegar območje spadata tudi »odločitev« in »sklep«). Da je med poželenjem in pa hotenjem bistvena razlika, utegneš čutiti brž ko pazljiveje staviš izrazit primer enega proti drugemu. Če v tujini »koprnim po domovini« ali pa če odtod »hočem v domovino«, tedaj je to dvoje doživetij, ki gresta v jedru daleč vsaksebi. Doživetje koprnenja je sicer prav tako stremljenje kakor doživetje hotenja, kajti tu in tam se duševno pomikaš v smeri, ki drži proti cilju (domovini). A bistveno se razlikujeta v tem, kako ti je cilj »dan«, ko »hrepeniš« po domovini, in pa takrat, ko »hočeš« v domovino.

V hotenju gre, kakor bomo videli (gl. str. 188) za to, da prestaviš v dejanje, kar si že v mislih skrbno preudaril, preden si se odločil: zapustim tujino, ker — hočem v domovino. Kajti ni nemara tako, da bi si tisto, česar poželiš, moral najprej v posebnem (intelektualnem) aktu »predstaviti«. Kdor bi poželenje vsikdar opiral na predhodni akt predstavljanja ali zaznavanja, ta doživetje poželenja neopravičeno »intelektualizira«.

Če me je prijelo hrepenenje po domovini, tedaj si svojo domovino, če hočem, kajpa lahko tudi predstavljam (ali pa jo vzamem za predmet kritiki, v duhu gledam njeno bodočnost...). Nikar pa ni predstava domovine *conditio sine qua non*, da hrepenim po domovini. Saj me domovina tukaj vendar ne mika kot nazorno predstavljena slika, temveč kot — nositeljica takih in takih vrednot (na pr. kot bivališče oseb, ki so mi ljube in drage, kot predmet mladostnih spominov...). Teh vrednot pa ne doznavam intelektualno (v aktih predstavljanja ali zaznavanja), ampak »čuteč«, to je v svojevrstnem psihičnem aktu (gl. str. 71), ki teče vzporedno z aktom poželenja ali pa hodi pred njim. Včasi slišimo, da je moč, ki tega ali onega vleče nazaj v domovino, narasla kar do »brezumnega« hrepenenja — pač dokaz, da cilj hrepenenju ni dan intelektualno, se pravi ne kot predstavljena podoba ali kot zaznava.

Ali česa poželiš ali ne (imetje, čast, kulturno dobrino...), to torej ne zavisi od intelektualno doznanih kvalitiet predmeta, marveč od njegove pomembnosti, to je vrednot, ki jih vsebuje. Tako na pr. v poželenju, ki mu pesnik takole posoja besedo: »Gospod, pomnoži v nas poželenje po deželi, po kmetiskem delu in domači živini...!« Saj ga menda ni človeka, ki ne bi vsak dan kar po vrsti poželeval (ali izbegaval) takih reči, katerih nikoli ni istinito videl, slišal, okusil! Zaželiš si recimo »lepe«, ne pa take in take obleke, ki bi jo že poznal, zahotelo se ti je »nekaj dobrega« in ne ta in ta jed, v tej ali oni zadevi ne bi rad imel »kakih sitnosti«, umetnik bi rad ustvaril pesem, »kakor se še ni pela«. Že otrok je nevoljen rekel, da bi »nekaj« rad, pa ne ve — »kaj«!

Tudi v poželenju se ljudje silno razlikujejo med seboj. Kdo bi ne vedel, da je poželenje temu usmerjeno bolj semkaj, a onemu tjakaj (v tem smislu govorimo na pr. o: grabežljivih, pohotnih, plemenitih, nizkotnih, altruističnih, štreberskih... ljudeh). »Individualne« razlike pa nimajo korenin morda v tem, da bi si na pr. grabežljivec najprej vedno predstavljal denar, nesebičnik potrebe drugih ljudi itd. Poželenje marveč ima vsikdar že samo po sebi svojo smer, se pravi, da je že samorašč ali poželenje po jedi ali poželenje po umetnosti, denarju, čutnih užitkih... In cilj poželenju je vsakokrat rekli bi kar »spotoma« dan, ne pa da bi si ga poželevaloči »jaz« najprej predstavljal ali ga zaznaval. Saj bi za to in ono vrednoto človek vobče nikoli ne izvedel, ako je ne bi — poželel (ko se ti na pr. zahoče tega ali onega). »Bogastvo, obseg, raznovrstnost našega poželenja nikjer ne zavisi enomiselnost od bogastva, obsega, različnosti našega predstavljanja in mišljenja, ki sta nekaj intelektualnega, temveč ima samosvoj izvor in posebni pomen« (Scheler).¹

Hočem, nočem.

V tem, kar ustreza besedama »hočem« in »nočem«, je čudežni izvor tistih sil, ki oblikujejo svet pa življenje, v tem

je — človeški »dinamizem«. »Vsak si sam vtisne pečat svoje vrednosti; majhni smo ali veliki, kakor je pač naše hotenje!« (Smiles). Ni ga namreč hotenja in prav tako tudi ne hotenega upiranja, ki bi ne bilo kar najtesneje spojeno z dejstvom anjem.

Kdorkoli kaj »hoče«, ta hoče ali sam kaj storiti, napraviti, izvršiti ali pa zahteva, da kdo drug kaj stori, napravi, izvrši. Otrok na pr. lahko da hoče, ker je pač »še otrok«, morda celo to, da mu oklatiš zvezdo z neba. A kdor česa »noče«, ta se zavestno upira, da bi ali sam ali pa kdo drug kaj storil, napravil, izvršil.

In tako je hotenje dejanja vselej svojevrstna, nedeljiva celota, ki pa očituje po več strani ali »momentov«. Ko na pr. hotoma (»motu proprio«) stopiš k telefonu, da komu kaj sporočiš, je to dogajanje, ki sestoji iz telesnih (kretnje, premikanje) pa iz duševnih komponent (občutki, zaznave, čuvstva...). Če po vrsti našteješ posamične momente, ki so dani v tem dogajanju, tedaj odmišljajoč (gl. str. 136) podrobno razvrščaš, kar je v istini spojeno v enotno celoto. A jedro tega dogajanja je svoje vrste psihična prvina, ki ji pravimo hotenje.

Ako ti je do tega, da bi zanesljivo ugotovil značilna svojstva hotenju, tedaj si vsestransko oglej kar najizrazitejši primer pravega, pristnega hotenja, kakor je recimo duševno doživetje, ko se moraš odločiti za »da« ali »ne« (ponuja se ti na pr. ugodna in bolj redka prilika za nakup kake reči). Kajpada ti je tudi akt lastnega hotenja doznaten šele tedaj, ko se je pravkar že izvršil; a sredi hotenja mu stojiš, rekli bi, preblizu, da bi ga mogel jasno in točno opazovati. Uči pa tako opazovanje, da duševnemu aktu hotenja udarja pečat sledečih četrero svojstev ali bolje rečeno »strani«.

1. Telesni izraz hotenja. — V krepkem hotenju, ko se na pr. po daljšem preudarjanju odločiš: »hočem« (= kupil bom to in to), večinoma kar na mah doživiš občutke jakega tezanja v tem ali onem delu telesa: v glavi, največkrat v bradi, plečih, oprsju, rokah, nogah (vsaj deloma je to pač vidni znak povečanega paženja!). Včasih se pojavijo tudi ne-

znatnejše kretnje, bodisi da nagneš glavo ali ves život, stisneš ustnice, naježiš obrvi itd. Še vidneje kakor v hotenju pa se telesni izraz očituje v upiranju, zlasti takrat, ko gre za odločni »ne!«: ne bom, nočem (»non serviam!«).

Po telesnih znakih te vrste radi presojava »individualno« kakovost hotenja, ko na pr. pravimo: ljudje, ki imajo ostro poudarjene ličnice, so krepke volje.

2. *S m o t e r.* — Hoteti se pravi — nekaj hoteti. Vsak hoteči jaz hoče to ali ono. Tako si na pr. hočem naročiti novo revijo, nočem storiti podlega čina. Tisto, kar hočeš, se imenuje *s m o t e r.*

A kaj neki je smoter, kadar recimo »hočem to ali ono še danes opraviti« (pot k zdravniku, domačo nalogo, nakup, obisk...)? No, brez dvoma je to nekaj, česar takrat, ko hočem, v istini še ni, kar si marveč le bolj ali manj jasno predstavljam in kar hočem šele — uresničiti. Besede »hočem to ali ono« pomenijo po takem isto, kar besede: *h o č e m t o* ali *o n o* uresničiti. Ker pa je uresničevanje česa vsikdar *preoblikovanje* tega in tega, lahko rečemo: smoter je vselej tako in tako *preoblikovanje*, ki si ga *predstavljaš* in ga *hočeš povzročiti*. Športnikovemu hotenju je na pr. smoter — »posekati« dosedanje rekorde (v smučanju, nogometu, plavanju...).

Je pa tako, da ničesa ne moreš hoteti, česar tudi ne *poželiš*. Čemu neki bi se pehal za to ali ono službo, ako ne bi *poželel* zaslužka, zadovoljnosti, socialnega ugleda...? In kdo se bo hotoma boril proti alkoholizmu, če se mu njegove zopernosti ne studijo! Ali drugače rečeno, *cilj poželenja* (gl. str. 183) in pa *smoter hotenja* sta v *tesni medsebojnosti*. »Nič ne more postati smoter (hotenju), kar bi že prej ne bilo cilj (poželenju). Smoter ima korenine v cilju. Cilj ti je sicer lahko dan brez smotra, nikar pa ne smoter brez prejšnjega cilja. »Smotra ne moreš iz ničesar napraviti ali pa ga »postaviti« brez prejšnjega stremljenja po tem ali onem.« (Scheler.)²

Tudi *želja*, ko na pr. bolniku želim zdravja, zahteva predstavo cilja ter se tako razlikuje od poželenja. Od hotenja pa željo loči to, da smoter tirja ne le predstavo cilja, ampak

tudi zavest, da se cilj ima realizirati. »Smotra ni mogoče žele, marveč samo hoteti.« (Scheler.)

3. **Dejalnost.** — V aktu hotenja doživljaš nekakšno dejalnost (»aktualni moment«), ki je najbolj značilno svojstvo hotenja. Kadar kaj za trdno hočeš, ti je v duši tako, kakor da sam sebi govoriš : hočem (in tudi z morem!), vse drugači nego pa tedaj ko česa poželiš (»zahotelo se mi je«, »ne ljubi se mi«, »rad bi«). V hotenju se doživljaš tvornega, aktivnega, saj hoteč že vnaprej določaš (»antecipiraš«) svoje ravnanje (bom, ne bom kupil), ki ima šele slediti; nasprotno pa v aktih poželenja, ko recimo »tvoja slà te vleče« semkaj ali tjakaj, le bolj ali manj pasivno pritrjuješ oni smeri, v katero drži doživetje poželenja.

Največ dejalnosti očituje pač tisti moment hotenja, ko se odločiš : »hočem« (to in to izvršiti) in ki mu pravimo sklep. A sklep se ne zamenjavaj z namenom. Sklep pa namen se imata med seboj podobno kakor vrsta (»človek«) in pa individualni predmet (ta in ta človek). Sosed, ki ima namen, da se o priliki maščuje sosedu za to ali ono, mu sicer hoče prej ali slej to in to storiti; toda s svojim namenom še nikar ne stoji na tako istinskih (realnih) tleh, kakor pa če je recimo že »sklenil« se maščevati ter svoj sklep izraža na pr. z besedami: »vidiva se tam in tam«. »Šele v sklepu se hotenje neposredno stika z empirično istinitostjo« (Scheler) ter že upošteva tudi kraj in čas dejanja; namen pa še ne izkazuje tako konkretnih plati. — Namen pa ni isto, kar namera v hotenju. Z namenom odkazuješ dejanju, ki ima slediti, to in to povsem določeno smer (namenjen sem storiti to in to, umoriti = namenoma usmrtiti); namera pa ne izključuje tudi drugih možnosti (prihodnji teden nameravam v planine).

Toda čeprav je dejalnost stržen v doživljanju hotenja, pa je vzlic temu ne doznavaš vsikdar tako jasno, kakor na primer telesni izraz ali smoter svojega hotenja. Niti takrat ne, ko »energično« hočeš to ali ono, prej ob slabotnem hotenju, hočem reči ob »naporu«, s katerim se prti slabotno hotenje, ko skuša doseči svoj smoter. V tem pa ni prav nič protislovja. Čim »intenzivneje« in »energičneje« namreč hočeš

to ali ono, tem bolj se izgubljaš v vsebini tega, kar bi naj s hotenjem uresničil. Zato ti tvoja dejavnost ne prihaja do zavesti ali pa le v prav pičli meri. Zavoljo tega najdemo te zavesti bore malo prav tam, kjer bi je pričakovali zvrhano mero — v silnih zgodovinskih osebah. Tako vemo na pr., da je ta ali oni dejavnost lastnega hotenja v duši doživljal kot »milost« (puritanec Cromwell); kdo drug se je povsem čutil »orodje v rokah božjih« (Calvin); kod pa kod srečamo i takega, ki je »inspiriran« (navdihnjen) mislil, pisal, govoril, včasih, kakor sam zatrjuje, kar zoper svojo voljo; temu ali onemu se je kaka doba v njegovem življenju zdela »usoda« (Napoleon) ali pa je mislil, da je le začetnik in pospeševatelj »razvojnih teženj« (Bismarck). M. Scheler, ki opozarja na to vrsto dejstev, trdi, da »teorija o velikih možeh« nikoli ni prihajala od velikih mož samih, ampak vedno le — od njihovih ogledovalcev.³

4. Z a v e s t n a p o r a. — Ves čas ga vsebuje akt tvojega hotenja, zlasti še takrat, ko je treba premagovati dane ovire ali pa kadar česa »nočeš«, to je — se hotoma upiraš.

Dejanje.

Sleherno dejstvovanje, s katerim uresničuješ ta ali oni smoter, se imenuje dejanje. Tudi takemu destvovanju pritiče naziv dejanje, ki ga ne izvršuješ zgolj z roko: i znanstveno izsledovanje, umetniško ustvarjanje, notranje oblikovanje samega sebe in drugih... je dejanje.

S svojim dejanjem hočeš torej vsikdar kaj uresničiti, zlasti kaj oblikovati, to je spraviti v smiselno celoto, ali pa vsaj preoblikovati. Kosec na pr. seče travo, igralec prikazuje (»oblikuje«) ta ali oni »značaj«, vobče vsak delavec »se ubada in upira« na svojem poprišču. Po takem pa je jasno, da s svojim dejanjem posegaš v tako ali tako istinitost, ki so ji svojski te ali one vrste »stvarni«, to je avtonomni zakoni, na pr. kavzalnost. A istinitost stavi dejanju čestokrat meje, »ovire«, katerim dejanje ni kos ali pa tisto, kar si hotel doseči, vsaj ne odgovarja povsem temu, kar si v istini dosegel. Zato uspehe svojega prizadevanja kaj

radi pripisujemo sebi, neuspehe pa devamo v račun — nepričakovanih okolščin. Ako je trta dala »kvalitetno« vino, tedaj se vinogradnik postavlja, češ, »smo ga pridelali«, kadar pa je kiselo — »ga je Bog dal«.

Eden izmed bistvenih znakov sodobnega življenja je ta, da moderni človek svoje dejanje in nehanje čedalje bolj — r a c i o n a l i z i r a (poumnuje). Znamenit vzgojeslovec opozarja na pr. na to, da sedaj bolj ali manj po načrtu, preračunjeno, pazljivo, kritično... izvršuješ tudi take opravke, ki jih je nekoč človeku zanesljivo všepetaval nepokvarjeni prirodni čut (instinkt, takt) ali pa jih je smotreno ravnala posvečena tradicija — brez večje mere spremljajočega mišljenja.

Pretirano, se pravi »preracionalistično« pa je tole nazarje, ki ga včasih slišimo — da bi si moral, ko izvršuješ to ali ono dejanje z roko, najprej p r e d s t a v i t i kretnje rok, ki so potrebne recimo takrat, kadar tipkaš na pisalni stroj. Kajti če se znaš pazljivo opazovati, boš našel, da vsaj ob normalnem hotenju ni temu tako. Telesno in duševno pravilni otrok na pr., ki se uči pisati, je povsem sposoben, da obliko črke, katero je učitelj zapisal na tablo, kar enostavno posnema. Ko vidi obliko črke, mu je s tem tudi že nekako dana vrsta tistih celotnih kretenj, ki so potrebne za tvorbo črke. A z »gibnimi občutki« (v prstih, dlani, komolcu...), kateri se ti javljajo, kadar pišeš to ali ono črko, se otrok seznanja šele ob izvajanju celotnih kretenj, ki jih zahteva pisanje črke. Le slaboumnemu, to je takemu otroku, ki po svojem poreklu »ni čisto pravi«, mora učitelj voditi roko, ako naj revček uspešno kopira črko, ki stoji na tabli.⁴

Notranje zakonitosti »ubogljivega« dejanja.

Ako hočem na pr. na izprehodu onkraj potoka ter v to svrho skočim čreženj, je moje dejanje (skok) učinek, ki sem ga povzročil s hotenjem. Sklepu »hočem« ob danih pogojih z nujnostjo sledi dejanje, ki naj uresniči hoteni smoter. »Hočem!« pomeni tukaj — h o č e m u č i n i t i. Res da včasih kdo le »hoče hoteti« (in ne realizirati kakega smotra) ter zato venomer upira pažnjo na akt svojega hotenja; toda to je ne-

normalno hotenje — »abulija« (bolno, slabotno hotenje, katero se da le tako odpraviti, da kdo neprestano obrača pažnjo na vsebino, ki bi se imela realizirati). A dejanje, ki očitno prihaja iz hotenja, se imenuje u b o g l j i v o dejanje.

Hotenje in pa dejanje, ki mu ustreza, se imata med seboj takole:

1. Kdor hoče kaj (smoter), je uverjen, da mu je m o g o č e s svojim dejanjem u r e s n i č i t i smoter. Vera v dosegljivost tega, kar hočeš, je važno gibalo ne samo poedinčevemu hotenju, ampak tudi takrat, ko »volonté générale« (skupna volja — na pr. vsega naroda) hoče »v en glas« to ali ono.

In kdor tega ali onega noče, je uverjen, da mu je m o g o č e s svojim dejanjem z a p r e č i t i nastopek nesmotrnosti. Na pr. tisti, ki jih žene tak ali tak »duh upornosti«, ki »branijo« svoje pravice bodisi posamič ali skupno (stavka, pasivna rezistenca).

2. Hoteč smoter, h k r a t u hočeš tudi dejanje, ki ti naj uresniči smoter. Če hoče vrana piti, mora s hrasta iti, nazorno uči življenjska modrost narodne prislovice.

In če nočeš nesmotrnosti, t u d i n e smeš hoteti dejanja, ki bi jo povzročilo. Če na pr. nočeš priti ob dobro ime, tedaj ne smeš...

Ni pa nemara tako, da bi poleg smotra, ki ga hočeš, moral vsikdar še p o s e b e hoteti i dejanje (= sredstvo). Če na pr. hočem iz sobe na vrt, tedaj res da moram najprej stopiti proti sobnim vratom, potem pritisniti kljuko itd. Toda neposredno tukaj hočem le smoter (= priti na vrt), ki pa večinoma vključuje i hotenje potrebnih sredstev (korakati do sobnih vrat, pritisk na kljuko itd.). In morilec »je hotel« (= neposredno hotel) svojo žrtev ubiti, a ne — zamahniti s sekuro. Izrecno pa hočem poleg smotra tudi sredstvo (dejanje) takrat, ko se uresničevanje smotra ne vrši gladko, kakor bi pričakoval — to je, kadar v hotenju smotra doživljam o v i r o (če se na pr. sobna vrata v gorenjem primeru težko odpirajo).

Tupatam, toda le v n e n o r m a l n e m hotenju, sili p r e d hotenje smotra — zavestno hotenje sredstva (= de-

janja). To je tedaj tako, kadar se ti iz patoloških vzrokov dozdeva, da nosiš oviro za izvršitev kakega dejanja v samem sebi. V takem primeru najprej vprašaš: »ali zmorem?« in šele nato sledi važnejše vprašanje (ki bi imelo biti prvo!): »ali hočem?«, oziroma: »ali imam hoteti?«. In takrat se rado pojavi obotavljajanje ali pa neodločnost, tako na primer če ima plašljivec zrcalo vzeti s stene. Pa tudi nekatero (ne vsako!) je c lj a n je prihaja odtod, da ta ali oni, ko hoče kaj povedati, posamič misli na vsako besedo, ki bi jo naj pravkar izgovoril, in ne, kakor normalni človek, na celotno misel, ki bi jo naj izražal sledeči stavek. Na te in podobne, ne samo zanimive, ampak tudi življenjsko važne plati hotenja opozarja zlasti M. Scheler.⁵

Motiv ali razlog hotenju.

V vsakdanjem pa tudi v nevsakdanjem življenju (pred sodiščem, ob zgodovinskih poročilih...) čestokrat s pristnim zanimanjem vprašamo ali pa iščemo odgovora na vprašanje, zakaj neki je ta ali oni to in to storil ali opustil (= zakaj se je odločil, da stori ali opusti to in to). Zakaj sem na pr. naročil novo obleko pri tem in tem krojaču? Zakaj nisi prišel snoči k predavanju?

Vprašanje, zakaj se je kdo odločil, da stori (opusti) to in to, je vprašanje po — motivu ali razlogu njegovega hotenja. A kaj neki je bistvo »motiva?«

Oglejmo si, kako nastaja v istini hotenje! Takole! Nahajam se v takem življenjskem položaju (rad bi naročil novo obleko), ki bi se dal najprimernejše označiti z vprašanjem: »kaj naj storim?« (Kje naj naročim obleko?). Pa me obide svojevrstno doživetje: kakor bi dani položaj zahteval, da naj storim tako in tako, ker... (pojdi k temu in temu krojaču, saj si bil tam doslej vsikdar dobro postrežen). »Zahtev,« ki se mi javlja v tej obliki, je spoznanje, da bi tako in tako imelo biti (torej »najsko« spoznanje, Sollenserkenntnis). Nato priznam in pritrdim, da bi naj v istini storil tako in tako. In slednjič se, oprt na ta zahtev, ki sem ga priznal ter mu pritrdil, odločim, da res sto-

rim to in to (obleko hočem naročiti pri tem in tem krojaču — zato, ker...).

Spomin na to, da sem pri tem in tem krojaču bil vselej dobro postrežen, je motiv moji odločitvi, da tudi zdaj obleko naročim pri njem. Biti motiv hotenju se torej pravi hotenje utemeljevati (ne povzročevati!) ter biti oporišče, ki se hotenje nanj nasloni; motiv me po takem nič ne sili, ampak mi samo pravi: dani položaj zahteva, da hočeš to in to.⁸

A takšen akt hotenja, ki ne ustreza zahtevku stvarnega (ali bolje rečeno »vrednotnega«) stanu, je neutemeljen ali nemotiviran, recimo te ali one vrste »svojevolsnost«, ki ji je bistvo v tem, da kdo kaj hoče »proti boljšemu prepričanju«. Goethe (Wilhelm Meister) naglaša, da bi na pr. bilo napačno, to je neutemeljeno, »nemotivirano« popuščanje večini, ako bi pisatelj ali pesnik s svojimi tvorbami vzbujal v njenih dušah take misli, čuvstva, želje..., ki jih ljudje (neopravičeno) hočejo, in ne takih, kakor bi jih morali doživljati — po notranjih (»avtonomnih«) zakonih stvarne nujnosti (umetniške, etične, socialne...).

Med neutemeljene pa ne spadajo tisti čini, ki se odigravajo s toliko naglico, da se storilčevo hotenje sploh ni moglo ne tako in ne tako odločiti (v afektu izvršen poboj v fantovskih pretepih, dejanja storjena v občih grozi ali paniki). Masaryk v globoko zasnovanem delu o samomoru opozarja na to, da bi marsikdo na pr. ne bil postal samomorilec, ko bi — »se ne podajal v nevarnost«, ko bi recimo ne nosil s seboj orožja.

Motiv je treba strogo ločiti od vzroka hotenju, sicer lahko nastanejo nepregledne zmede, kakor to izpričuje slovita filozofska pravda o »svobodi volje«. Odnos med motivom in hotenjem je vse drugačen kakor pa odnos med vzrokom, oziroma delnim vzrokom in pa učinkom. Dober govornik ali prodajalec na pr. se s svojo »psihotehniko« opira na motivacijsko funkcijo, ne pa na učinkovanje vzroka v tujem hotenju. Motiv sploh ne učinkuje, kadar kdo kaj hoče, ampak le služi hotečemu jazu za miselno oporo. Slediti motivu, ravnati v smislu motiva je vse kaj dru-

gega kakor biti nujen učinek danega vzroka, oziroma delnih vzrokov. V smislu motiva sem sicer dolžan storiti to in to pa nič drugega; toda dolžnost, ki me tukaj veže, ni isto, kar nujnost, s katero je učinek prisiljen slediti vzroku. In pa še to! Vzroku kar neposredno sledi učinek (blisk — pok, ko je udarila strela), a motiv sedanjemu hotenju ti je lahko tudi kaj že davno preteklega (spomin na velike »mrtvece« naroda) ali pa celo kaj šele bodočega (vstopnico k znamenitemu koncertu si kupiš v — »predprodaji«).

Poznati motive, ki so »vodili« človeka v njegovem hotenju, se pravi — ga razumeti. Tako razumevanje človeškega dejanja in nehanja je cilj zlasti vsem duhovodam, kakor so: zgodovina (politična, kulturna, literarna), sociologija itd. Njihovo povpraševanje, zakaj je ta ali oni tako in tako ravnal, je vsikdar vprašanje po hotenju utemeljujočem, za podlago mu služečem motivu (= razlogu) in ne po nujno učinkujočem vzroku.

Motiv, ki se ti nanj opira hotenje, pa ni vselej enako izdaten. Če je sam za se lahko dovolj opore našemu hotenju, tedaj mu pravimo z a d o s t u j o č, a sicer n e z a d o s t u j o č. Nekdo me na pr. vabi s seboj na nedeljski izlet. Toda samo vablјive besede niso dovolj podlage za sklep »pa pojdem«, se pravi, ne morejo povsem utemeljiti takega sklepa. Zato omahujem: ne vem, bi šel ali ne. V takem položaju včasih sežeš po neke vrste »pomožnem« motivu — po »srečkanju«, na pr. ob gumbih: pojdem — ne pojdem — ... pojdem. Kajpa s tem le izdajaš svojo zavest, da motiv, kakor se ti ponuja (zgoraj vablјive besede) sam po sebi ne zadostuje.

Med take motive, ki niso polnotežni, spada tudi svojevrstni sistem mišljenja, vrednotenja in hotenja, ki ga najbolj izrazito očituje angleška miselnost (mentalnost) in ki mu pravijo — »c a n t«. Je to nekakšna laž ali bolje laž z d o b r o v e s t j o. Po cantu ustrojena miselnost človeku veleva naj reče: »tega ne morem hoteti«, kadar bi se imelo glasiti: »tega ne morem storiti! Tako miselnost je lepo označil Nietzsche z besedami: »Moj ponos je rekel mojemu spominu: tega ti nisi mogel storiti. In takrat se je spomin udal. Torej tega tudi nisem storil.«⁷

Stvarni votek motivu — vrednota.

Ključ do »zaklenjene kamrice« tujega (in tudi svojega) hotenja je uvidevek, da mu velewa edinole — motiv, oziroma tiste vrednote, ki jih vsebuje motiv. Kdo neki bi, ako je normalen po duši, hotel smotre, za katere mu je toliko, kolikor za »lanski sneg!«

Motiv hotenju ali zavračanju (»nočem«) je lahko katera-koli dobrina ali pa zlo, se pravi vse, v čemer vidiš kako vrednoto ali brezpomembnost. Včasih je motiv kakor obstrt z jakim čuvstvom, če na pr. s tem in tem človekom nočeš občevati, ker ga imaš za »hudobneža« in ti je že misel nanj »mučna«. Temu pa ni vsikdar tako; malovredno blago na pr., ki ti ga ponujajo, lahko tudi docela »hladno« odkloniš, to je tako, da ne doživljaš ob pogledu nanj nikakega čuvstva.

Naglasiti pa se mora, da osnova (motiv) hotenju nikdar ni čuvstvo, naj si hočeš kakoršnokoli vsebino. Ako si se na pr. odločil, da zvečer pojdeš k veseloigri, se kajpa lahko že ves dan vnaprej naslajaš, češ, to bo drevi »meh za smeh«. Toda če se kaj točneje motriš, utegneš opaziti, da tvoje hotenje (zvečer hočem v gledališče) postaja tem puhlejše — čim bolj se udajaš upanju na doživljanje obilega ugodja, ko boš gledal in poslušal burko. Hotenje se ti tukaj lahko kar razbline v samo željo, da bi šel zvečer v gledališče, ali pa celo izgine ter ti ostane le še predstava ali pričakovanje ugodja. Posel, ki ga tukaj vrši čuvstvo, pravi Scheler,⁸ je bistveno negativen, i z b i r a j o č (selektiven): čuvstvo tukaj ne javlja (podobno motivu), kaj da hočem, marveč v prvi vrsti izpričuje, česa od tega, kar sem prvotno hotel (iti zvečer gledat veseloigro) — n o č e m več. Najočividnejši primer takega od čuvstev omamljenega hotenja je mladina, ki »se vname« zdaj za to zdaj za ono, pa vendarle ne doseza pravih uspehov. Mnogo jih je v mladih vrstah, ki bi lahko rekli: »Tisoč misli je v moji glavi, tisoč ciljev pred mojimi očmi — nobene misli nisem vtelesil, nobenega cilja dosegel. Ležati len in zaspan na postelji pa sanjati o delu in zmagi — to je moje življenje.« (Cankar.)

Ne smemo pa prezreti druge, prav važne vloge, ki jo tukaj pogosto igra čuvstvo: utemeljuječega razloga, ako hodi vstric nje še to ali ono čuvstvo v duši hotečega človeka. Ta in ta na pr. zvečer ne bi šel k predavanju, ko bi na plakatu ne stalo, da bo dvorana — zakurjena. To reč pogostoma uvažujejo, včasih morda i nevede: »sladke« besede trgovca, »očetovski« opomin zdravnika, ljudski govornik, ki poslušalcem »na srce piha«, slavnostno okrašena zborovališča, pritegnjena godba itd. In zgodovina uči, da velikih činov ni rodila abstraktna, temveč s čuvstvom navedena ožarjena ideja, se pravi vrednota (gospodarska, umetnostna, politična, verska...), ki sama po sebi še nikar ne potegne ljudi za seboj, ampak je treba množice za njo najprej »ogreti«. Kaj neki premika celokupno »ljudsko« stremljenje v narodnostnih, verskih, ustavnih, gospodarskih... pokretih? Spinoza sicer svetuje: nec ridere nec lacrimari, sed intelligere (ne smeh ne jok, temveč razum te naj vodi); toda ustroj naše duše mu ugovarja!

Kdor bi rad, na pr. v svojem poklicu, uspešno obvladoval hotenje različnih ljudi, ta se skrbno izogibaj šablonskega postopanja in dobro uvažuj individualne posebnosti danih oseb! Kajti vsakdo ni, v sicer enakih okolščinah, sprejemljiv za isti motiv, zato ne, ker ima slehernik samosvojo »vrednotno lestvico«, ta bornejšo, bolj na čutne vrednote omejeno, oni bogato, ki nemara sega do najvišjih klinov (= osebnostih vrednot, gl. str. 95). Te razlike zavise od starostne dobe (že Rousseau naglašaja, da ima vsaka starostna doba — njej svojski način zrelosti!), spola, osebne svojevrstnosti (skopuh, pijanec...), stanu, značaja, vzgoje... poedinca. Presojaj s tega vidika motive: šiba, lepa beseda, darilo (igrača, knjiga...), apel na čast, kazenski §, svinjam vrženi biseri v evangeliju itd.!

Sugestija, avtoriteta.

To, kar ima v mislih latinski izraz *sugestija*, bi se po naše reklo: vpliv. Komu kaj sugerirati (*suggerere* = podtekniti, podvaliti), se pravi na koga vplivati v tem ali

onem smislu, zlasti pa na njegovo hotenje. Tako na pr. govornik vpliva na poslušalca, pisatelj na bralca. In mati na pr. otroka poljubi, kjer ga boli, pa mu mine bolečina.

V sugestiji moramo po takem razlikovati duševno aktivni jaz, ki ga na pr. moje vplivanje izpreminja v tem in tem smislu. O človeku, od katerega prihaja duševni vpliv, pravimo, da je *sugestiven* (vpliven); o onem pa, ki si da kaj sugerirati, da je *sugestibel* (dostopen vplivu). Ta lemični prizor v Shakespearjevem Hamletu (III, 2) je kar »psihologija sugestije«:

Hamlet: Ali vidite tam oni oblak, skoro ves podoben kameli?

Polonij: Za Boga! Resnično je podoben kameli.

Hamlet: Zdi se mi, da je kakor podlasica.

Polonij: Hrbet ima kakor podlasica.

Hamlet: Ali kakor kit?

Polonij: Čisto kakor kit.

So pa i taki primeri, ko sam nase vplivaš, to je si sam kaj sugeriraš« (*avtosugestija*). Plašljivec na pr. gre po noči skozi gozd, ves v strahu, da ga kdo napade, in — vsako tretje deblo ima za najhujšega roparja. Vsakojaki predsodki, fanatizem, lažnjivec, ki nazadnje verjame svoji laži, kdor si sam daje poguma v tem ali onem položaju, domišljavi bolnik, ki ga je ovekovečil Molière, čestokrat »vzori« in »nazori« itd. so tipični zgledi avtosugestije.

A kaj je stržen temu vplivanju človeka na človeka, ki mu pravimo sugestija? No, kdor pod učinkom (tuje) sugestije kaj verjame, ceni, stori, ta ne očituje svojega mišljenja, vrednotenja, hotenja, ampak kar pasivno sprejema tuje mišljenje, vrednotenje, hotenje. Vendar pa ga obhaja zavest, in to je najbolj značilno, da je sugerirana mu misel, vrednotna sodba, dejanje — plod njegovega lastnega mišljenja, vrednotenja, hotenja.

Sugestija po takem ni nič drugega, nego duševno vplivanje na koga ob izredno znižani samodejnosti njegovi. Somišljenik stranke verjame »svojemu« glasilu na besedo, ne da bi vobče poskušal kaj presojudati dokazila; dovolj mu je, da to in to stoji — »črno na belem«. Dama si je kupila tak in tak klobuk, češ, lep je: zadnja moda je ta

»model« proglasila za lep. Med gledališko predstavo nekdo ob tem ali onem stavku ali pa besedi, ki jo je izgovoril igralec, zaploska; in kar v isti mah drugi ponovijo ploskanje — kakor petelini ob zori kikirikanje. Itd.

Kdor podlega tuji sugestiji, ta torej brez kritike sprejema tuje misli, tuja čuvstva, tuje ocene, tujo voljo... ter jih ima — za svoje. A zanimivo je dejstvo, da na druge ljudi ne učinkuješ s tem, kar premoreš samosvojega, temveč s tem — za kar te ljudje imajo. Najbolj očitvidno se to javlja v »velikih« osebah, kakor so: junak, genij, vodilen duh, svetnik ali celo razbojnik, oz. nekdo, ki »se dela« hujšega ali bolj zavrženega, ko pa je v istini. In kdor ima tako ali tako »voditi« druge (učitelj, duhovnik, predstojnik...), bi moral uvaževati, da je vpliv glavnica, s katero bi trebalo varčevati, da je — ne zmanjka.

Sugestija je podlaga temu, čemur pravimo avtoriteta, veljava, ugled. Oseba, ki uživa moj ugled, mi s samim bivanjem svojim vzbuja spoštovanje in ljubezen.

Avtoriteta je duševna sila, ki prihaja od kake osebe ali pa tudi stanu (duhovniški, uradniški...), socialne organizacije (država, stranka, društvo, razsodišče), šege (pobratimstvo, krvna osveta), ideje (demokratija, narodnost). Kakor duševne sile vobče, tako i avtoriteta ne more drugače učinkovati na druge, nego z izraznimi kretnjami, zlasti pa z besedo. Toda ti pripomočki so le sredstvo, ne pa bistvo avtoritete. Iste besede in iste krenje, ki učinkujejo takoj pa globoko, ako jih rabi avtoriteta, ostanejo brez učinka, če nimajo v zaledju duševne sile, ki je bistvo avtoritete, ugleda.

V jedru avtoritativni vpliv ni nič drugega nego sugestija. Ako je ta in ta za me avtoriteta na tem ali onem poprišču, se to pravi, da njegovo sodbo o tem in tem sprejemam brez prigovora ter sem tudi pripravljen jo braniti proti napadom in sicer tem bolj, čim višja avtoriteta mi je ta človek. Veliki učinek priljubljenih »ljudskih« govornikov, gonilna sila nekaterih gesel (enakost, svoboda, bratstvo), moč vkoreninjenih šeg, običajev in starih tradicij, omiljenih knjig itd., vse to se opira na njihovo sugestivnost, rekli bi — duševno premoč,

ki je v njih ali pa jim jo človek pripisuje. Tudi mnogim danes skoro »neverjetnim« predsodkom segajo zadnje korenine semkaj. »Prostosrčno (naivno) misleč človek je prej imel kako reč za brezpomembno, ker ni prišla »od daleč«. Proletarcu se je to ali ono zdelo slabo, ker je bilo od buržuja; strokovnjak česa ni priznaval zato, ker je bilo narejeno od lajika (nestrokovnjaka); moški je odklanjal to ali ono delo, ker ga je izvršila ženska.« (Paula Messer.)⁹

Vest.

Ako vprašaš znanca, zakaj ni storil tega in tega, lahko dobiš odgovor: »Vest mi ni dala!« Tudi »vest« po takem utemeljuje ali motivira naše hotenje.

Ime *vest* rabimo za duševne akte, ob katerih do neke mere doznam vrednost samega sebe, ker mi pravijo, da to ali ono, kar sem storil ali pa nameravam storiti, ni prav. Tem aktom je svojsko, da govore negativno, da »ugovarjajo«, češ: to in to ni prav, bi ne smelo biti, in podobno. Vest je torej po svoji naravi — »slaba vest«. Samo v tej smeri veljajo besede, da je vest »hudo natanka«.

Če slišim, da se komu »vzbuja vest«, tedaj je s tem rečeno, da mu »slaba« vest to ali ono »očita«, nikar pa ne, da mu — »dobra vest pritrjuje«. Goethe pravi točno: »Nikdo ne ve, kaj dela, kadar dela prav; a tega, kar ni prav, se zavedamo vsikdar.« (Wilhelm Meister.) In če zatrjujem, da imam v tej ali oni zadevi »mirno« vest, tedaj je pomen mojih besed samo ta, da mi vest ničesa ne očita. Vest torej ne nastopa kot pozitiven svetovalec, temveč kot ocenjevalec, svarilec, sodnik — tudi takrat, ko na tem ali onem razpotju »vprašaš svojo vest za svet«.

Kakor vsak motiv, tako tudi vest po takem le ugotavlja, da to ali ono ni prav; nikar pa vest ne sili človeka, da bi se naj ravnal po njenih razsodkih. To pač prenázorno izpričuje Medejin pretresljivi vzklík: »Video meliora proboque, deteriora sequor« (vidim, kaj je boljše in tudi pritrjujem — odločam pa se za — slabše!). In že otroku, pravi psiholog David Katz,¹⁰ je glas vesti najprej glas staršev, kateri mu

daje spoznati, ali bi tisto dejanje, ki ga namerava izvršiti, nenavzoči oče in mati odobraval ali ne.

Podobno razumskemu spoznavanju se tudi tisto spoznavanje, ki nam ga donáša vest, lahko moti. Sklicujoč se na »svobodo vesti« je mogoče, da več ljudi izuška o isti stvari, povsem odkritosrčno (češ, »moja vest mi pravi tako«) trditve, ki gredo vsaksebi ko noč in dan. Tudi poslovanje vesti očituje torej »individualnih diferenc« od človeka do človeka. Kadar je govora o »brezvestnih« ljudih, nam je pač pred vsem v mislih ta ali oni, ki sicer sliši v duši glas vesti, pa se v svojem dejanju in nehanju ne briga kdovekaj zanj. So pa brezvestni ljudje tudi v tem pomenu besede, da se v tem ali onem klic vesti le slabotno oglašá ali pa sploh nič. In narodoslovje ali etnografija uči, da se dobe primitivna ljudstva, ki ne poznajo »utripov vesti«. ¹¹

Živim utripom vesti se najčešče odzivamo z duhovnimi čuvstvi (gl. str. 91), ki so po navadi zelo značilna ter kaj rada nastopajo z veliko jakostjo. Po kakovosti so ta čuvstva večinoma — neugodje, čestokrat sila mučno neugodje, ko te vest »peče« ali »grize«. Pa tudi tisto čuvstvo ugodja je prav izrazito doživetje, ko ti »mirna« vest ničesa ne očita.

Ojačevanje (training) hotenja.

Čim preprostejši ali primitivnejši je človek, pravi Scheler, bodisi posamič ali pa kot član socialnih skupin (ljudstvo, stan, socialni razred...), tem bolj nagiba k naziranju, da mu je mogoče vse doseči s samim hotenjem — tudi vreme obvladovati, tvoriti zlato ter uprizarjati vsakovrstne »čarovnije«. Česa vsega se, prav resno, ne zahoče otroku! In tisto »eksplozivno« mladostniško hotenje! Kakor skale stresujoči slap Savice, ki pa mu nekoliko pozneje voda žubori krotko melodijo po dolini: »tak se zažene, se pozneje ustavi« mladenič — poedinec, politična, verska, socialna... vkupnost v »mladeniški«, neboborni dobi. Poslej pa na mesto hotenjskega fanatizma čedalje bolj stopa — kompromis, plod izkustva, ki polagoma človeka »izmodri«, se pravi, mu

bolj ali manj očitvidno pokaže, da ne moreš kar »z glavo skozi zid«. Izkustvo po takem ne ustvarja, temveč pretežno zanika, to je izbira ter »je pred vsem šola, ki te uči se preudarno odrekati prvotnim ciljem hotenja, ne pa pozitiven vir, iz katerega bi se rodili cilji« (Scheler).¹²

Po mnenju takega fanatizma bi akt hotenja dejstvoval nekam podobno mišičasti roki, češ, čim krepkeje zamahnem, tem večji bo uspeh, tem lažje premagam dane ovire. Treba da je samo dovolj krepko hoteti! No, to je pač naziranje, da se jakost hotenja da, na pr. z vajo, do neke meje stopnjevati. Ni pa to nemara le naziranje poprečnega človeka, temveč tudi občno mnenje merodajnih vzgojeslovcev in praktičnih pedagogov vse do danes.

Toda izza najnovejše dobe psihologija (na pr. Lindworsky)¹³ opozarja na to, da se precejšnja vrsta točno (»eksperimentalno«) ugotovljenih dejstev glede na hotenje ne sklada s takim naziranjem. Če ti na pr. dam nalogo, da adiraš števila 1 do 10 in sicer tako, da po vrsti hkratu izgovarjaš obecedo $(1(a) + 2(b) = 3 + 3(c) = 6 + \dots)$: te utegne drugi zahtevek toliko ovirati pri seštevanju, da izpčetka najbrž ne boš uspeval. Zato se vnovič lotiš dane naloge — ob »intenzivnem« hotenju, zdaj morda že uspešno. Toda tisto, kar imaš tukaj za intenzivno (= jačje) hotenje, se je točni (»eksaktni«) analizi izkazalo kot — običajni akt hotenja, ki se od »ne-intenzivnega« razlikuje le v tem, da ga spremljajo: čuvstvo neugodja, če ti delo ne teče gladko izpod rok, občutki napenjanja v čelu in sencih in pa izrazne kretnje zbranega paženja v obrazu.

Sicer pa točneje opazovanje uči tudi to, da prav najuspešnejše hotenje nikar ne izkazuje take »intenzivnosti«; glavni pogoj uspehu je marveč ta, da imaš smoter hotenja mirno pred očmi. Saj si pač že sam opazil, da te je, ko si se na vse kriplje hotel na pr. spomniti kakega imena, »intenzivno«, to je pretiravano (»forsirano«) hotenje le oviralo pri tem prizadevanju in da se ti je iskano ime kar zlepa, kakor samo od sebe pojavilo na jeziku; ko si nehal siliti ter si rajši mirno pomislil, v kaki zvezi si ga nekoč slišal.

Naše hotenje torej ne posluje po jakostnem načelu, to je tako kakor na pr. mišičasta roka, ki ti čestokrat jamči za tem večji uspeh, do čim večje jakosti napenjaš njene mišice; kod pa kod dosežeš tako kar stoprocentni uspeh. O dejstvomljanju hotenja pa bi prej lahko rekli, da nalikuje pre-stavljanju kretnic na železniški progi ali pa premikanju stikalnega vzvoda v elektrarni. »In kakor je za spojitev dinamskega stroja isto, izvršiš li kontakt z veliko ali pa z majhno mero mišične moči, tako tudi izvršitev hotenskega sklepa ne zavisi od večje ali manjše intenzivnosti v aktu hotenja.« (Lindworsky).

Če pa je temu tako, tedaj je ves tisti training (vežbanje) hotenja, ki bi rad moč hotenja dvigal z vadihom, brez smisla!

Ako te recimo tu pa tam skozi delj časa zasleduje ne-ljuba misel (na pr. na podlost, ki si ji postal žrtev), se je najprej skušaj ubraniti z »jačjim« hotenjem, kar pa ti uspe le za hipec ali dva. Toda uspešneje bi bilo, da mirno in sicer vedno znova obračaš pogled drugam, da se lotiš misli, ki ti čim krepkeje vežejo pozornost na se, ali pa da vzameš primerno delo v roke. Tudi »d u š e v n i b o j i« kakega »Herakleja na razpotju«, ko si na pr. izbiraš življenjski poklic, ne zahtevajo energičnega hotenja, ampak — odločitev med dvema ali več možnostmi. Niti v takem položaju, ko življenje tirja, da »trd bodi, neizprosno, mož jaklen!«, ne smemo intenzivnega hotenja zamenjavati z — brezpogojnim hotenjem. Jedro neizprosnega hotenja je marveč v tem, da imaš tej in tej vrednosti brezpogojno (»à tout prix«) dati veljavo pred ono. Še za prenašanje hudih bolečin ni treba intenzivnega hotenja v običajnem pomenu besede; le pomislimo na pr., da »zna« ženska, ki ji vobče prisojamo slabotnejše hotenje, bolj junaško trpeti kakor pa moški.

Psiholog Lindworsky priporoča tole pot do uspešnega hotenja:

1. Imej trdno pred očmi svoj smoter in se ne daj begati od drugih, mamečih ciljev!

2. Pristopi čim prej k izvrševanju svojega sklepa! (Cigareta, ki jo imam v ustih, »bodi zadnja!«).

3. Ovire te naj ne motijo!
4. Ne ustraši se, ako treba, niti žrtev in trpljenja!

Veruj vase!

Ni ga polnovrednega hotenja, ki bi ga hkratu ne spremljala zavest: to s svojim hotenjem tudi zmorem ali: tega pa ne zmorem. Hotenje, ki bi mu manjkalo te zavesti, nekakšen »dedek samonog«, ne zasluži več svojega imena, ampak bi bilo le — želja.

Ta zavest, bi lahko rekli, služi kar za prijemališče tvornim silam (dejalnosti) v vsakem hotenju; in uspeh, kadar koli hočeš kaj, zavisi bolj od te zavesti, kakor pa od hotenskega akta samega. Kaj ti pomaga i najboljši sklep, ako ni v eno zvarjen z vero, da ga tudi lahko izvršiš! Globokoumno pač veli pregovor, da je s tako jalovimi, se pravi s takimi sklepi, ki ostanejo le »sklepi« — tlakana »pôt v pekel«.

Jedro ji ni intelektualno ali razumovno; kajti svoje razsodnosti ta zavest ne črpa morebiti iz spomina, češ, ker mi je to in to uspelo že prej kdaj ali celo večkrat, zato se na-dejam in pričakujem, da mi uspeje tudi zdaj. Saj jo tuptam občutiš pred čisto novimi nalogami in zahtevki življenja. Takrat na pr., ko rečeš v tem ali onem položaju »Pojde!« ter se lotiš veselo dela; Črtomir pa — »šel je boj boj'vat brez upa zmage«. In občuti jo pač tudi žival, ki vprežena pred teški voz, kateri je obtičal v blatu, niti — ne poskuša potegniti, čeprav jo nevedni voznik pretepa!

Iz danega položaja samoniklo prihajajoča zavest »to in to zmorem« je vse kaj drugega, kakor pa če rečem: »vem (iz izkustva), da to in to zmorem«. Ta zavest je svojevrstna stran hotenja (ne razuma!) ter te vsikdar neposredno pouči o moči ali nemoči tvojega hotenja. Ker imaš neposredno zavest, da zmoreš to in to, zato pričakuješ, da boš v danem primeru to tudi storil (= uspešno izvršil). Ta zavest je rodna mati zaupanja pa moči in kar je važno nad vse — pristnega veselja do življenja. To pač ni tisto moči dušče in človeka ponižujoče stanje, »ko hkratu i nočeš tega, kar hočeš, in zajedno tudi hočeš to, česar nočeš«, kakor izborna slika tako mevžo Macchiavelli.

To je kajpa polje, ki bi ga morala najskrbneje obdelovati »praktika« ali nauk o notranjih zakonitostih tiste energije, ki je izvršujoči organ vsega hotenja: kako se ta energija v človeku drami, kako učinkuje, kaj jo dviga in kaj znižuje, kaj povsem ubija. Zato pa je nekakšen »ekonomski imperativ« vsakomur, ki ima voditi delovne sile, da — dvigaj zavest moči. Čuvati, jačiti, dvigati — v tem je po Tyršu moč sokolske ideje. *Ménager les amours propres* — gojiti in pametno uporabljati čut zaupanja vaše! »To znam tudi jaz«, te besede bi naj stale na naslovnem listu ljudskošolske začetnice ter vabile k — posnemanju in nadaljevanju. Res je, da »v tem ali onem človeku često dremlje mnogo sil, ki se le zato ne uveljavljajo, ker se prav ne zaveda tega, kaj zmore, ter mu ne prihaja v zavest moč lastne volje« (Scheler).¹⁴

Koliko je plašljivcev, ki tej ali drugi stvari samo radi tega niso kos, ker se ji, rekel bi, ne upajo biti kos! Takim kliče Cankar: »Kdor dvomi o svoji moči, ni več močan, kdor dvomi o svoji veri, ni več veren«. (Bela krizantema). In prav tako je res, da te lastna lenoba in cincavost dela majhnega in onemoglega. Sy. Avguštin, ta veliki poznavalec človeške duše in mojster v tehniki hotenja, je to modrost izrazil v nedosežno lepi obliki: »Non, quia difficilia sunt, non audemus, sed quia non audemus, difficilia sunt.« (Ne, ker je to ali ono težko, si ne upamo, ampak ker si ne upamo, zato je težko.)

Zavest moči je kakor preljuba domorodna zemlja, ki pa si iz nje ne črpa življenjskih sil le posamični Anteji, ampak tudi velike človeške zajednice. A nje buditelji so vsi »pre-roško« usmerjeni duhovi, ki sami verujejo vaše ter zato kličejo i drugim: »dvignite glave!«

Značaj.

V življenju čestokrat (ko se oddaja kaka služba, kadar si kdo izbira poklic, itd.) nanese tako, da bi trebalo vedeti, kam se temu ali onemu človeku rado obrača h o t e n j e. Takrat, pravimo, bi dobro bilo poznati »značaj« (karakter) člo-

veka. To je torej »karakterološko motrenje« in uvaževanje ljudi, ki ni manj važno na pr. od intelektualnega. Saj pač ni vse eno v medsebojnem življenju: česa si kdo najbolj želi, kaj bi rad postal, je li len ali delaven, vztrajen ali slabič, mu je li pred vsem drugim v mislih zaslužek ali pa kvalitetno delo, kako je usmerjen do opojnih pijač, ima li smisla ali ne za čistočo, za red in poštenje, tujo pravico ...

A kaj neki je točno opredeljeni pomen besede »značaj«? No, kadar govorimo o značaju kakoga otroka, mladostnika, odrasleca ..., jemljemo pač v misel njegovo hotenje in sicer — način, kako se ta človek odloča vpričo danih m o t i v o v. Ta ali oni prejme na pr. novo knjigo na ogled. Nekoliko lista po njej ter se odloči, da jo bo kupil; a kdo drug bi v istem položaju pogledal ceno v priloženem računu in brž dejal, da se za ta denar dobi že dobra večerja. Dvoje različnih značajev! O Georgeu Washingtonu, slovitem predsedniku severnoameriških Zedinjenih držav, čegar 200-letnica se je praznovala letos (1932), je slavnostni govornik izborno dejal: »Njegova veličina je v tem, da je bil — z n a č a j!«

Po takem je značaj nekak bolj ali manj stalni (konstantni) v z r o k, da kdo ravna prav tako (in ne drugače), kakor opažamo. Tak stalni vzrok svojemu dejanju in nehanju ali drugače rečeno: svoj značaj nosiš v sebi. Ne da pa se značaj na pr. človeka, s katerim govoriš, n e p o s r e d n o o p a z o v a t i. Značaj je le nekak induktivno domnevani x, se pravi »nekaj«, ob čemer si skušamo obrazložiti ter doumeti posamezna dejanja, govorjenje, izrazne kretnje človeka. In odtod sledi, da svoje mnenje o značaju tega ali onega človeka izpremeniš, »korigiraš«, brž ko si opazil na njem tako dejanje, besedo ali izrazno kretnjo, ki je nerazumljiva iz njegovega značaja, kakor si ga umeval doslej.¹⁵

Če torej koga dobro poznam, lahko vnaprej povem s precejšnjo zanesljivostjo, kako bo ravnal v danem položaju. Imeti značaj, biti značajan se namreč pravi, da izkazuješ v svojem dejanju in nehanju čim bolj č v r s t o in p a e n o t n o usmerjenost. »Značaj je enotnost, koncentracija, zavest smotra« (Förster). Odtod prihajajo najsilnejše i n s p i r a c i j e življenjski energiji človeka. Zato značajnost prisoja-

mo le tistemu, čegar prizadevanje, dejstvovanje, načrti, obnašanje, praznovanje in zlasti še vrednotenje diha nekak slog. A človeku, ki ne premore tiste moči, da bi oblikoval življenje, ampak je tako ustrojen, da vsekdar počne to, kar mu všepetavajo okolščine, odrekamo značaj, češ — vetrnjak! Zato je »gentleman« = značajan človek.

In tako torej — *operari sequitur esse* (tvoje dejanje se rodi iz tega, kar si v svojem jedru). Zato pa pri koristolovcu ne boš iskal požrtvovalnosti in pri frazerju ne dejanja. In Tomaž Kempčan globokoumno naglaša, da »priložnost« ne napravi človeka slabega, ampak le pokaže, kakšen je ta in ta v svojem bistvu.

Značaj, se pravi tak in tak način hotenja je človeku deloma prirodjen (»narava«) deloma pa si ga pridobiš po vsakovrstnih vplivih, ki učinkujejo na te že izza otroških dni. »Značaj je plod tega, kar si po naravi, in pa tega, kar je iz tebe naredila vzgoja, okolica, družba, z eno besedo življenje«. (Ziegler). Nekateri, na pr. Schopenhauer, mislijo, da je človekov značaj neizpremenljiv, češ, *naturam expellas furca, tamen usque recurret* (svojo naravo lahko izganjaš kar z vilami, a vzlic temu se ti bo zopet vračala). Toda takemu naziranju nasprotuje na pr. dejstvo, da pijanost komu značaj, vsaj dokler je pijan, večinoma izpremeni. In podobno marsikateri korak, ki ga je storil ta ali oni ter bi ga ne pričakovali, vendarle opravičujemo, češ, *tempora mutantur...*

Vsaj praktično je važnejša tista stran značaja, ki ti jo polagoma ustvari (»izkuje«) življenje: vzgoja, okolščine (zlasti socialne in gospodarske), svetovno naziranje, doživetja, usoda itd. Branitelj večkratnega morilca je takole dejal proti porotnikom: »Kdor hoče res spoznati značaj tega ali onega človeka, mora iti skozi vse njegovo življenje. Zlasti pa ne morete razumeti koga, ako se niste poglobili v nesrečo, ki jo je doživel.« Omenjeno še bodi, da je vzgojevanje z načaja zelo težka naloga, ki je ni mogoče vršiti po kakem stalnem kopitu. Tukaj veljajo Hamletove besede, da je mnogo lažje čudoviti instrument duše izkaziti, kakor pa iz njega izvabiti čiste akorde pravega značaja.

Čuden pojav v našem bitju in žitju pa je to, da ima človek rekel bi »dve duši«. Po značaju je vsakdo tak in tak, večinoma inachen kakor pa kdo drug; to je njegov »objektivni« značaj. Toda ni ga menda človeka, ki bi ne hotel biti po značaju drugačen kot je — bolj dovršen kakor je v istini; in to, kakoršen bi hotel biti glede na značaj, je tvoj »subjektivni« značaj.

Nekaj posebnega je v tem, da se objektivna in pa subjektivna plat našega značaja (to, kar sem, in tisto, kar bi imel biti) ali skla data ali pa si nasprotujeta. Psihologi in pedagogi (Adler,¹⁶ Nohl¹⁷...) naglašajo, da je tukaj pravi vir človeške sreče ali nesreče. Ako je to, kar res zmoreš (objektivni »značaj«), in pa tisto, kar se zahteva od tebe (subjektivni »značaj«), v pravem razmerju, tedaj vršiš posle z veseljem, pogumno in uspešno. Ako pa to, kar tudi zmoreš, ne ustreza tistim zahtevkom, katere bi imel izpolniti, tedaj rade nastanejo težave in neprilike.

Mišljáva.

V življenju je prav pogostoma tako, da se moraš iz danega položaja kar trenutno odločiti tako ali tako (trgovce politik, strojevodja, pilot...). Toda ne vselej! V rodbinskem življenju, družabnem občevanju, vzgojnem prizadevanju... se akti hotenja ljudem ne jemljejo brž neposredno iz vsikdaršnjega trenutka, temveč iz neke trajne naravnosti (Haltung) njihove duše. Takim naravnostim pravimo mišljáva (Gesinnung). Mišljavnih vrst je sila mnogo; duševni svet je s te strani bujnopester, zlasti še, ako se kaj ozremo po individualnih odenkih raznih mišljav od človeka do človeka. Če si se komu zameril, se je s tem izpremenila njegova mišljáva do tebe ter ti ta človek na prvi več naklonjen. Itd.

Semkaj spadajo: ljubezen (do sočloveka, staršev, domovine...), sovrašstvo, dobrohotnost, prijaznost pa neprijaznost, naklonjenost pa nenaklonjenost, zaupljivost pa nezaupljivost, maščevalnost, vestnost, odgovornost, spoštovanje živih bitij in neživih reči, pobožnost, usmiljenost, čut za to

in ono (lepoto, pravičnost, storjeno krivico), volja za usluge in podrediv, viteška miselnost itd.

Mišljava je nekaj, s čimer v življenju menda v s a k d o prav znatno računa. Če na pr. na železnici prisedeš med neznanne potnike in se razvije pogovor, takrat bi pač rad najprej vedel za njihovo mišljavo, zlasti še za politično, versko, socialno, etično... da bi se znal ravnati. Ali pa če opaziš, da je kdo izpremenil svojo mišljavo, ti je to včasih mučno do skrajnosti. »In če pregledamo človeško življenje v celoti, se nam skoraj dozdeva, kakor da so raznovrstne mišljave nalik nevidnim življenjskim nitim, katere tirajo in ravnajo vse kolesje našega življenja.« (Pfänder).¹⁸

Mišljava pa ni nemara isto, kar duševna dispozicija, kakor recimo značaj, ki ga domnevaš, ko ob tem ali onem dejanju induktivno sklepaš, da bi ta in ta človek utegnil imeti tak in tak značaj. Da ti je ta ali oni na pr. naklonjen, tega n e s k l e p a š šele iz vsega njegovega ravnanja proti tebi, marveč njegovo mišljavo kar neposredno u z r e š v njegovem dejanju in nehanju. Prava mišljava te ali one osebe se ti čestokrat razkrije v docela neznatni malenkosti, recimo v avtomatsko izvršeni izrazni kretnji, »v polizgovorjeni, brezpomembni gesti, v pogledu nikamor uprtem, v kretnji brez cilja; manj ko hip in pokazal je na dlani« — svojo mišljavo; a farizejska korektnost na pr. jo z izrazito besedo ali z dejanjem skuša celo prikriti.

Ako se ti to ali ono dejanje ne zdi v skladu z značajem človeka, ki ga je storil, tedaj rečeš, da si se motil, ter si skušaš napraviti drugačno, to je tako podobo njegovega značaja, ki bi odgovarjala dejanju. Glede na mišljavo pa je prav narobe! Če ti na pr. ta in ta, ki ti je sicer naklonjen, neprijazno odzdravi, tedaj se vprašaš: kako neki si naj tolmačim ta akt neprijaznosti, ko pa v e m, da mi je ta človek naklonjen? Tukaj torej iščeš pojasnila dejanju, a znančeva mišljava ti je neposredno razvidna; v prejšnjem primeru pa skušaš, opirajoč se na dano dejanje, ob induktivnem sklepanju, torej posredno doumeti njegov značaj.

Tudi mišljava je nekaj, brez česar si ne moremo misliti istinitega h o t e n j a. Kajti s to ali ono mišljavo je začrtan

o k v i r, onstran katerega ni mogoča ta in ta namera, sklep, odločitev, dejanje. Če sem na pr. namenjen h koncertu, če se odločim, da pojdem, ali če pojdem zares, je temu tako le zato, ker sem — »prijatelj« glasbene umetnosti. »Prav zato pa se tudi mišljava lahko v dejanju istinito javlja, je lahko v njem nazorno dana in nam ni treba prav nič sklepati iz dejanja na mišljavo.« (Scheler).¹⁸

Mišljava pa je tudi važen nositelj n ravstvenih vrednot v človeku. O tej in tej nameri, sklepu, odločitvi, dejanju se le tedaj dá reči, da je na pr. dobro, če je tudi odgovarjajoča mišljava — dobra. »Brez dobre mišljave ni dobrega dejanja.« (Scheler).

Z izpremenjeno mišljavo se izpremeni tvoritev namer, sklepov, odločitev in dejanj. Odtod pa prihaja, da izpremenjena mišljava hkratu začrta vsemu življenju človeka novo smer. To izpričujejo na pr. n ravstvene »izpreobrnitve«, ko recimo kdo iz Savla postane Pavel. V tem smislu kliče apostol: »Postrgajte stari kvas, da boste novo testo!« Ker pa se obratno z izpremenjenimi dejanji ne izpremeni tudi mišljava (volk v ovčji koži!), zato — ni mogoče mišljave izpreminjati z vzgojnimi ukrepi, to je hotoma, po kakih »načelih«; takim ukrepom je namreč dosegljivo le dejanje, ne pa tudi mišljava, na kar dobro opozarja Kant.

Mišljave kultivirati, to je ustvarjati in preoblikovati (»vzgajati«) jih morejo samo človeške zajednice, v katerih krepko živi pravi, pristni, nepotvorjeni duh te ali one mišljave: medsebojno spoštovanje, zvestoba, ljubezen... V prvi vrsti je to rodbina. Zato pa se zares globoko segajoči akti vzgajanja (oblikovanje značaja) odigravajo »samo v dejanskem življenju vrednote goječih in spoštujočih zajednic«, se pravi, da edinole v tistih najožjih, intimnih krogih, kjer skupno življenje »sorodnih lušč« obsega hkratu najvišje in najbolj preproste stvari.²⁰

Leposlovna zakladnica najpestrejših mišljav je dober roman. Že Goethe je dejal, da roman pred vsem drugim prikazuje mišljave (Gesinnungen) in dogodovščine (Begebenheiten), a drama značaje in dejanje. Junak v romanu da ima trpeti ali vsaj ne kdo ve koliko učinkovati; od

dramskega junaka pa hočemo učinkovanja in dejanja. Vse to, kar čitamo v dodelanem romanu, se vrši tako, kakor ustreza mišljavi nastopajočih oseb, ali drugače rečeno, osebe oblikujejo dejanje po kalupu svoje mišljave. »A v drami junak ničesa ne oblikuje po sebi, vse se mu marveč stavi po robu in on dane ovire ali spravlja s poti ter premaga ali pa jim podleže.«

Strukturni lik (tipus) poedinčeve duše.

Menda ne bi našli dvojice takih oseb, ki bi se jima duševnost krila na vse strani. In to i ne more biti drugače! Le pomislimo, da se sleherniku tkanina življenja in dejstvanja snuje, kakor tenkovidno ugotavlja Goethe, iz silno raznolikih niti: po naših dušah se med seboj prepletajo najrazličnejše nujnosti, naključja, poljubnosti in docela hotene reči, ki bi jih često niti ob najboljši volji ne mogel razbrati eno od druge. In vse to »gradivo« je pač v vsaki duši drugače porazdeljeno, »dozirano«! Zato pa je tako težko poedinca povsem razumeti (gl. str. 32) in njegovo »individualnost« tako uvaževati, kakor bi mnogič trebalo v življenju (pri delu, v šoli, ob praznovanju...).

Nekaj pa je vendarle skupno vsem ljudem: vsak duševno normalni odraslec je v nekem odnosu do kulturnega življenja, četudi vsak na svoj način. Slehernik s svojim dejanjem in nehanjem pokaže o priliki, da je v njem mnogo ali malo ali pa nič takega »duha«, ki ga zahteva gospodarska, politična, znanstvena... plat kulturnih teženj.

Eduard Spranger je storil psihologiji veliko uslugo, ko je pojmovno očrtal sledečo šestorico »oblik«, v katerih nam sodobnikom poteka življenje.

1. **Gospodarski (ekonomski) človek.** — Gospodarskemu življenju je svojstven ta zakon, da se s čim manjšimi sredstvi dosežaj čim večji uspeh. Zato človeka z gospodarski usmerjeno dušo ali z »ekonomskim jazom« označuje: da ne stori ničesa, kar bi mu prinašalo izgubo, in ne opusti ničesa, kar bi mu moglo koristiti; da varčuje s časom, z danimi sredstvi (na pr. z denarjem ali z materijalom) in s svojimi silami; da vse (na pr. tudi umetnost ali verstvo) gleda pod vidikom koristi ali dobička; da hodi kar naravnost proti svojim smotrom ter se na tej poti ne ozira ne na desno ne na levo. Gospodarski človek je po

takem vsestranski »računar« in čisto »trgovski duh«, ki se ne briga za to, da v pravem in zdravem gospodarstvu le »celi« ljudje kaj pomenijo, to je taki, katerim i zahtevki drugih kulturnih področij (poštenost, »kvalitetno« delo, socialna pravičnost...) niso prazne marnje. Najizrazitejši zgled pa je Benjamin Franklin, ki proglašča kar enačbo: »Čas je denar« (Time is money). To pomeni, da se docela zapišeš samo duhu gospodarskih potreb in gmotne koristi.

2. Znanstvenik (teoretik). — Znanstvo ima za temelj zakon resnice, to je načelo utemeljenega razloga. In pristen znanstvenik je tisti, ki se mu duša največ kreta k spoznavanju. Iskati resnico in nič ko resnico, to je pravi votek njegovemu življenju. Vodi ga brezpogojni velevnik: »Išči resnico, poslušaj resnico, ljubi resnico in brani resnico — do smrti!« (Jan Hus). Zanj je svet samo naloga, ki jo rešuj spoznavajoči razum. Tako usmerjeni človek bi rad dobil »objektivno« podobo vsega tega, kar »je«, ali z drugimi besedami — zaključen sistem občeveljavnih, to je stvarno utemeljenih sodb. V njegovem bitju in žitju je nekaj hladnega, suhoparnega, nič občečloveškega. Najvernejše teoretsko usmerjenost izpričuje poklicni učenjak-strokovnjak; a bolj zabrisan vzorec teoretski usmerjene duše je »ljubitelj« (diletant) v znanstvu.

3. Umetnik ali estetski človek. — Normativni ali ravnajoči zakon v umetnosti, v kraljestvu lepote, je načelo oblike. »Kajti morda najprvotnejša plat umetnosti je to, da oduševljuje svojo snov ter v besedi in glasu, v kamnu in barvi kakor v zrcalu gleda oblikujočo dušo.« (Spranger).² In tako torej estetski ali v lepoto zaverovani človek očituje čisto samosvoj način doživljanja in izražanja. Kdor ima estetski organizirano, »v zvezde zamaknjeno« dušo, ta ne gleda sveta in življenja »objektivno«, tako, kakor je v istini to in ono, ampak zanaša vanj — samega sebe. Iz umetnine, ki jo je ustvaril pesnik, slikar, arhitekt, glasbenik..., govori ali se bori za izraz umetnikova duša. To na moč izpričuje na pr. vsa Prešernova plastika in pa veličastje Župančičevih gledanj (vizij). Zato ne-umetniški človek (na pr. nekdo, ki je samo znanstvenik, trgovec, poli-

tik...), ne more doumeti umetniškega doživljanja in izražanja. In tako je Ivan Cankar sledeče besede (posredno) naslovil na svoje recenzente: »Povem vam (gospodična), da tistih veselih in žalostnih zgodb nisem pisal jaz, ki govorim z vami in ki vas imam od srca rad; pisal jih je človek, ki ga ne poznate in ga nikoli ne boste poznali. Razdelite svoje spoštovanje, kolikor ga je: boljšo polovico naklonite meni, ki hodim z vami, ostanek pa onemu, ki piše svoje zgodbe skrit in neznan.« (Bela krizantema).

4. Gospodovalni človek (politik). — Notranji zakon vsemu stremljenju po moči je volja do preurejanja in pravnosti. Človeku je že vrojeno, da hoče gospodovati, zapovedovati, še otrok, kajpa vsak po svoje (»ženska drugače ko moški, vojaški poveljnik drugače ko znanstvenik« — Spranger).³ »Rojeni« politik je borec! Zlasti pa je ljudem s čez in čez gospodovalnim duhom moč nad vse; zato kar brezobzirno vprezajo človeka in narodo pred voz svoje volje do moči. Dejanje in nehanje se gospodovalnemu človeku jemlje iz »realističnega«, to je takega mišljenja, ki ti vedno všepetava: izkoristi dano priložnost!

Gospodovalna miselnost hodi rada tesno ob ekonomski. To pa je povsem naravno, saj so najizdatnejša sredstva za doseganje gospodovalnih, oziroma političnih smotrov — gospodarska (»zlati osel«).

5. Zajedniški (socialni) človek. — Vodilno načelo, ki na njem sloni vse medsebojno življenje v človeški družbi, je ljubezen in zvestoba. Socialno čuteči in misleči človek ni doseben (egocentričen), kakor gospodarski, kateremu je največ do tega, da bi čim lažje ohranil samega sebe in svojce. Kajti medsebojno usmerjenemu jazu je svojsko, da se najprej obrača k drugim, jih skuša razumeti, čuti ž njimi ter se jim daruje s spoštljivo ljubeznijo (= jim pomaga, odpušča, jih dviga...), poedincu prav tako kakor i socialnim skupinam. Socialnemu človeku je torej prvo ljubezen do bližnjega, prijateljstvo, bratstvo... in sicer zato, ker je i »bližnji« — človek. Najveličastnejši zgled je

pač Kristus, ki je v prvi vrsti »ponižanim in razžaljenim« širok odpiral svoje srce. Zato je krščanstvo čisti tipus take religije, ki je rojena iz socialnega duha, se pravi — iz ljubezni.

Kerschensteiner naglaša, da za vzgojevalca in učitelja sodi samo človek s tako dušo, ki je socialno naravnana. Božja iskra pravemu izobraževalcu mladine da je ljubezen do gojenca. Kdor bi ne zmoget mnogo ljubezni do koga drugega, ta se ne lotevaj učiteljskega poklica, ker nisi ustvarjen zanj.

6. Verski (religiozni) človek. Notranji zakon verskemu bitju in žitju je svetost in npravstvenost. Najčešče se nam npravstveni zakon javlja v utripih vesti (gl. str. 198). Podobno gospodarstvu, umetnosti, znanstvu... je tudi verstvo izvirna, samorašča oblika človeškega duha, ki jo je sicer mogoče s tem ali onim, na pr. »naturalističnim« gramozom dušiti, nikar pa ne izruvat. In srce religiozni miselnosti je prečudno hrepenenje, da bi človek našel tajinstveno oporo svojemu jazu. Verski človek je sicer poln božjega duha in vendarle hkratu »romar«, bogoskatelj, »vir desiderii« (človek s hrepenečo dušo), kakor se je sam izborno označil Komensky, »borivec z Bogom«, ki mu je glavno »das Ringen um den Zentralsinn« (Spranger). Sv. Avguštin je versko hrepenenje čudovito izrazil z besedami: »Inquietum est cor meum, donec in Te requiescat« (moje srce je in ostane brez miru, dokler se ne odpočije v Tebi, to je v Bogu). In psalmist daje temu koprnjenju edinostveno duška takole:

Kot jelen hlepi po vodi studeni,
po tebi le žeja mi duša, o Bog!
Medli in mre duša mi sredi nadlog,
le ti življenju si vir zaželeni!

Živo čustvo, da zavisíš od višje moči — je smisel verskega hrepenenja.

To je šestero duševnih usmerjenosti, ki so gonilna vzmet v sodobnem kulturnem življenju. Samo da to niso

nemara svetlopisni posnetki (faksimile) žive duševnosti, temveč le shematski obrisi tistih duševnih svojstev, ki jih zahteva notranja (imanentna) zakonitost kulturnih področij (gospodarstvo, umetnost, znanstvo...). Kajti v istinitem življenju pač ne boš srečal človeka, ki bi imel samo gospodarski, samo umetniški, samo znanstveniški... jaz. Če na pr. slišim, da je tega in tega kar sama ljubezen do bližnjega, tedaj se to ne sme razumevati tako, da bi ta človek bil povsem nedovzetec recimo za gospodarske, politične, znanstvene... vrednote. Vsaj v nastavkih je vsake mu človeku v dušo položenih vseh šestero usmerjenosti, toda najčešče tako, da ena ali druga prevladuje, ostale pa se ji ali podrejajo ali pa so si z njo navzkriž. Notranja struktura (sestava) poedinčeve duše torej nalikuje pridvigu ali reliefu, ki ga je izklesal kipar: ta del se v njem sicer dviga nad onega ter eden očitno prevladuje, »dominira«, vendar pa so vsi skupaj enotna celota.

Šestorica »življenjskih oblik« (»Lebensformen«) je po takem šestero idealnih, se pravi umetno začrtanih duševnih likov ali »tipov«; a kljub temu nam ti liki dobro služijo za umevanje in presojanje poedinčeve (»individualne«) duševnosti. Kajti če ugotoviš, da je ta in ta na pr. pretežno »gospodarski« človek in da je v njem bore malo ali pa nič umetnostnega, verskega, socialnega... duha: tedaj stopa v precej ostrih obrisih pred te individualna struktura njegove duše, njegov duševni pridvig (relief). In če hočeš doumeti »značaj« (gl. str. 203) tega ali onega človeka, tedaj je najzanesljivejša pot, da ugotoviš »relief njegovega življenja«, to je da si odgovoriš na vprašanje: katera vrsta vrednot je najsilnejše gibalo njegovega mišljenja in delovanja, in pa še, kako se poleg nje ima do drugih kulturnih področij?

Osobito za praktično življenje ima taka ugotovitev velik, lahko da odločilen pomen: če vem na pr., da je ta in ta bolj »teoretski« človek, tedaj bom pač njegov odnos do drugih kulturnih področij, recimo do umetnosti (da na pr. »nima oči za solnčni zahod«) ali do socialne plati življenja in če obratno, kakor če bi mu bil pretežno svojski

kak drug strukturni lik duše. Docela konkretno bi se to na pr. reklo, da vsak ne sodi v vsako vrsto šole, ker slehernemu, tako je naglašal Kerschensteiner († 1932), uspešno duha oblikujejo samo tiste kulturne dobrine, katerim ustreza prav struktura njegove duše. A kdor se ne meni za ta soodnos, bo se prej ali slej moral uveriti — »da smo brez dna polnili sode« (Prešeren).

Viri.

Predgovor.

1. Bühler, Karl, Die Krise in der Psychologie. 2. izd. 1929.

Uvodna poglavja.

1. Messer, Paula, Vorgeburtliche Erziehung. 1932.
2. Fischer, Aloys, Entwicklung, gegenwärtiger Stand und pädagogische Bedeutung der psychologischen Jugendforschung. V: »Jugendkunde und Schule«. 1926.
3. Fischer, Aloys, »Der praktische Psychologe« — ein neuer Beruf. V reviji »Kunstwart und Kulturwart«, 1913. 17. zv.
4. O »vidikih« za motritev duševnosti gl. sub 2. omenjeni globoko zasnovani Fischerjev pregled po sedanjem stanju psihološkega mladinoslovja. Avtorju tukaj sledim.
5. Münsterberg, Hugo, Grundzüge der Psycho-technik. 1914.
6. Gl. na pr. Thorndike, Ed. L., Psychologie der Erziehung. 1922.
7. Stern, Wilhelm, Psychologie der frühen Kindheit bis zum 6. Lebensjahr. 5. izd. 1928.
8. Siemering, Hertha, und Spranger, Eduard, Weibliche Jugend in unserer Zeit, 1932.
9. Nohl, Herman, Zur Charakterologie des Kunstwerkes. V: Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 1928, 3. zv.
10. Te pojave vsestranski razbira Pfänder, Alexander, v knjigi »Zur Psychologie der Gesinnungen«. I. (1913), II. (1916). — O našem vprašanju gl. I, str. 75—80.

Gonska (demonška) plast naše duše.

1. Müller-Freienfels, Richard, Grundzüge einer Lebenspsychologie. I. 1924, str. 87.
  2. Uvodna poglavja, op. 1.
  3. Ziegler, Theobald, Das Gefühl. 5. izd. 1911.
  4. Uvodna poglavja, op. 1., str. 69.
  5. Isto.
  6. Scheler, Max, Die Sonderstellung des Menschen. V knjigi »Mensch und Erde«, ki jo je izdal H. Keyserling l. 1927, str. 224.
  7. Voigtländer, Else, Über die Bedeutung Freuds für die Psychologie. Münchner philosophische Abhandlungen, 1911.
  8. Scheler, Max, Die Idole der Selbsterkenntnis. Abhandlungen und Aufsätze, II. 1915. Str. 144—5.
  9. Scheler, Max, Das Ressentiment im Aufbau der Moral. Abhandlungen und Aufsätze, I. 1915.
  10. Ach, Narziss, Über den Willensakt und das Temperament. Eine experimentelle Untersuchung. 1910.
- Adler, Alfred, Menschenkenntnis. 3. izd. 1929.

Vrednoteči in čuvstvujoči človek.

1. Scheler, Max, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. 1913. (Poglavje »Fühlen und Gefühle«); in pa Abhandlungen und Aufsätze, II, str. 105.
2. Scheler, Max, Der Genius des Krieges und der deutsche Krieg. 1915. Zlasti pa »Kategorientafel des englischen Denkens« — na koncu knjige.
3. Rathenau, Walther, Zur Mechanik des Geistes. 1917.
4. Scheler, Selbsterkenntnis (gl. zg.), II., str. 107.
5. Dyroff, Adolf, Einführung in die Psychologie. 2. izd. 1912.
6. Gl. op. 1.
7. Isto.

8. Scheler, Max, Wesen und Formen der Sympathie, 2. izd. 1923.
9. Scheler, Max, Vom Ewigen im Menschen. 1921.

Misleči človek.

1. Katz, David und Rosa, Gespräche mit Kindern. Untersuchungen zur Sozialpsychologie und Pädagogik. 1928. Str. 19 in sl.
2. Külpe, Oswald, Vorlesungen über Psychologie. 2. izd. 1922, — avtorju v tem poglavju deloma sledim.
3. Stern, Wilhelm, Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen. 3. izd. 1920.
4. Binet, Alfred, Die neuen Gedanken über das Schulkind. 1912.
5. Haase, Karl, Einführung in die angewandte Seelenkunde. 1921. Str. 62—4.
6. Fischer, Aloys, Über den Zusammenhang von Denkpsychologie und Intelligenzprüfung. (Zeitschr. f. päd. Psychol. 1926).
7. Copei, Friedrich, Der fruchtbare Moment im Bildungsprozess. 1930.
8. Pascal, Blaise, Gedanken (Pensées). I—II. 1905.
9. Ach, Narziss, Die Willenstätigkeit und das Denken. 1905.
10. Conrad, Theodor, Über Wahrnehmung und Vorstellung. Münchner philosophische Abhandlungen. 1911.
- Schapp, Wilhelm, Beiträge zur Phänomenologie der Wahrnehmung. 1910.
- Scheler, Abhandlungen (gl. zg.), II. Str. 101.
11. Stern, Psychologie der frühen Kindheit (gl. zg.).
12. Schapp (gl. op. 10). Avtorju tukaj sledim, deloma tudi v nastopnem poglavju.
13. Gl. op. 11.
14. Isto.
15. Čibej, Franjo, Otroška in mladinska psihologija pri Ivanu Cankarju. Popotnik 1926/7.

16. Bergen, F., Die eidetische Veranlagung meiner Kinder und deren pädagogische Auswirkungsmöglichkeiten. »Verstehen und Bilden«, Zeitschrift für Erziehung und Unterricht. 1926.
17. Scheler, Ethik (gl. zg.) — poglavje o miljeju (Umwelt).
18. Meumann, Ernest, Über Ökonomie und Technik des Lernens. 1903.
19. Gl. op. 4.
20. Ebbinghaus, Herman, Grundzüge der Psychologie, I. 1913.
21. Pfänder, Alexander, Einführung in die Psychologie. 1904.
22. Gross, Hanns, Kriminalpsychologie. 1905.
23. Scheler, Ethik (gl. zg.), zlasti poglavje o miljeju.
24. Conrad, Wahrnehmung und Vorstellung (gl. zg.).
25. Messer, August, Psychologie. 1914. Str. 130.
26. Gl. op. 21.
27. Gl. op. 18.
28. Stern, Wilhelm, Zur Psychologie der Aussage. 1902. Marbe, Karl, Grundzüge der forensischen Psychologie. 1915.
29. Scheler, Selbsterkenntnis (gl. zg.). II, str. 52.
30. Isto. Ves članek.
31. Scheler, Sympathie (gl. zg.) — zlasti poglavje o »tujem jazu«.
32. Gl. op. 29 in pa 31.
33. Scheler, Ethik (gl. zg.).
34. Reinach, Adolf, Zur Theorie des negativen Urteils. Münchner philosophische Abhandlungen, 1911. Str. 205.

Stremeči in hoteči človek.

1. Scheler, Ethik (gl. zg.), str. 26 in sl.
2. Isto.
3. Isto, str. 57.
4. Scheler, Selbsterkenntnis (gl. zg.). Abhandlungen, II.
5. Isto.

6. Pfänder, Alexander, Motive und Motivation. Münchener philosophische Abhandlungen, 1915.
7. Scheler, Genius des Krieges (gl. zg.) — poglavje o »cantu«.
8. Scheler, Ethik (gl. zg.).
9. Messer, Paula, Vorgeburtliche Erziehung. 1932.
10. Katz, Gespräche mit Kindern (gl. zg.).
11. Scheler, Abhandlungen (gl. zg.), II, str. 150.
12. Scheler, Ethik (gl. zg.).
13. Lindworsky, Josef, Der Wille, seine Erscheinung und seine Beherrschung nach den Ergebnissen der experimentellen Forschung. 1919.
14. Scheler, Ethik (gl. zg.), str. 240.
15. Isto, str. 116.
16. Adler, Alfred, Menschenkenntnis. 3. izd. 1929.
Adler, Alfred, Praxis und Theorie der Individualpsychologie. 3. izd. 1927.
17. Nohl, Herman, Pädagogische Menschenkunde. Handbuch der Pädagogik. (Nohl u. Pallat). II. 1929.
18. Pfänder, Alexander, Zur Psychologie der Gesinnungen. I. (1913), II. (1916).
19. Scheler, Ethik (gl. zg.), str. 109.
20. Spranger, Eduard, Die wissenschaftlichen Grundlagen der Schulfassungslehre und der Schulpolitik. 1928.

Strukturni lik (tipus) poedinčeve duše.

1. Spranger, Eduard, Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit. 3. izd. 1922.
2. Spranger, Eduard, Von der ewigen Renaissance — v svoji zbirki »Kultur und Erziehung«, 2. izd., 1923.
3. Isto.

Vsebina:

Stran

Predgovor	7
---------------------	---

Uvodna poglavja.

Duševni del našega bitja	9
Kaj proučuje psihologija in čemu?	12
Duševni subjekt, jaz — nositelja duševnih pojavov	14
Prirodoslovno-psihološki vidik	16
Opis in analiza duševnih pojavov	19
Podzavestna duševnost ali »psihologija duševnih globin«	22
Psihološka razlaga	23
Metoda psihološkemu izsledovanju	25
Duhoslovno-psihološki vidik	29
Razumeti koga	32
Biološko-psihološki vidik	35
Duša	37
Od česa zavisi duševna rast človeka?	38
Glavne vitre, iz katerih sestoji duševnost	41
Osebno intimna pa socialno javna plast našega bitja	44
Polnovredna duševnost in pa nje plehki surogat	46

Gonska (dèmonska) plast naše duše.

Dinamska ali nemirna bit gona	51
Razne vrste gonov	53
Afekti, strasti	55
Izvor naše moči	57
Zatajeni ali pregnani goni	61
Zagrenjenost (ressentiment)	62
Temperament	64

Vrednoteči in čuvstvujoči človek.

	Stran
Svet v luči vrednot	68
Čutenje vrednot	71
Čuvstva	77
Ugodje — neugodje	81
Glavne vrste čuvstev	83
Čutna in organska čuvstva	84
Življenjska (vitalna) čuvstva	87
Duhovna ali kulturna čuvstva	91
Sočutje in nalezljiva čuvstva	93
Osebnostna čuvstva	95

Misleči človek.

Značilne lastnosti mišljenja	99
Inteligentnost pa preizkušanje inteligentnosti	103
Kako se odigrava proces mišljenja?	109
Doznavanje (percipiranje)	112
Zaznavanje tvarnih predmetov	113
Vloga važnejših čutil v zaznavanju tvarnih predmetov	118
Zaznavanje prostora	122
Istinitost pa dozdevek	124
Subjektivno gledanje v podobah (ejdetika)	128
Pažnja (pozornost)	130
Odmišljanje (abstrahiranje)	136
Občutki	139
Predstavljanje	144
Individualne razlike v predstavljanju	147
Prepoznavanje	150
Spominjanje	151
Pričakovanje	154
Pomnež (vobče)	156
Dejstvovanje pomneža	159
»Notranje« zaznavanje	164
Zaznavanje lastne duševnosti	166
Kako zaznavaš tujo duševnost?	170
»Očividnost« notranjega zaznavanja	175
Umevanje besednih pomenov (pojmovanje)	177

Stremeči in hoteči človek.

	Stran
Stremim (po čem), se upiram (čemu)	181
Poželim (česa)	183
Hočem, nočem	184
Dejanje	188
Notranje zakonitosti »ubogljivega« dejanja	189
Motiv ali razlog hotenju	191
Stvarni votek motivu — vrednota	194
Sugestija, avtoriteta	195
Vest	198
Ojačevanje (training) hotenja	199
Veruj vase!	202
Značaj	203
Mišljava	206
Strukturni lik (tipus) poedinčeve duše	210
Viri	216

Domoznanski oddelek

KNJIZNICA IVANA POTRGA PTUJ

OZVALD K.
Osnovna

14558/7

159 922

0300994

COBISS